

José Saramago

KÜÇÜK ANILAR

Çocukluk ve İlkgençlik Anıları

José Saramago

KUÇUK ANILAR

Çocukluk ve ilk gençlik Anıları

Portekizce aslından çeviren İNCİ KUT

CAN YAYINLARI

José Saramago, 16 Ekim 1922 tarihinde doğdu. Henüz üç yaşındayken, ailesi Lizbon'a taşındı. Ekonomik sıkıntılar nedeniyle yükseköğrenim yapamayarak başka işlere yönelmek zorunda kaldı; sağlık görevlisi, yayıncı, çevirmen, gazeteci olarak çalıştı. 1947'de ilk romanı olan *Günah Ülkesi*'ni yazdı. On iki yıl boyunca bir yayınevinde yayın yönetmenliği ve *Yeni Seara* dergisinde edebiyat eleştirmenliği yaptı. 1972-1973 yıllarında Lizbon'da siyasi makaleler yazdı. Portekiz Yazarlar Birliği'nin yönetim kurulunda görev aldı. 1976'dan beri ise, yalnızca yapıtlarından gelen gelire yaşamaktadır. Saramago'nun uluslararası düzeyde tanınmasını sağlayan yapıtı, 1983'te yayınlanan *Memorial do Convento'dur*. Fernando Pessoa'nın takma isimlerinden biri olan Ricardo Reis'in Lizbon'a dönüp yaratıcısıyla karşılaşmasını konu alan *O Ano da Morte de Ricardo Reis* (Ricardo Reis'in Öldüğü Yıl), 1984'te yayınlandı. Saramago'nun en ironik yapıtı sayılan *Historia de Cerco de Lisboa* da (1988) tarih üzerine kurulu bir denemedir. 1995 yılına ait *Ensaio sobre a Cegueira* (Körlük) insan varoluşunun özü, Tanrı ve Şeytan hakkında bir romandır. 1997'de ise, sıradan bir memur olan Senhor Jose'nin çevresinde dönen bir roman olan *Todos os nomes* yayınlandı. Saramago'nun yapıtlarının arasında iki şiir kitabı, birçok deneme, oyun ve roman vardır. Bunların arasında özellikle romanlarıyla birçok ödüller almış olan Saramago'nun edebiyat yaşamının asıl meyvesi, 1998'de aldığı Nobel Edebiyat Ödülü'dür. Yapıtlarındaki hayal gücü, sevecenlik ve ironiyle, anlaşılması zor gerçeklerin kavranmasını sağlayarak çağımızın en önemli edebiyatçıları arasında yerini alan Saramago, Kanarya Adaları'nda yaşamaktadır.

İnci Kut, lise öğrenimini Ankara Koleji'nde tamamladıktan sonra Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı ve Varşova Üniversitesi İspanyol Filolojisi bölümlerinden mezun oldu. Türkiye'deki İspanyolca öğrenimine katkıda bulunmak amacıyla, bu alanda ilk kez, İspanyol dili ve grameri üzerine çeşitli yöntemler ve değişik boyutlarda sözlükler hazırlayarak yayınladı. 1990 yılından başlayarak edebi çeviri alanına yönelerek başta Miguel Delibes, Gabriel García Márquez, Isabel Allende, Mario Vargas Llosa ve José Mauro de Vasconcelos olmak üzere önde gelen birçok İspanyol ve Güney Amerikalı yazarın roman ve öykülerini Türkçe'ye kazandırdı.

*O zamanlar henüz doğmamış olan
ve gelmekte öylesine geciken Pilar'a*

Bırak alıp seni götürsün

bir zamanlar olduğun o çocuk

TAVSİYELER KİTABI

Bizim köye Azinhaga derler, hani sözgelimi ta ulusalcılık hareketlerinin başlangıcından bu yana (XIII. yüzyılda çoktan belediye sınırları içindeymiş) hep o aynı yerdedir, ama o eski şanından geriye hiçbir şey kalmamış; hemen yanı başından (herhalde dünya yaratıldığından beri) geçen ve, az da olsa bildiğim kadarıyla, sayısız kereler yatağının dışına taşmış olsa da yönünü hiç değiştirmemiş olan ırmağın dışında hiçbir şey. Köydeki en son evlerle arasında bir kilometre bile bulunmayan Almonda, -yani bizim köydeki ırmağın Tejo Irmağıyla birleşir; bir zamanlar, kış aylarında sel gibi yağın yağmurlarla bulutlar boşaldığında, bizim Almonda, kısıtlı su miktarının elverdiği ölçüde, Tejo'nun tarlaları kaplamasına yardım eder, ırmağın yukarılarında lebalep dolan barajlar da biriken fazla

sularını boşaltmak zorunda kalırlardı. Burada arazi basıktır, adına yaraşır hiçbir orografik engebeye sahip olmaksızın, tıpkı avuç içi gibi dümdüz uzanır; orada burada yükselen birkaç bent ise, sellerin coşkulu akışını zapt etmekten çok, ırmağı daha az zarar verebileceği yerlere doğru yönlendirmeye yarar. Bizim köyde doğmuş ve yaşamış olan insanlar, çok eski zamanlardan beri, köyün kişiliğini şekillendirmiş olan bu iki ırmakla haşır neşir olmayı öğrenmişlerdir: ayaklarının dibinde akıp gitmekte olan Almonda ve biraz daha ötede, yol boyunca ona eşlik eden karakavak, dişbudak ve söğütlerden örülü bir duvarın ardına yarı gizlenmiş olan Tejo ırmakları; her ikisi de, şu ya da bu nedenle, ailelerin belleklerinde de sohbetlerinde de hiçbir zaman eksik olmaz, işte ben bu yerlerde dünyaya gelmişim ve daha iki yaşıma varmadan, ihtiyaçlar yüzünden göç etmek zorunda kalan annemle babam, beni buralardan alıp başka tarz duygular, başka tarz düşünceler, başka tarz yaşamlar içinde olan Lizbon'a götürmüşler, sanki benim doğduğum yerde doğmak kaderin bir yanılığının sonucuymuş, talihin umulmadık bir dalgınlığından kaynaklanmış da, bu yanılığı onarmak hâlâ onların ellerindeymiş gibi. Ama öyle olmadı. O çocuk, kimsecikler farkına varmadan, toprağa kol atıp kök salmış, o zamanki ben olan o kırılğan tohum, güvensiz minicik ayaklarıyla yerdeki çamura basarak (o uçsuz bucaksız hava okyanusunun oynak zeminine, bitkisel ve hayvansal artıklardan, her şeyin ve herkesin kalıntısından, ufalanıp toz haline gelmiş kayalardan, tıpkı durmadan geri dönen güneşler ve aylar, seller ve kuraklıklar, soğuklar ve sıcaklar, rüzgârlı ve sakin havalar, acılar ve neşeler, varlıklar ve hiçlikler gibi hayatın içinden geçip gittikten sonra hayata geri dönmüş olan ve kaleydoskopun içindeki gibi sayısız maddelerden oluşan, kâh kuru, kâh nemli o çamura basarak) toprağın o özgün damgasını bir daha silinmemek üzere ondan alacak zamanı bulmuştu. Alinyazısının okunmaz sayfalarında ve kaderin ilerisi görünmeyen kıvrımlarında, yeniden dünyaya gelmek için Azinhaga'ya geri döneceğimin yazılı olduğunu, bildiğimin bilincinde olmadan, bir tek ben biliyordum. Bütün çocukluğum boyunca, ayrıca yeniyetmeliğimin ilk yıllarında, zeytinliklerin gümüşsü gri rengiyle çevrelenmiş alçacık evleriyle, suyun ve yeşilliklerin mırıltılı sınırları içinde, kimi zaman yaz aylarının yakıcı sıcağıyla kavruşan, kimi zaman da kış aylarının öldürücü soğuşundan perişan olan ya da kapılardan içeri giren sellerden boğulan bu yoksul ve ilkel köy, kişiliğimin oluşma sürecinin tamama erdiği yer olmuştu; benim gibi minik bir keseli hayvancağızın, suskun, içine kapalı, münzevi kişiliğinden ne yapılabilirse yalnızca onu iyi ya da belki kötü bir şekilde yaratmak üzere içine çekildiği bir keseydi.

Bilenlerin dediklerine göre bizim köy bir keçiyolunun, yani bir *azinhaga*'nın kenarında doğup o yol boyunca gelişmiş; Arapça'da "dar yol" anlamına gelen *az-zinaik*'ten gelen bir terim bu; ama kelime anlamı düşünülüğünde köyün o başlangıç zamanlarında olabilecek bir şey değil, çünkü dar da olsa, geniş de olsa yol her zaman yoldur, oysa keçiyolu, kestirme bir yoldan, istenilen yere daha çabuk gitmek için kullanılan ve genellikle başka bir amacı ya da uzaklık konusunda ölçüsüz tutkuları olmayan bir yan yoldan başka bir şey değildir. Geniş alanlara yayılan zeytinciliğın bu bölgede ne zaman başlatıldığını bilemiyorum, ama yaşlıların anlattıklarına dayanan gelenekler de doğruladığı için hiç kuşum yok ki, o zeytin ağaçlarının en yaşlılarının üzerinden en azından iki ya da üç yüz yıl geçmiştir. Daha başka yüzyılların geçeceği de yok. Zeytin ağaçları dikili hektarlarca ve hektarlarca arazi bundan birkaç yıl önce acımasızca silinip süpürüldü, yüz binlerce ağaç kesildi, toprağın derinliklerinden söküldü ya da kuşaklar boyunca kandillere ışık, aşlara tat veren o yaşlı kökler çürüsün diye oldukları yerde bırakıldı. Avrupa Topluluğu, yerinden sökülen her bir zeytin

ağacı için, çoğunluğu büyük toprak ağaları olan sahiplerine birer prim ödedi, bugünse benim çocukluğumdaki insanı biraz da tedirgin eden o gizemli zeytin ağaçlarının yerinde, küfler ve yosunlarla kaplı, kertenkelelerin gizlendiği oyuklarla delik deşik olmuş o büklüm büklüm gövdelerin yerinde, siyah zeytinlerle ve kuşlarla yüklü dallardan oluşan o gölgeliklerin yerinde, gözlerimizin önünde uzanan tek şey, hibrid tohumdan yetişme, uçsuz bucaksız, tekdüze, bitmek bilmeyen bir mısır tarlası; mısırların her biri aynı yükseklikte, belki de saplarında aynı sayıda yapraklara sahip ve belki de yarın sapların aynı yerlerinde aynı sayıda koçanlara, her bir koçanda da belki aynı miktarda taneye sahip olacaklar. Şikâyet ediyor değilim, bana ait bile olmayan bir şeyi yitirdim diye ağlıyor da değilim; ben yalnızca bu manzaranın benimki olmadığını, doğduğum yerin burası olmadığını, burada büyümediğimi anlatmaya çalışıyorum. Mısırın bir ana ihtiyaç maddesi olduğunu, hatta pek çok kimse için zeytinyağından önde geldiğini zaten biliyoruz; ben bile çocukluğumda, yeniyetmeliğimin o körpe yıllarında, ırgatlar hasat kaldırdıktan sonra, boynumda asılı bez bir torbayla, gizli kalmış mısır koçanlarını aramak için o zamanki mısır tarlalarının arasında dolaşmış durmuşumdur. Yine de bugün, köydeki insanların, o yaşlı zeytin ağaçlarını sökmenin bir hata, çok büyük bir saçmalık olduğunu söylediklerini duyduğum zaman, hınzırca bir tatminkârlığa benzer bir duyguya, aramadığım ve istemediğim, ama gelip beni bulan bir intikam duygusuna kapıldığımı itiraf edeyim. Zıyan olan onca zeytinyağının ardından da boş yere ağlayacaklar. Şimdi bana anlattıklarına göre yeniden zeytin ağaçları dikiyorlarmış, ama kaç yıl yaşarlarsa yaşasınlar, hani şu hep küçücük kalan cinsinden. Yok daha çabuk boy atıyorlarmış, yok zeytinler daha kolay toplanıyormuş. Ama benim anlayamadığım, kertenkelelerin nereye saklanacağı.

Benim bir zamanlar olduğum o çocuk, bu manzarayı, sonradan dönüştüğü yetişkinin bulunduğu o yüksek noktada durup baktığında hayal etme eğiliminde olduğu biçimiyle *görmemişti* hiç. O çocuk, bütün o çocukluk dönemi boyunca, o manzaranın *içinde bulunuyordu* yalnızca, onun bir parçasını oluşturuyordu, o kadar, onu sorgulamıyor, şu sözleri ya da benzerlerini ne söylüyor ne de düşünüyordu: "Aman ne güzel manzara, ne harika bir panorama, ne göz kamaştırıcı bir görüntü!" Elbette ki kilisenin çan kulesine çıktığında ya da yirmi metre yüksekliğinde bir dişbudak ağacının tepesine tırmandığında, onun o genç gözleri, önünde açılan engin boşlukların değerini bilip onları belleğine kazıyabiliyordu, ama yakınlarda bulunan, elleriyle dokunabildiği, ayrıca kendisi bilincine bile varmadan onu anlamaya ve ruhunun derinliklerine katmaya zorlayan şeylere ve varlıklara yönelip onların ayırdına varmayı her zaman yeğlediğini de söylemek gerekiyor (o çocuğun, içinde öylesine bir mücevher taşıdığından haberi bile olmadığını hatırlatmam mazur görülecektir); bu şey, ister kıvrıla kıvrıla giden bir yılan olsun, ister bir buğday başağını havaya kaldıran bir karınca ya da yem teknesinden karnını doyuran bir domuz, çarpık bacakları üzerinde salınan bir karakurbağası, ayrıca bir taş, bir örümcek ağı, saban demirinin toprağı kaldırdığında geride bıraktığı yarık, terk edilmiş bir kuş yuvası, şeftali ağacının gövdesinden akmış reçineden bir gözyaşı, yerdeki otların üzerinde parıldayan kırağı. Ya da ırmak. Uzun yıllar sonra, o yeniyetme, artık yetişkin olduğundaki sözcükleri kullanarak, içinde yüzmüş ve sandala binmiş olduğu -bugün artık kirlenmiş, pis kokulu, küçücük bir akıntı olan- o ırmakla ilgili bir şiir yazacaktı: Adım *Protoşiir* koyduğu mısralar şöyleydi:

Belleğimin birbirine dolanmış yumağından, kördüğümün karanlığından çekiyorum uç vermiş görünen bir ipi.

Açıyorum onu azar azar, parmaklarımın arasında yok olup gider korkusuyla. Upuzun bir ip, yeşilli mavili, balçık kokulu, canlı çamurun sıcacık yumuşaklığında. Bir ırmak bu.

Akıp gidiyor artık ıslak ellerimin içinden.

Suyun tümü geçip gidiyor açık avuçlarımın arasından, ve birden bilemiyorum sular benim içimden mi doğuyor, yoksa bana doğru mu akıyor.

Devam ediyorum çekmeye, artık bir anıyı değil, ırmağın kendi bedenini.

Tenimin üzerinde tekneler seyrediyor, ben de onların, ve onları örten o gökyüzünün, gözlerin ışıltılı zarı üzerinden ağır ağır kayıp giden o upuzun karakavakların ta kendisiyim.

Balıklar yüzüyor kanımın içinde, belleğin belirsiz çağrıları gibi iki suyun arasında gidip geliyor.

Kollarımın gücünü hissediyorum, ve onların uzantısını oluşturan oltayı.

Irmağın ve benim içimin derinliklerine iniyor, ağır ve güçlü bir kalp atışı

Artık gökyüzü daha yakın, renk değiştirmiş.

Ve tümüyle yemyeşil, şakıyarak, daldan dala uyandırıyor kuşların cıvıltısını çünkü.

Sonra geniş bir düzlükte durduğunda tekne, ışıldıyor çıplak bedenim güneşin altında, suların yüzeyini tutuşturan o en büyük parlaklığın arasında.

Orada eriyor tek bir gerçeğin içinde, belleğimdeki belirsiz anılarla geleceğin ansızın ortaya çıkan karaltısı.

Adını bilmediğim bir kuş iniyor bilmem nereden ve gidip sessizce konuyor sert pruvasına teknenin.

Bekliyorum hiç kımıldamaksızın, sular tümünden maviye boyansın, dallardaki kuşlar karakavakların neden upuzun, yapraklarının neden mırıltılı olduklarını söylesinler diye.

İşte o zaman ilerliyorum, insan boyutunda bir tekne ve ırmağa dönüşmüş bedenimle, çevresini dikey kılıçların sardığı o altın renkli gölete.

Orada gömüyorum oltamı canlı taşa kadar üç karış derinliğe.

Ta başlangıçtaki gibi derin bir sessizlik çöküyor eller birleştiğinde ellerle.

Sonra artık bileceğim her şeyi.

Her şey bilinmiyor, hiçbir zaman da bilinmeyecek, ama öyle zamanlar olur ki bildiğimize inanabiliriz, belki de o anda, ruhumuza, bilincimize, aklımıza, ya da bizleri az çok insan yapmakta olan o şeyin adı her neyse onun içine daha fazla bir şey sığamayacağı içindir. Sarp tepenin üzerinden bakıyorum zar zor kımıldayan akarsuya, sular neredeyse tümünden kıpırtısız, sonra saçma bir şekilde her şeyin yeniden eskisi gibi olabileceğini hayal ediyorum, çocukluğumdaki çıplaklığım ile yeniden içine dalırsam, o upuzun, ıslak oltayı ya da suda şapırdayan o kürekleri bugünkü ellerimin arasında yeniden tutabilsem, bir zamanlar ben olan ve zamanın bir yerine takılıp kalmış olarak bıraktığım kişinin düşlerin sınırına kadar alıp götürdüğü o ilkel tekneyi suların pürüzsüz teni üzerinde sürebilsem.

Benim doğduğum ev yok artık, ama bu umurumda değil, çünkü orada yaşadıklarım ile ilgili hiçbir anım yok. Öteki de yok oldu bir enkaz yığınının altında, hani on ya da on iki yıl boyunca asıl yuvamız olan şu ev, yüreğimizin derinliklerinde candan bağlı olduğumuz yer, anneannemle dedemin -adları Josefa ile Jeronimo'ydu- yoksul mu yoksul evi, içinde o çocukla o yeniyetmenin kesin başkalaşımının gerçekleştiğini bildiğim o sihirli koza. Ancak bu kaybım da uzun zamandan beri artık bana acı vermez oldu, çünkü belleğimin yenileyici gücü sayesinde, onun o bembeyaz duvarlarını her istediğim an yeniden ayağa kaldırabiliyor, girişe

gölge veren zeytin ağacını yeniden dikebiliyorum, ana kapı üzerindeki küçük kanadı ve günlerden bir gün çöreklenmiş küçük bir yılanı gördüğüm bahçenin parmaklıkları kapısını açıp kapatabiliyorum, süt domuzlarının meme emmelerini seyretmek için domuz ağlarına girebiliyorum, mutfağa gidip o yaz susuzluğumu bininci kez giderecek olan suyu testiden kalaylı pirinç maşrapaya boşaltabiliyorum. Sonra da anneanneme şöyle diyorum: "Anneanne, gidip şuralarda biraz dolaşacağım." O da diyor ki: "Git, git!" ama bana dikkatli olmamı tembihlemiyor, o zamanlar büyüklerin kendi baktıkları küçüklere daha fazla güvenleri vardı. Bir lokma mısır ekmeğiyle bir avuç zeytin ve kuru inciri heybeme koyuyorum, bir köpekle tatsız bir karşılaşma olursa kendimi savunabileyim diye kendime bir sopa buluyorum ve kırlara çıkıyorum. Seçebileceğim pek fazla yer yok: ya ırmak ve onun kıyılarını kaplayıp koruyan, neredeyse geçit vermez bitki örtüsü ya zeytin ağaçları ve çoktan biçilmiş olan buğdaylardan kalma kaskatı anızlar ya Almonda'yla birleştiği noktadan sonra Tejo'nun kıyılarını izleyen yabangülleri, kayınlar, dişbudaklar ve karakavaklardan oluşan yoğun yeşillikler ya da, son olarak, kuzey yönünde, köyden beş-altı kilometre uzaklıktaki Paul do Boquilobo,^{(Paul do Boquilobo, Portekizce'de "Kurtağzı Bataklığı" anlamına gelir. (Ç.N.))} yani o manzaraları yaratanın alıp cennete götürmeyi unuttuğu bir göl ya da bir gölet, bir su birikintisi. Pek fazla seçeneğim yoktu, orası doğru, ama o melankolik çocuk için, dalgın ve sıklıkla hüznü olan o yeniyetme için bunlar, her biri evrenin tümü değilse bile, evrenin bölündüğü dört parçayı oluşturuyordu. Bu serüven saatlerce sürüp gidebilirdi, ama amacına erişmeden asla sona ermezdi. Sıcaktan kavrulan uçsuz bucaksız zeytinlikler arasında tek başıma dolaşmak, her iki ırmağın da kıyılarında neredeyse tıkmaz bir duvar oluşturan ağaççıkların, ağaç gövdelerinin, böğürtlen çalılarının, sarmaşıkların arasından zahmetli bir yol açmak, gölgeli bir açıklıkta oturup ormanın, yalnızca kuşların şakımasının ve dalların rüzgârın dürtmesiyle hışırdamasının kesintiye uğrattığı sessizliğine kulak vermek, suyun içinde yetişen ağlayan söğütlerle kaplı geniş alanları daldan dala atlayarak bataklığın üzerinde enine boyuna dolaşmak; bütün bunların özellikle sözünü etmeye degecek hünerler olmadığı söylenebilir, hele hele, uygar dünyadaki herhangi bir çocuğun, isterse tembel tembel evinde oturuyor olsun, yolunun üzerine çıkacak ne kadar küçük yeşil adam varsa hepsinin tozunu attırmak için çoktan Mars'a yolculuk ettiği, Knox Kalesindeki altını bekleyen o korkunç mekanik ejderhalar ordusunu çoktan silip süpürdüğü, tiranozorların kralını çoktan havaya uçurup paramparça ettiği, dalgıç giysisi de dalgıç sandığı da kullanmaksızın en derin denizaltı çukurlarına çoktan indiği, insanlığı Dünya'yı yok etmeye gelen korkunç gök cisminin çoktan kurtardığı bizimki gibi bir çağda. Bu kadar müthiş kahramanlıkların yanında, Azinhagalı o küçük oğlanın sunabileceği tek şey, yirmi metrelik dişbudak ağacının tepesine tırmanması ya da, eğer isterseniz, iddiasız bir şekilde ama damak tadının keyfine varmak uğruna, sabahleyin erkenden meyve bahçesindeki incir ağacına tırmanıp geceki çiyden hâlâ nemli olan meyvelere erişerek, içlerinden fişkırın bal damlalarını, tıpkı tatlı düşkünü bir kuş gibi emmesi olabilirdi ancak. Pek önemsiz şeylerdi bunlar, orası doğru, ama tiranozorları yenen o kahraman çocuk da herhalde küçücük bir kertenkeleyi eliyle yakalayamazdı.

Manzaranın ruhsal bir durum olduğunu, herhangi bir klasik alıntıyla da pekiştirerek ciddi ciddi ileri süren birileri her zaman çıkacaktır, yani daha sıradan sözcüklerle ifade edecek olursak, bir manzarayı seyrederken edindiğimiz izlenim, her zaman mizaç farklılıklarına ve o manzaranın tam da gözlerimizin önünde olduğu anda içimizde harekete

geçen neşe ya da şiddet unsurlarına bağlı olacaktır. Bundan kuşku duymaya cesaret edemem. Böylece, ruhsal durumların insanın yalnızca olgunluk dönemine, yani yetişkin insanlara, ciddi kavramları şu ya da bu şekilde idare edebilen kimselere ait oldukları düşünülür ve manzaradaki ince farklılıkların bu kavramlar sayesinde irdelenebileceği, tanımlanabileceği, ayrıntılarıyla ele alınabileceği varsayılır. Her şeyi bildiklerini sanan yetişkinlerin düşünceleri bunlar. Örneğin hiç kimse o yeniyetmeye sormadı ruhsal açıdan kendini nasıl hissettiğini ve ruhundaki depremölçerin ne gibi ilginç titreşimleri kaydetmekte olduğunu, unutulmaz bir sabahın daha gece denebilecek kadar erken bir saatinde, atların arasında uyumuş olduğu ahırdan çıktığında, insan gözünün o güne kadar gördüğü en ışıltılı dolunayın o bembeyaz ışığı alınına, yüzüne, tüm bedenine ve bedeninin de ötesinde bir yere dokunduğunda. Artık güneş doğduktan sonra, çoğunu panayırda satmış olduğu domuzları tepelerden ve vadilerden güderek geri dönerken, sanki pek iyi yerleştirilememiş gibi duran yassı taşların oluşturduğu kaba saba bir yol kalıntısının üzerinde yürümekte olduğunu fark ettiğinde neler hissettiğini de soran olmamıştı; dünya var olduğundan beri terk edilmiş bu ıssız yerde hiç beklenmedik bir keşif olmuştu bu. Ancak çok sonraları, aradan uzun yıllar geçtikten sonra anlayacaktı, hiç kuşkusuz bir Roma yolunun kalıntıları üzerinde yürümüş olduğunu.

Her şeye rağmen, bu şaşırtıcı durumlar, yani benimkiler olduğu kadar, sanal âlemleri vaktinden önce yaratan insanlarınkiler de, bir defasında güneş battıktan sonra Azinhaga'da anneannemle dedemin evinden çıkarak (o zamanlar on beş yaşlarında kadardım), Tejo'nun ta öte yanındaki uzak bir köye kadar gidip âşık olduğumu sandığım bir kızcağızla bulduğum zamankiyle kıyaslandığında hiç kalır. Irmağın karşı tarafına Gabriel adında yaşlı bir sandalcı geçirmişti beni (köydekiler ona Graviel derlerdi), güneşten ve içkiden suratı kıpkırmızı kesilmiş, ak saçlı, dev gibi bir adamdı, hani Aziz Cristóbal kadar iriyarıydı. Bizim kıyıda, liman dediğimiz iskeledeki tahtaların üzerine oturmuş onu beklerken, bir yandan da, günün son ışıklarının dokunduğu suyun yüzünde küreklerin tempolu sesine kulak veriyordum. Ağır ağır yaklaşıyordu bana doğru, bir daha hiç unutamayacağım bir anı yaşamak üzere olduğumu sezinlemiştim (acaba ruhsal durumumdan mı kaynaklanıyordu?). Karşı kıyıdaki limanın biraz daha yukarısında, çiftlikteki sığır sürüsünün gidip altında öğle uykusuna yattığı kocaman bir çınar ağacı vardı. Hemen yola koyularak, az bulunur bir avın peşindeki kaçak bir avcı gibi, ekili tarlaların, çalılıkların, hendeklerin, su birikintilerinin, mısır tarlalarının arasında kestirmeden ilerledim. Hava kararmıştı, kırların sessizliği içinde yalnızca benim ayak seslerim duyuluyordu. Talihli bir buluşma oldu mu olmadı mı, orasını sonra anlatacağım. Dans edilir, havai fişekler atılırken gece yarısına doğru çıkmıştım köyden, yani öyle sanıyorum. Öncekinden daha az ışıltılı bir dolunay her yanı aydınlatıyordu. Kırlar arasından kestirme bir yoldan gitmek için sapmak zorunda olduğum noktaya varmadan, üzerinde yürüdüğüm dar yol birden sona erip yüksek bir çitin ardına gizlenir gibi oldu ve gecenin içinde gökyüzünün saydamlığına karşı ilk anda kapkaranlık görünen, çok yüksek, tek bir ağaç, sanki yolumu kesmek istermiş gibi dikiliverdi karşıma. Ansızın çıkan kısa bir esinti, körpe otları salladı, sazlıklardaki yeşil sazları titretti, bir su birikintisinin kopkoyu sularını dalgalandırdı. Tıpkı bir dalga gibi, hışırtılar içinde ağacın gövdesinden yukarı doğru tırmanarak çevreye yayılan dallarını havaya kaldırdı, işte o sırada yapraklar arka yüzlerini aya doğru kaldırdılar ve o kayın ağacı (bu bir kayın ağacıydı) en yüksek dalına varana kadar tepeden tırnağa beyazlara büründü. Anlık bir olaydı bu, yalnızca bir an sürdü, ama anısı ömrüm oldukça aklımdan silinmeyecek. Orada tiranozorlar, Marslılar ya da mekanik

ejderhalar yoktu, gerçi bir gök cisminin gökyüzünü boydan boya geçtiği doğru (öyle olduğuna inanmakta sakınca yok), ama insanlık, daha sonra anlaşılacağı gibi, tehlikede falan değildi. Uzun süre yürüdükten sonra, gün ışığına daha çok vakit varken, kendimi kırların ortasında samanlardan ve dallardan yapılmış bir kulübenin önünde bulmuştum, içeride bulduğum bir parça bayat mısır ekmeğiyle açlığımı bastırabildim. Sonra oracıkta uyuyakaldım. Sabahın ilk ışıklarıyla uyanıp da gözlerimi ovuşturarak, çevredeki tarlaları zar zor gösteren ışıltılı bir sisin içine çıktığımda, eğer iyi hatırlıyorsam, eğer şu anda uydurmuyorsam, sonunda henüz doğmuş olduğumu ta içimde hissetmişim. Zaten doğma vaktim gelmişti artık.

Köpeklere karşı duyduğum korku nereden çıktı acaba? Ya atlara duyduğum hayranlık?

Son zamanlarda geçirdiğim birkaç uyumlu deneyime rağmen, köpek türünün bilinmedik bir temsilcisiyle karşılaştığımda zorlukla bastırabildiğim kaygı, şöyle yedi yaşlarındayken bir akşam, artık neredeyse gece olmuş ve sokak lambaları yanmışken, Saldanha'da Fernão Lopes Sokağı'nda iki aileyle paylaştığımız bir apartman dairesine girmeye hazırlanırken kapıldığım o müthiş panikten kaynaklanıyor, bundan eminim; kapının birdenbire açılmasıyla, komşulardan birinin en dehşetengiz Asya ya da Afrika canavarlarını andıran kurt köpeğinin dışarı fırlaması bir olmuş, adının şanına yaraşır olduğunu kanıtlamak için de hemen üstüme atılmıştı; öfkeden kuduran hayvan, havlamalarıyla ortalığı ayağa kaldırırken, zavallı ben, umutsuzluk içinde, ağaçların arkasına elimden geldiğince saklanmaya çalışarak imdadıma yetişsinler diye haykırıyordum. Sırf aynı binada oturuyorlar diye komşumuz olduklarını söylediğim, yoksa altıncı kattaki tavan arası dairelerinde oturan bizler gibi önemsiz kişilerle aynı düzeyde olmayan o insanların hayvanı yanlarına çağırma, içimizdeki temel yardımseverlik duygusunun gerektirdiğinden çok daha uzun sürmüştü. O arada, eğer hafızam beni yanıltmıyorsa, eğer duyduğum korkunun üzerine bir de küçük düşmüş olmanın hoşnutsuzluğunu eklemiyorsam, köpeğin sahipleri olan o narin ve zarif gençler (ailenin yeni yetme çocukları olan bir delikanlıyla genç bir kızdı), o zamanlar denildiği gibi, güle güle bir hal olmuşlardı. O yaşındaki bacaklarımın çevikliği sayesinde hayvan, beni ısırarak bir yana, bana yetişemedi bile, belki de niyeti beni ısırarak değildi; kapının önünde pat diye karşısına çıkınca onun benden korkmuş olması çok daha olası. Aslında ikimiz de birbirimizden korkmuştuk, olan buydu. Geri kalanıyla son derece sıradan olan bu öykünün en şaşırtıcı yanı, ben daha kapının dışındayken, köpeğin, yani tam olarak o köpeğin, gırtlığıma atılmak üzere beni orada beklediğini biliyor olmamdı... Bunu biliyordum, nasıl olduğunu bana sormayın, ama bunu biliyordum...

Ya atlar? Atlarla olan sorunum daha dokunaklı, hani insanın ruhunda ömür boyu acısını duyduğu türden bir şey. Annemin kız kardeşlerinden biri -adı Maria Elvira'ydı- Mouchão dos Coelhos'un bir bölümü üzerindeki Mouchão de Baixo çiftliğinde bekçi olarak çalışan Francisco Dinis diye biriyle evliydi; Tejo'nun sol kıyısındaki geniş bir arazinin tümü bu adla biliniyordu ve ırmaktan içerilere doğru bir yerde bulunan Vale de Cavalos adında bir köyün aşağı yukarı dümdüz ilerisindeydi. Biz şimdi Francisco Dinis Enişteme geri dönelim. O büyüklükte ve öylesine önemli bir arazinin bekçisi olmak demek, taşra aristokrasisinden biri olmak demektir: omzunda çift namlulu av tüfeği, başında yeşil bir şapka, sırtında, sıcağın kavrulsa da, soğuktan dursa da, yakası her zaman ilikli duran beyaz bir gömlek, belinde ten rengi bir kuşak, ayaklarında çiftçi çizmeleri, üzerinde kısa bir ceket - ve tabii bir de atı. Şimdi bakın, onca yıl boyunca -sekiz yaşımdan on beş yaşına kadar uzun, çok uzun yıllar boyunca-, şu

benim eniştemin hiç aklına gelmedi iimin gittiği o eyere beni oturtmak; ben de, o zamanlar herhalde bilincinde olamayacağım çocukça gururum yüzünden, hiçbir zaman bunu ondan istemedim. Günlerden bir gün, hâlâ genç sayılan ve o zamanki tabiriyle başkentteki tüccarlardan birinin "dostu" olan bir hanım, kimin aracılığıyla olduğunu hatırlamıyorum ama (belki annemin bir başka kız kardeşi olan Maria da Luz'u tanıdığı için, belki de babamın kız kardeşlerinden biri olan ve Lizbon'da çok uzun yıllar sonra benim gidip oturacağım Estrela'da Ferreiros Sokağı'nda Formigal ailesinin evinde hizmetçilik eden Natlia'yı tanıdığından), anneannemle dedemin mtevezı evine ezelden beri verilmiş adıyla Küçük Ev'de kalmaya gelmişti. Zayıfmış da dinlenmeye ihtiyaı varmış gibisinden bir nedenle, Azinhaga'nın güzel havasını solumak, o arada da hem varlığıyla hem de parasıyla evin sıkıntısını hafifletmek amacıyla bir süre kalmak üzere gelmişti oraya. Adını tam olarak hatırlayamadığım bu kadını (adı belki Isaura'ydı, belki de Irene'ydi, ama Isaura olsa gerek) alt alta st üste ne zevkli greşlere tutuşup ne kol güreşleri yapardık, hadi sen it, dur ben iteyim derken sonunda hep o yenik düşer (o zamanlar ben on dört yaşlarında falandım), göğsü göğsüme, orası orama değerek ikimiz birden evdeki yataklardan birinin üzerine yığılırken, anneannem Josefa, bile bile ya da saflığından kahkahalarla güler, benim çok kuvvetli olduğumu söylerdi. Kadın, yüzü kıpkırmızı kesilmiş olarak nefes nefese ayağa kalkıp bozulan saçlarını düzeltirken, ciddi ciddi greşmiş olsa kendisini yenmeme göz yummayacağına yeminler ederdi. Onun sözüne güvenecek kadar aptal ya da saf olmalıyım ki denemeye hiçbir zaman cesaret edemedim. O tüccarla olan ilişkisi, ondan olma kızının da kanıtladığı gibi, ciddi ve istikrarlı bir şeydi; annesiyle birlikte temiz hava almaya gelmiş olan solgun benizli, içine kapanık, yedi yaşlarında bir kızdı bu. Eniştem Francisco Dinis, sopa gibi sıska, ufak tefek bir adamdı, evde oldukça kazak bir erkekti ama kişiliğinin uysal yanını hep patronlara, kendinden st sınıftakilere ve şehirden gelme kimselere gösterirdi. Bu yüzden de misafir hanımın çevresinde kibarlıkla ve nezaketle dönüp durmasında garipsenecek bir şey yoktu, aslında bu, kırsal kesim insanının içten gelen terbiyesinin bir kanıtı olarak algılanabilirdi ama o bunu öyle bir tarzda yapardı ki bana hep basit bir saygıdan çok, kle ruhuyla kr krne bağlılık gibi görünmüştür. Günlerden bir gün, nur içinde yatsın, bu adam, misafirlere ne kadar iyi davrandığını göstermek çabasıyla, kk kıza tuttuğu gibi atın üstüne oturttu ve sanki kk bir prensesin seyisiymiş gibi onu alıp anneannemle dedemin evinin önünde bir o yana bir bu yana dolaştırmaya koyuldu; o arada ben de gururu kırılmış olmanın hoşnutsuzluğu içinde sus pus olmuştum. Aradan birkaç yıl geçtikten sonra, ertesini yıl mekanik ilingir olarak mezun olacağım Afonso Domingues Meslek Okulu'nun yıl sonu gezisinde, çocukluğumda elimden alınmış olan bir hzineyi, yani elimin erişebileceği bir yerdeyken dokunmama izin verilmeyen bir macera zevkini belki de yeniyetmeliğimde bana geri verir düşüncesiyle, Sameiro'nun o kederli atlarından birine bindim. Ama artık çok geçti. Sameiro'nun kadidi çıkmış külüstür beygiri beni kendi canının istediği yere götürdü, keyfi istediğinde durdu, üstelik beni eyerden düşürüp o öteki seferki kadar üzüntü içinde bıraktığında veda etmek için başını çevirip bakmadı bile. Bugün evimin her yanında bu hayvanların resimleri durur. Evime ilk kez gelen herkes binici miyim diye sorar bana hep, oysa tek gerçek, asla binemediğim bir attan düşmüş olmanın acısını hâlâ çekiyor olmamdır. Dışarıdan bakıldığında hiç belli olmuyor ama, ruhum yetmiş yıldan bu yana topallamakta.

Laf lafı açtı, at konusundan enişteme geçtik, eniştemden de Verdi'nin *Otello*'sundaki son sahnenin taşra versiyonuna gelelim. Azinhaga'daki en eski evlerin çoğunda

olduğu gibi, -tabii ben burada az gelimli insanların evlerinden söz ediyorum- teyzemlerin Mouchão dos Coelhos'daki evi, ki burada yüksekliği iki metreden az olmayan ve kışın seller içeri girmesin diye dışarıdan bir merdivenle çıkılan taştan bir temel üzerine inşa edilmiş olduğunu söylemem gerekir; iki bölümden oluşuyordu: bunlardan biri sokağa (yani bizimkinde kırlara) bakan bölüm, ki biz buna dış-ev derdik, öteki de, bu kez ahşap bir merdivenle meyve sebze bahçesine açılan ve öndekinden daha basit olan mutfak bölümü. Kuzenim José Dinis'le ben mutfakta aynı yatakta yatardık. Bu José Dinis benden üç-dört yaş küçüktü, ama aramızdaki yaş ve güç farkı, tümüyle benim lehime olmasına karşın, en büyük kuzenin yöredeki kızların açık ya da kapalı tercihlerinde onun önüne geçmeye çalıştığı kanısını edindiğinde, benimle kavgaya tutuşmasını hiçbir zaman engellemezdi. Zavallı çocuğun Alpiarçalı bir kız yüzünden çektiği delice kıskançlık krizlerini hiç unutamam; adı Alice olan bu güzel ve narin kız, daha sonra genç bir terziyle evlenecek ve uzun yıllar sonra, terzi yapmayı sürdüren kocasıyla birlikte Azinhaga'ya yerleşecekti. Tatillerin birinde, kızın oraya geri döndüğünü bana söylediklerinde, gidip hiç belli etmeden kapısının önünden geçmiş, o kısacık an içinde, ancak göz açıp kapayana kadar geçen bir sürede, geçmişte kalmış yılların tümünü karşımda bulmuştum. O, başını önüne eğmiş dikiş dikiyordu, beni görmedi, bu yüzden de beni tanıyıp tanımadığını bilemiyorum. Kuzenim José Dinis'le ilgili olarak hatırladığım şeyse şu: Birbirimizle kedi köpek gibi didişmemize rağmen, tatil sona erdiğinde Lizbon'a geri dönmek üzere ailemle vedalaşırken, onun umutsuzluk içinde kendini yerden yere atıp ağladığını kaç kez görmüşümdür. Yüzüme bile bakmak istemez, yanına yaklaşmaya yeltenecek olsam beni tekme ve yumruklarla karşılardı. Teyzem Maria Elvira ne kadar haklıydı oğlu için dediğinde: "Bizim oğlan kötüdür, ama iyi yüreklidir."

José Dinis, dairenin dördülleşmesi gibi son derece zor bir matematik işlemini kimseden yardım istemeden çözümlemişti bile, yani kötü bir çocuktan ama iyi yürekliydi...

Yani kıskançlık Dinis ailesinin kalıtsal bir hastalığıydı. Hasat mevsimlerinde, ama aynı zamanda tarlalarda kavunların artık olgunlaşmaya, mısır tanelerinin de koçanlarında sertleşmeye başladığı zamanlarda, Francisco Dinis Enişte'nin geceyi tümüyle evde geçirdiği pek enderdi. Toprak ağalarının uçsuz bucaksız arazileri kadar büyük olan, zaten aslında da o türden bir yer olan çiftliğin içinde at sırtında, tüfeği eyerin üzerine çapraz asılı olarak, büyük ya da küçük çapta kanun kaçaklarının peşinde oradan oraya dolaşırdı. Öyle tahmin ediyorum ki, ister ayın lirik etkisiyle olsun, ister eyerin bacak arasına sürtünmesinden, kadın ihtiyacıyla sıkışacak oldu mu, eve kadar atını sürer, bir an içinde ihtiyacını görür; harcadığı çabanın üstüne birazcık dinlendikten sonra gece devriyesine yeniden dönerdi. Unutulmaz bir sabah çok erkenden, kuzenimle ben o günkü dövüşlerden ve koşuşturmalardan bitkin düşmüş bir halde uyurken, Diniş Enişte, mutfaktan içeri fırtına gibi dalıp elindeki tüfeği havada sallayarak öfkeyle gürlledi: "Kim vardı burada? Kimdi burada olan?" diye. İlk başta, uykumdan öylesine şiddetle koparılmış olmanın şaşkınlığıyla, aralık duran kapıdan onların çift kişilik yatağını ve üzerinde beyaz geceliğiyle teyzemi zar gör görebilmiştim; zavallı kadıncağz ellerini başına götürmüş, "Bu adam deli!" diye inleyip duruyordu. Belki deli değildi ama kuşkusuz kıskançlık krizine tutulmuştu. Francisco Dinis, orada neler olup bittiği konusunda ona gerçeği söylemezsek topumuzu geberteceğini söylüyordu avaz avaz bağırarak, oğluna hemen, ama derhal cevap vermesini buyurdu, ama Jose Dinis'in gündelik yaşamda haydi haydi kanıtlanmış olan cesareti, alaybozan tüfeğiyle silahlanmış, ağzından köpükler saçan bir babaya karşı koymasına yetecek kadar değildi.

Bunun üzerine ben araya girerek eve hiç kimsenin girmediğini, her zamanki gibi akşam yemeğinden sonra yattığımızı, başka bir şey de olmadığını söyledim. "Ya sonra, ya sonra, buraya hiç kimsenin girmediğine yemin eder misin?" diye böğürdü bizim Mouchão de Baixolu Otello. Neler olup bittiğini kavramaya başlamıştım, zavallı Maria Elvira Teyzem yatağından yüreklendiriyordu beni: "Sen söyle ona, Zezito, sen söyle, o bana inanmıyor," diye. Sanıyorum ömrümde ilk kez şeref sözü veriyordum. Öyle komikti ki, on dört yaşında bir çocuk teyzesinin yatağa başka bir adamı almadığı konusunda yemin ediyordu, sanki ben orada horul horul uyurken onun koynuna kimseyi alıp almadığını bilebilirmişim gibi (yok, yok, alaycı olmamın gereği yok, Maria Elvira Teyzem son derece namuslu bir kadındı), ama o şeref sözündeki ciddiyetin, herhalde içerdiği yenilik nedeniyle olsa gerek, etkisini gösterdiği kesin, çünkü kırsal kesim insanının konuşması, -küfürleri ve lanetleri bir taraf bırakacak olursaktumturaklı söz sanatı savurganlığına kaçmadan, "evet evet"lerle "hayır hayır"lardan oluşurdu. Eniştem yatışmıştı, tüfeğini duvara dayadı ve her şey açıklığa kavuştu. Yattıkları yatak, baş ve ayak uçlarında yerinden çıkabilen pirinç çubuklar olan cinstendi; bunlar yandaki dikey borulara aynı metalden yapılmış toparlak parçalarla tutturulmuş, iç taraftaki somun zamanla oynayıp yerinden çıkmıştı. Eniştem içeri girip de gaz lambasının fitilini yükselttiğinde, namus lekesinin kanıtı olduğunu sandığı şeyle karşılaşmıştı: Yatağın başucundaki çubuk, yan taraftan kurtulmuş, uykuda olan kadının tepesinden tıpkı suçlayıcı bir parmak gibi sarkıyordu. Maria Elvira Teyzem yatakta dönerken herhalde bir kolunu kaldırmış ve çubuğun yerinden fırlamasına neden olmuştu. Francisco Dinis kim bilir ne utanılacak sahneler, ne rezil şehvet âlemleri, akla hayale gelebilecek her türlü erotik ahlaksızlıklar içinde kendilerinden geçen bedenlerin ne olmadık çırpınışlarını gözünün önüne getirmişti, o zamanlar ben bunları akıl edebilecek durumda değildim, ama o zavallı adamın öyle bir şeyin söz konusu bile olmadığını farkına varacak kadar zekâsının olmaması, en belirgin kanıtlara rağmen kıskançlığın insanın gözlerini ne dereceye kadar kör edebildiğini göstermekte. Eğer ben ödleklilik etmiş olsaydım (bilmiyorum, görmedim, ben uyuyordum gibisinden), belki de Mouchão de Baixo'da gecenin sessizliği iki el tüfek sesiyle sesiyle bozulacak ve masum bir kadın, kendisini öldüren kocasının kokularından ve sıvılarından başkasını tanımamış olan çarşafın arasında cansız yatıyor olacaktı.

Bu eniştemin, arada bir, çiftlikteki dolaşmaları sırasında avladığı bir dağtavşanı ya da adatavşanıyla çıkageldiği olurdu. Bekçi olan onun gibi biri için av yasağı içi boş bir kavram olsa gerekti. Günlerden bir gün, kâfirler ordusunu bozguna uğratmış bir haçlı askerinin muzaffer edasıyla döndü eve. Eyerinin çatısına asılı koca bir kuş getirmişti, gri bir balıkçıldı bu, öldürmenin yasal olduğundan kuşku duyduğum yepyeni bir hayvandı benim için. Koyuca bir rengi olan eti balık tadını andırıyordu, o da eğer, damak zevkine hiçbir zaman varmadığım, boğazımdan da hiç geçmemiş olan lezzetleri şimdi bunca yıl sonra hayal etmiyorsam.

Bir ibret dersi olan Kocatoynak'ın hikâyesi de Mouchão de Baixo'dan çıkma; adını unuttuğum ya da belki hiçbir zaman bilmediğim bu kadına çok kocaman ayakları var diye biz takmıştık bu adı; gizleyemediği bir talihsizlikti bu ayaklar onun için, çünkü hepimiz gibi (yani biz çocuklardan ve kadınlardan söz ediyorum) o da yalınayak dolaşırdı. Kocatoynak, teyzemlerin bitişik komşusuydu; kocasıyla birlikte bizimkinin eşi olan bir evde otururlardı (çocukları var mıydı yok muydu hatırlamıyorum) ve kelimenin tam anlamıyla, iyi tarafıyla da kötü tarafıyla da bedenimin ve ruhumun yetiştiği o yerlerde her zaman olduğu gibi, bu iki aile

ayrı telden çalıyorlardı; ne birbirlerine gidip gelirler ne birbirleriyle konuşurlardı, hatta birbirlerine bir günaydın bile demezlerdi. (Anneannem Josefa'nın Taksim denilen yerde otururken yan komşusu, -köyün o bölümüne bu ad verilmişti, çünkü orada yetişen zeytin ağaçları farklı farklı kimseler arasında taksim edilmişti- dedem Jernimo'nun kız kardeşlerinden biri olan Beatriz'den başkası değildi, ama işe bakın ki aynı kandan oldukları halde ve her biri aynı duvarın iki yanında oturan kapı komşuları olmalarına rağmen birbirleriyle ilişkiyi kesmişlerdi, benim ocuk belleğimin erişmediği zamanlardan beri birbirlerinden nefret ederlerdi. Onları ayırmış olan öfkenin nedenlerini hiçbir zaman ğrenememişimdir.) Kocatoynak'ın elbette ki kilisedeki vaftizde ve nüfus dairesinde verilmiş bir adı vardı, ama bizim gözümüzde Kocatoynak'tı o ve bu son derece çirkin lakap her şeyi açıklamış oluyordu. O kadar ki, hiç unutmam, günlerden bir gün (herhalde on iki yaşlarında falandım), evin kapısında, merdivenin en tepesinde otururken, nefret edilen o komşu kadının geçtiğini görünce (sırf yersiz bir aile dayanışması yüzünden ondan nefret ediliyordu, yoksa kadının bana herhangi bir kötülük yaptığından değil), içeride dikiş dikmekte olan teyzeme seslendim: "Bizim Kocatoynak geçiyor," diye. Sesim umduğumdan daha yüksek çıkmıştı, Kocatoynak beni duydu. Ta aşağıda durduğu yerden, son derece haklı olarak bana söylemediğini bırakmadı, Lizbonlu kkbeyin terbiyesizliğini ele alarak beni adamakıllı azarladı (Lizbonlu bir kkbeyden başka her şey olabilirdim ya, neyse), anlaşılan büyüklere saygı göstermeyi bana ğretmemişlerdi, oysa o zamanlar toplumun düzgün işleyebilmesi için temel bir kuraldı bu. Bütün bu sövüp saymasının sonunda da, güneş battıktan sonra eve döndüğünde hepsini kocasına anlatmakla tehdit etti beni. Günün geri kalanını yüreğim sıkışıp midem kasılarak ve başıma en kötüsünün geleceğinden korkarak geçirdiğimi itiraf etmekten başka çarem yok, çünkü dediklerine göre adam kaba saba herifin teki olarak nam salmıştı. Akşam hava iyice kararana kadar görünmez olmaya karar vermiştim içimden, ama Elvira Teyzem benim bu manevramı fark etmişti, tam ben yakınlarda bir yerde gözden kaybolmaya hazırlanırken, dünyanın en sakin ses tonuyla şöyle dedi bana: "Onun işten gelme saatinde sen git evin kapısında otur, onu bekle. Seni dövmeye kalkışacak olursa ben buradayım, ama sakın gidip saklanma!" Böyle şeyler iyi ders olur insana, bütün ömür boyu sürer, tam boyun eğmeye hazırlanırken omzumuzdan tutup sarsar bizi. Çok iyi hatırlıyorum (gerçekten hatırlıyorum, yoksa son dakikada uydurduğum edebi bir süsleme değil) o akşam güneşin harikulade güzel battığı ve benim orada sokak kapısının basamağında oturup kıpkırmızı bulutlarla eflatun gökyüzüne baktığı, başıma ne geleceğini bilmeksizin, ama gnmn besbelli kötü biteceğinden emin olarak. Vakit geç olmuş, hava çoktan kararmıştı ki komşu içinden döndü, evin merdivenini çıktı, ben de "İşte vakit geldi," diye düşündüm. Ama adam bir daha dışarı çıkmadı. Orada içeride neler olduğunu bugün hâlâ bilemiyorum. Acaba karısı olanları ona anlattı da adam bir yenyetmenin terbiyesizliğini ciddiye almaya değmeyeceğini mi düşündü? Yoksa kadın büyük bir licenaplıkla bu talihsiz olaydan kocasına tek bir kelime bile etmeyerek, kendisinin hiçbir kabahati olmayan o kocaman ayaklara karşı yapılmış bu hakareti böylelikle kabullenmiş mi oldu? Aşağılayıcı bir ses tonuyla bana takabileceği bütün adları, örneğin kekeme demeyi düşündü de iyi kalpliliği yüzünden mi söylemedi? Kesin olan bir şey varsa o da, teyzem akşam yemeği için beni çağırdığı, düşüncelerimin arasında yalnızca hoşnutluk olmadığıydı. Evet, aslında bana ödünç verilmiş bir cesareti sergilemeyi becerdiğim için kendimi hoşnut hissediyordum, ama aynı zamanda bir şeylerin eksik olduğu şeklinde rahatsız bir izlenim de vardı içimde. Yaşım pekâlâ uygun olduğuna göre, sert bir şekilde kulaklarımı çekerek ya da uygun bir yerime birkaç şaplak indirerek beni

cezalandırmalarını tercih mi ederdim acaba? Yok, acı çekme isteğim o kadar aşırıya gidemezdi, ama yine de o gece bir şeylerin havada kaldığından hiç kuşum yok. Ya da, olanları yazdığım şu anda düşünüyorum da, belki de öyle olmadı. Belki de Mouchão dos Coelhos'dayken aramız açık olan o komşuların davranış biçimi, gereksinim duyduğum ikinci bir ibret dersinden başka bir şey değildi.

Bu anı kitabıma başlangıçta vermeyi düşündüğüm adın -*Baştan Çıkarılış Kitabı*-nedenlerini açıklamamın vakti geldi; bu adın, ilk bakışta, hatta ikinci ve üçüncü bakışlarda, buraya kadar ele alınan konularla ve hele bundan sonra anlatacağımın büyük bir çoğunluğuyla hiç ilgisi yokmuş gibi görünüyor. İlk baştaki iddialı düşüncem -yıllar önce *Manastır Günce*si üzerinde çalıştığım zamanlardan kalma bir düşünceydi bu-, insan ruhundaki ermişliğin, yani bizim kalıcı, görüldüğü kadarıyla da yok edilemez hayvanlığımızı altüst edebilen bu "teratolojik" tezahürün, doğanın düzenini bozduğunu, onu şaşırttığını ve yanlış tarafa yönlendirdiğini göstermekti. Hieronymus Bosch'un *Baştan Çıkarılış* adlı tablosunda resmettiği o hayal âlemindeki Aziz Antonius'un, sırf bir ermiş olması nedeniyle, doğanın gözle görülen ya da görülmeyen tüm güçlerini, aklın içindeki canavarları ve yine onun yarattığı yücelikleri, şehvet düşkünlüğünü ve karabasanları, tüm gizli istekleri ve gün ışığına çıkmış tüm günahları en derinlerden yukarılara çıkmaya zorladığını düşünüyordum o zamanlar. Ne gariptir ki bu kadar uzak bir konuyu alıp (ne yazık ki edebi yeteneklerimin bu tasarının ihtişamının çok aşağısında kaldığını anlamakta gecikmeyecektim) anıların basit bir dökümüne götürme girişimi -ki bu iş elbette daha uygun bir ad gerektirecekti-, kendimi o ermişle bir biçimde benzer durumda görmemi engelleyemedi. Yani demek istiyorum ki, ben de bu dünyanın bir ferdi olduğuma göre, en azından insan denilen bu varlıktaki "yapısal ayrılmazlık" özelliği nedeniyle, benim de tüm arzuların sahibi ve tüm baştan çıkarıcı şeylerin hedefi olmam kaçınılmazdı. Aslında, herhangi bir çocuğu, sonra herhangi bir yeniyetmeyi, daha sonra da herhangi bir yetişkini alıp Aziz Antonius'un yerine koyacak olsak, aralarındaki farklılıklar nasıl ifade edilebilirdi? Tıpkı hayal gücündeki canavarların o evliyanın yakasını bırakmadıkları gibi, karanlık gecenin içindeki en müthiş korkular da benim bir zamanlar olduğum o çocuğun peşini bırakmamıştı, gezegendeki tüm Antoniusların önünde şehvetle raksetmeyi sürdüren tüm çıplak kadınlar da, bir gece, âdetim olduğu gibi tek başıma Salon Lizbon Sinemasına doğru yürürken, yorgun ve kayıtsız bir sesle bana "Benimle gelmek ister misin?" diye soran o tombul fahişeden farklı değillerdi. Bom Formoso Sokağı'nda, hani oradaki taş merdivenlerin köşesinde olmuştu bu, on iki yaşlarında falan olmalıydım. Bosch'vari doğaüstü sahnelerden bazılarının, ermişle çocuk arasındaki herhangi bir karşılaştırma olasılığının yerini alır gibi görüldüğü doğruysa, bunun nedeni, o zamanlar kafamızın içinden neler geçtiğini artık hatırlamayışımız ya da hatırlamak istemeyişim izdir. Bosch'un tablosunda ermişi rüzgârların arasından havada taşıyan o uçan balık, bizim uçan bedenimizden pek de farklı değil, tıpkı benim bedenimin, Carrilho Videira Sokağı'ndaki binalar arasında uzanan bahçelerin içinde, kâh limon ve yenedünya ağaçlarına sürtünerek, kâh kollarımı şöyle bir oynatmakla çatıların üstüne yükselerek onca kez uçtuğu gibi. Aziz Antonius'un benimkiler gibi korkular yaşamış olduğuna inanmam; durmadan tekrarlayan o karabasanda, ne eşyaları ne kapıları ne de pencereleri olan üç köşeli bir odanın içinde haps olduğumu görürdüm hep, bir köşede de "o şey" olurdu (böyle diyorum, çünkü ne olduğunu bir türlü anlayamadım), yavaş yavaş büyümeye başlar, bir yandan hep aynı olan hafif bir müzik çalarken, o şey gitgide büyür, büyür, sonunda beni en son köşede

sıkıştırdığında, boğulurcasına, sıkıntı içinde, terden sıırıslıkam uyanırdım, gecenin o meşum sessizliği içinde. Hiç önemli bir şey olmadığı söylenebilir. İşte belki de bu yüzden bu kitap isim değiştirip *Küçük Anılar* adını aldı. Evet, küçüklüğümdeki küçük anılardan başka bir şey değil bunlar.

Devam edelim. Barata ailesi, Cavaleiros Sokağı'ndaki 57 numaralı apartmandan Fernão Lopes Sokağı'na taşındığımızda girdi benim hayatıma. 1927'nin Şubat ayında hâlâ Mouraria'da oturduğumuzu sanıyorum, çünkü São Jorge Kalesi'nden VII. Eduardo Parkı'nda kamp kurmuş olan asilerin üzerine açılan top ateşiyle mermilerin çatıların üzerinden ıslık çalarak geçişini duyduğumu bugün olmuş gibi hatırlıyorum. Kalenin içindeki düzlükten, bizim oturduğumuz binayı ortalayacak biçimde çekilecek düz bir çizginin, Lizbon'daki askeri isyanların geleneksel kumanda noktasına varması kesindi. Hedefe isabet ettirebilmek ya da ettirememek artık bir nişancılık ve ustalık sorunuydu, ilk gittiğim okul Martens Ferrão Sokağı'ndaki okul olduğuna ve o zamanlar ilkokula yedi yaşında başladığına göre, Cavaleiros Sokağındaki evden ben okula başlamadan az önce çıkmış olmamız gerek. (Gerçi göz önüne alınması gereken, belki de daha tutarlı bir ihtimal daha var, anlatmaya devam etmeden önce onu da kaydedeyim: O top atışlarının, 7 Şubat 1927'deki başarısız ihtilal girişimdekiler değil de ertesi yılki girişimdekiler olabileceği ihtimali. Aslında sinemaya gitmeye ne kadar küçük yaşta başlamış olsam da -hani daha önce sözünü ettiğim Salon Lizbon, ya da daha bildik takma adıyla "Bit Sineması", Mouraria'da,-Marqués de Alegrete Kemerinin yanındaydı-, böyle bir şey daha beş yaşımı bile bitirmemiş olduğum Şubat 1927'de dünyada olamazdı.) Cavaleiros Sokağındaki evi paylaştığımız insanlar arasında bir tek evin oğlunu hatırlıyorum. Çocuğun adı Felix'ti, onunla birlikte en korkunç karabasanları görmüşüzdür, bunların hepsi de o zamanlar sinemada bize gösterdikleri, bugünse gülmekten kırılacağımız, tüyler ürpertici filmler yüzünden olsa gerekti.

Baratalar iki erkek kardeştiler; bunlardan biri, benim babam gibi polis memuruydu, ama o Kriminal Soruşturma denilen bir başka bölümdeydi. Birkaç yıl sonra şef yardımcılığına terfi edecek olan babam, o zamanlar PTAB'de, yani Polis Teşkilatı Asayiş Bölümü'nde, personel durumunun gereğine göre sokakta ya da karakolda görev yapan basit bir polisti ve -her zaman sivil giyimli dolaşan ötekinin tersine- 567 olan kimlik numarasını yakasında taşırdı. Sanki şu anda gözlerimin önündeymiş gibi kesin bir netlikle hatırlıyorum, yazın gri pamukludan, kışın da kalın mavi abadan dikilen ve *dolman* denilen üniforma ceketinin sert yakasındaki nikelajlı pirinçten yapılmış bu numaraları. Polis teşkilatının Kriminal Soruşturma bölümündeki Barata'nın adı Antönio'ydu, bıyıklıydı ve Conceição adında biriyle evliydi; bu kadın yüzünden yıllar sonra sorun çıkacaktı, çünkü annem, babamla onun arasında belli bir yakınlık olduğundan kuşkulandı ya da bu konuda yeterli kanıtları vardı, en hoşgörü sahiplerininkiler de dahil olmak üzere her türlü değerlendirme ölçütünün ışığında abartılı bir iddiaydı bu. Gerçekte neler olup bittiğini hiçbir zaman öğrenemedim; ben yalnızca, artık yeni eve taşındığımızda annemin içini dökmek için söylediği yarım yamalak birkaç sözden sonuç çıkarıp hayal edebildiğim şeylere dayanarak anlatıyorum bunları. Çünkü ailelerimizin oturmakta olduğu Padre Sena Freitas Sokağı'ndan Carlos Ribeiro Sokağı'na taşınmamızın en güçlü nedeni buymuş gibi görünüyor; bu iki sokak da Penha de França Kilisesi'nden Vale Escuro'nun girişine kadar inen yamaçta o zamanlar yeni inşa edilmekte olan mahallenin sokaklarıydı. İşte ben bu Carlos Ribeiro Sokağı'ndan çıkmıştım, yirmi iki yaşımdayken, Ilda Reis'le evlenmek için.

Barata kardeşlerden ötekini daha da az hatırlıyorum, ama yine de onu kısacık

boyuyla, şişmana yakın tıknaz haliyle gözümün önüne getirebiliyorum. Ne iş yaptığını bir zamanlar biliyorsam da unuttum gitti. Galiba karısının adı Emilia'ydı, eğer yanılmıyorsam adamınki de José: bu isimler, tıpkı sözde hafifmeşrep bir kadın olan Conceição'nunki gibi, unutulmuşluğun alüvyonları altında yıllarca ve yıllarca gömülü kaldıktan sonra, suyun altına bağlı bir balık ağı mantarının dipteki çamur katmanlarından birdenbire kurtulması gibi, ihtiyaç olduğunda belleğin derinliklerinden yavaşça yüzeye çıkıverdiler. İki çocukları vardı, Domitilia ile Leandro, ikisi de benden biraz daha büyüktü; her ikisi hakkında da anlatılacak hikâyeler var, hele o kızla ilgili olarak, ne mutlu bana, hatırlanacak çok tatlı şeyler var. Leandro'yla başlayalım. O zamanlar Leandro, oldukça akılsızdı demeyeyim ama, pek zeki görünmüyordu ya da zekâsını göstermek için pek fazla çaba harcamıyordu. Amcası Antonio Barata, imalı sözlerle, benzetmelerle, üstü kapalı laflarla nefesini tüketmez, dosdoğru "eşşek" derdi ona, hem de üstüne basa basa. O dönemde hepimiz João de Deus'un *Temel Okuma Kitabı'ndan* söküyorduk okumayı; kendisi çok saygıdeğer bir kişi, harika bir eğitimci olarak daha hayattayken layık olduğu üne kavuşmuş olmasına rağmen, alfabedeki dersler boyunca sözcüklerle ilgili birkaç tuzak kurmak gibi sadistçe bir eğilimden kaçmayı bilememiş ya da istememişti, belki de saf bir kayıtsızlıkla, okumanın gizemleri konusunda doğanın daha az yetenekli yarattığı bazı acemi öğrenciler için bunların birer tuzak olabileceği aklının ucundan bile geçmemişti. Leandro'nun amcasından aldığı fırtınalı dersleri hatırlıyorum da (o günlerde Morais Soares yakınlarında Carrilho Videira Sokağı'nda oturuyorduk), zavallı çocuğun, hatırladığım kadarıyla, hiçbir zaman doğru söyleyemediği zor bir kelimeye takıldığı her defasında sille tokat sona ererdi bu dersler (avuç içine vurulan ve "beş gözlü kız" olarak da bilinen değnek gibi, tokat da o zamanlar geçerli olan eğitim yöntemleri için vazgeçilmez bir araçtı). Söyleyemediği o uğursuz kelime "*acelga*"ydı, ama çocuk onu hep "*a cega*" (*Acelga Pazi. A cega:Kör kadın(Ç.N)*) diye telaffuz ederdi. Amcası bas bas bağırdı: "*Acelga*, eşşek herif, *acelga* diye. Leandro da, bir yandan şamarın inmesini beklerken, tekrar ederdi: "*A cega!*" Ne birinin saldırganlığına ne de ötekinin çektiği azaba degecek bir şeydi bu; zavallı çocuk, kafasını kesseler her defasında "*a cega*" diyecekti. Besbelli Leandro disleksi (Disleksi:Okumayı öğrenme güçlüğü. (Ç.N)) hastasıydı, ama bu sözcük, sözlüklerde var olsa da, bizim sevgili, iyi yürekli João de Deus'un okuma kitabında yer almıyordu.

Domitilia'ya gelince; bir gün ikimiz, bedenlerimizde dokunulacak, içine girilecek, hareket ettirilecek ne varsa hepsini merak ederek, pürheves sevgilicilik oyunu oynarken yatakta yakalanmıştık. O zamanlar kaç yaşındaydım diye merak ediyorum da, on bir yaşlarımda ya da belki biraz daha küçük olmam gerektiğini sanıyorum (aslında tam olarak bilmem imkânsız, çünkü Carrilho Videira Sokağı'nda aynı evde iki kez oturmuştuk). Pervasız yumurcaklar (kim bilir ikimizden hangimizin fikriydi bu, ama girişimin benden çıkmış olması daha muhtemel), kıçlarına birkaç şaplak yediler, ama pek de şiddetli olmayan, göstermelik bir dayak olduğunu hatırlıyorum. Annem de dahil olmak üzere evdeki üç kadının, öylesine mahrem keşiflerde bulunabilmek için gerekli olan uzun zamanı beklemeye dayanamamış olan aceleci günahkârlara belli etmeden, aralarında ne kadar gülmüş olduklarından hiç kuşku yok. Evin arkasındaki terasta (çok yüksek olan beşinci katta), çömelip suratımı parmaklıkların arasına sokmuş olarak ağladığımı, o arada Domitilia'nın da öteki tarafta gözyaşlarına eşlik ettiğini hatırlıyorum. Ama ıslah olmaya hiç niyetimiz yokmuş. Aradan birkaç yıl geçtikten sonra, ben artık Padre Sena Freitas Sokağı'nda 11 numarada otururken, kız bir gün Conceição

Yengesini ziyarete gelmişti, işe bakın ki ne yengesi oradaydı ne de amcası, annemle babam da evde değillerdi de bu sayede bol bol vakit bulabilmiştik birbirimize yaklaşıp araştırma yapmaya, gerçi işi sonuna kadar vardırmamıştık ama her ikimizde de paha biçilmez anılar bırakmıştı, yani en azından bende, çünkü şu anda bile onu belden aşağısı çırılçıplak olarak gözümün önüne getirebiliyorum. Daha sonraları Barata kardeşler artık Chile Meydanı'nda otururlarken, Domitilia'ya göz koymuş olarak onları ziyarete giderdim, ama o zamanlar artık büyümüş ve her şeyi yapabilecek durumda olduğumuzdan, baş başa kalacak zamanı pek bulamazdık. Yine bu Padre Sena Freitas Sokağı'ndayken bir gecenin birkaç saatini kuzinlerimden biriyle uyuyarak (ya da uyumayarak) geçirmiştik (onun adı da anneminki gibi Maria da Piedade'ydi, annem onun teyzesi olduğu gibi aynı zamanda vaftiz annesiydi de), o benden biraz daha büyüktü, aynı yatağın içinde, o başucundan ayakucuna doğru yatmıştı, ben de ayakucundan başucuna doğru yatıyordum. Annelerimizin saflıkla aldığı yararsız bir önlemdi bu. Onlar bizim duymamamız gereken sohbetlerine bizi yatırmak için ara vererek, o sevgi dolu elceğizleriyle bizi güzelce yatırıp üstümüzü örttükten sonra mutfakta yeniden sohbe dalarlarken, birkaç dakikalık arzu dolu bir bekleyişten sonra, yüreklerimiz güm güm atarken, çarşafla battaniyenin altında, karanlıkta, mazur görülecek bir gereksinim ve heyecan içinde, ama ayrıca anatomik görüş açısı bakımından erişebileceğimiz mesafede olan şeyler konusunda yalnızca metodik değil aynı zamanda aydınlatıcı bir tarzda birbirimize karşılıklı dokunarak bedenlerimizi inceden inceye keşfe çıktık. Hatırlıyorum da, benim tarafımdan gelen ilk hareket, yani tabir yerindeyse ilk bordalama hareketi, sağ ayağımı alıp Piedade'nin çoktan çiçek açmış olan orasına dokundurmak olmuştu. Gecenin ilerlemiş bir saatinde, babamın Francisco adındaki bir kardeşiyle evli olan Maria Mogas Yengem, eve dönmek üzere bizi yataktan kaldırmaya geldiğinde, ikimiz de melek gibi uyuyor pozuna geçmiştik. Ne masum zamanlarmış onlar.

Padre Sena Freitas Sokağı'nda iki ya da üç yıl oturmuş olmamız gerekiyor. İspanyol İç Savaşı başladığında biz o sokakta oturuyorduk. Carlos Ribeiro Sokağı'na taşınmamız 38'de, hatta belki de daha önce 37'de olsa gerek. Hâlâ anlatılmaya değer olan bu anımın yepyeni noktaları ve yepyeni tarihleri su yüzüne çıkarmasını saymazsak, bazı olayları zamanın içinde yerli yerine oturtmak bana imkânsız değilse bile oldukça zor geliyor, ama eminim şimdi bu anlatacağım şey İspanya'da İç Savaş başlamadan önce olmuştu. O zamanlar alt tabakadan insanlar arasında pek makbul olan ve herkesin kendi evinde imal edebildiği bir oyun vardı (benim pek az oynadığım olmuştur, genellikle tenekeden olan bu oyuncaklarım da sokaktaki seyyar satıcılardan alınmış olurdu); bu dediğim oyun, üzerine her iki yanında on birer tane olmak üzere yirmi iki adet çivi çakılmış dikdörtgen bir tahtadan oluşuyordu; bu çivilerin dağılımı, şimdiki modern taktikler ortaya çıkmadan önce futbol sahalarında oyuncuların yer aldığı biçimde olurdu, yani ön sırada beş tane, bunlar forvetler, sonra üç tane, bunlar orta oyuncular, aynı zamanda İngilizce'deki gibi *half* da denirdi bunlara, onların arkasında iki tane savunma oyuncusu ya da *back*, en sonda da kaleci ya da *keeper*. Küçük bir misketle oynanabilirdi, ama tercihen madeni bir bilye kullanılırdı, hani şu rulmanlarda bulunanlardan; bu bilye, küçük bir spatulayla çivilerin arasından sırayla bir o yana bir bu yana sürülürdü, ta ki kaleye girene (kaleler de vardı) ve böylelikle gol olana kadar. Bu son derece ilkel malzemelerle insanlar eğlenirlerdi, hem küçükler hem de büyükler, kavgalı gürültülü karşılaşmalar ve şampiyonalar yapılırdı. Şimdi bu kadar uzaktan bakıldığında bir altın çağı gibi görünebilir, belki de birkaç dakika boyunca öyle olmuştur. Ama şimdi görüleceği gibi her

zaman öyle olmuyordu. Bir gün babamla ben evin arkasındaki terasta bu oyunu oynuyorduk (hatırlıyorum da o zamanlar imkânları kıt olan insanlar vakitlerinin çoğunu evin arkasında, özellikle de mutfaklarda geçirirlerdi), ben yerde oturuyordum, babam da küçük bir tahta tabureye oturmuştu, hani şu her zaman kullanılan, özellikle de üzerlerine oturup dikiş diken kadınlar tarafından vazgeçilmez olarak görülenlerden. Antönio Barata arkamda ayakta durmuş, oyunu seyrediyordu. Benim babamda öyle kolay kolay oğluna yenilecek göz yoktu, bu yüzden de benim acemiliğimden yararlanarak acımasız bir şekilde gol üstüne gol atıyordu. Bizim bu Barata, polis teşkilatında bir Kriminal Soruşturma memuru olarak, gözetimi altındaki tutuklular üzerinde etkili bir psikolojik baskı kurmak için kullanılan çeşitli yöntemler konusunda yeterinden fazla antrenman yapmış olsa gerekti, ama biraz daha fazlasını yapmak için bu fırsattan yararlanabileceğini düşünmüş olmalıydı. Ayağıyla sürekli olarak arkamdan dürterken bir yandan da "Kaybediyorsun, kaybediyorsun!" deyip duruyordu. O küçük çocuk kendisini yenmekte olan babasına ve kendisini küçük düşürmekte olan komşuya dayanabildiği kadar dayandı, ama birden çileden çıkarak Barata'nın ayağına bir yumruk indirdi (zavallıcık, onun yumruğu bir köpek yavrusunun vurduğu fiske gibi olmuştu), bir yandan da bu gibi durumlarda kimseyi gücendirmeden söylenebilecek bir çift sözle içini boşalttı: "Rahat dursana!" Sözü daha bitmemişti ki, oyundan galip çıkan babasının suratına iki tokat aşketmesiyle çocuk terasın beton zemine yuvarlandı. Büyüğüne saygıda kusur ettiği için vurmuştu elbette. Her ikisi de, yani baba da komşu da, asayişin korunmasıyla görevli dürüst polis memurları oldukları halde, sonunda bu üzücü hikâyeyi -hem kendisinin hem de onlarınkini- anlatabilmek için henüz çok büyümesi gereken bir kişiye saygıda kusur ettiklerini hiçbir zaman fark edememişlerdi.

Daha sonraları, o aynı terastan, benden üç-dört yaş büyük olan Deolinda adında bir kıza âşık olmuşum; bizimkine paralel olan Travessa do Calado Sokağı'nda, arkası bizim eve bakan bir apartmanda oturuyordu. O zamanlar sevgili olmak demek, konuşma teklif edip az ya da çok sürekli olacağına dair sözler vermek demektir ("Benimle çıkmak ister misin?" "Olur, eğer niyetin ciddiye."), ama burada açıklamam gerekir ki bizim aramızda böyle bir şey asla olmadı. Uzun uzun bakışır, birbirimize işaretler yapardık, aradaki avluların ve çamaşır iplerinin üzerinden terastan terasa konuşurduk, ama söz verme konusunda fazla ileri gitmemiştik. Çekingen ve içime kapanık halimle birkaç kez evine de gitmişim (büyükannesi ve büyükbabasıyla oturduğunu hatırlıyorum), ama aynı zamanda her şeye ya da olabilecek her şeye kararlıyım. Bu her şey, sonunda bir hiçle noktalanacaktı. Kız çok güzeldi, küçük, yuvarlacık bir yüzü vardı, ama dişleri çürük çarıktı, bu da hiç hoşuma gitmiyordu, üstelik duygusal olarak bana bağlanamayacağı kadar küçük olduğumu düşünüyordu galiba. Kendi yaşıtı olan başka bir talibi olmadığından birazcık gönül eğlendiriyordu yine de aramızdaki yaş farkının bu kadar göze çarpmasından üzüntü duyuyordu ya da ben o gün bu gündür yanığı içindeyim. Bir an geldi, ben bu girişimden vazgeçtim. Kızın soyadı Bacalhau'ydu, ben de, anlaşılan daha o zaman bile sözcüklerin sesleri ve anlamları konusunda duyarlı olduğumdan, karımın hayatı boyunca Deolinda Bacalhau Saramago (Bacalhau:Morina balığı; saramago:yabani turp.(ç.n)) gibi bir adın yükünü çekmesini istememişim.

Bir başka yerde anlatmışım soyadımın neden Saramago olduğunu; bu Saramago'nun babamın soyadı değil, ailemizin köyde herkesin bildiği lakabı olduğunu da. Babam, ikinci oğlunun doğumunu bildirmek üzere Nüfus Müdürlüğü'ne gittiğinde, görevli nüfus memuru (adı Silvino'ymuş) sarhoşmuş (babam inadına hep öyle olmakla suçlardı

adamı) ve alkolün etkisiyle, hiç kimse bu isim sahtekârlığının farkına varmadan, babamın bana vermeyi istediği kısa ve özlü José de Sousa adının arkasına bir de Saramago'yu eklemeye, tehlikeyi göze alıp kendi hesabına karar vermiş. Böylelikle, en sonunda, tüm ilahî güçlerin araya girmesi sayesinde -burada elbette şarabın ve onu içmekte aşırıya kaçan herkesin tanrısı olan Baküs'ten söz ediyorum-, gelecekte kitaplarımı imzalamak için bir takma ad uydurma ihtiyacını duymadım. Şanslıymışım, hem de çok şanslıymışım ki, o zamanlar ve daha sonra da uzun yıllar boyunca Pichatada, Curroto ve Caralhana (Pichatada: Çükübaglı; curroto: kıkırık; caralhana: kaltak (Ç.N.)) gibi müstehcen namıdiğerleri sırtlarında taşımak zorunda kalan Azinhagalı bazı ailelerin çocuğu olarak dünyaya gelmemişim. Ailemin aklının ucundan bile geçmeyen bu Saramago soyadı ile damgalanmış olarak atılmışım hayata ve ancak yedi yaşına geldiğimde beni ilkokula yazdırmaya götürüp de nüfus kâğıdımı göstermeleri gerektiğinde, gerçekler bürokratik gayya kuyusunun içinden bütün çıplaklığıyla çıkıvermiş; bu işe çok sinirlenen babam, zaten Lizbon'a taşındığından beri bu lakattan çok rahatsız oluyormuş. Ama işin daha da beteri, evraklarında da görüleceği gibi babamın adı yalnızca José de Sousa'yken, her zaman sert ve güvensiz olan Yasa, o halde bu adamın nasıl olur da tam adı José de Sousa Saramago olan bir evladı olabileceğini öğrenmek istemiş. Böylelikle bir uyarı alan babamın, her şeyi sağlıklı ve dürüst bir şekilde yerli yerine oturabilmesi için, adını yeniden kaydettirme yoluna gitmekten başka çaresi kalmayınca kendisi de José de Sousa Saramago adını almış. Herhalde insanlık tarihinde evladın babaya adını verdiği tek vaka budur. Bu durum pek fazla işimize yaramadı, yani ne bizim ne de insanlık tarihinin, çünkü hoşlanmadığı şeyler konusunda azimli olan babam, her zaman kendisine yalnızca Sousa denmesini istedi, öyle olmasını da sağladı.

Bir gün, komşularımızdan biri, -yani aynı sokakta oturduğumuz için komşu diyorum (hâlâ Padre Sena Freitas Sokağı'ndaydık), yoksa birbirimizi tanıdığımızdan değil, genç bir adamdı, belki yirmili yaşlarındaydı- aklını kaçırdı. Dediklerine göre fazla okumaktan, fazla çalışmaktan çıldırmış. Tıpkı Don Kişot gibi. Bir kriz geçirdiğini hatırlıyorum, gözümüzle gördüğümüz tek kriz olmuştu zaten, çünkü daha sonra ondan bir daha haber alamamıştık, herhalde onu, o zamanlar tımarhane diye algılanagelen Rilhafoles'e kaldırmışlardı. Birdenbire dışarıdan yürek parçalayıcı, canhıraş feryatlar duymaya başlamıştık, hemen pencereye koştuk, annem, Conceição ve ben, neler oluyor görelim diye. O, sokağın karşı tarafında, bizimkinden oldukça yüksek bir binanın en üst katında oturuyordu, bizim oturduğumuz binanın biraz daha sağında olan bu bina Cesário Verde Sokağı'nın köşesindeydi. Tekrar tekrar pencereye çıktığını gördük, hani sanki kendini aşağı atmak istermiş gibi; öyle olduğunu, hemen arkasından birilerinin uzanıp onu tutmalarından anlıyorduk, o ise debeleniyor, insanın içini parçalayan bir sesle bağırarak hep aynı sözcükleri tekrarlıyordu: "Ay, Aziz Hilario! Ay, Aziz Hilario!" diye. Aziz Hilario'yu neden böyle çağırıp duruyordu hiçbir zaman öğrenemedik. Bir süre sonra bir ambulans görüldü, herhalde itfaiyenin ambulansı olsa gerekti, onu alıp içine koydular, bir daha da geri dönmedi, en azından biz orada oturduğumuz sürece.

O sıralarda ben artık Xabregas'daki Afonso Domingues Meslek Okulu'na gidiyordum, ama bir zamanlar São Vicente de Fora Manastırının içinde bulunan Gil Vicente Lisesi'nde geçirdiğim kısacık iki yıldan sonra. Tam olarak söylemek gerekirse, kısa süreli öğrenimimin kronolojisi şöyle oldu: Ortaokula 1933'te daha on yaşımıdayken girdim (dersler ekim ayında başlıyordu, benim yaş günümse kasımdaydı), 1933-34 ve 1934-35 ders yıllarında oradaydım, sonra on üç yaşımı bitirmeme az kala Afonso Domingues'e gittim. Besbelli lise

müfredat programında bulunmayan Atölye Çalışması, Mekanik ve Makine Çizimi gibi teknik dersler nedeniyle, Afonso Domingues'de bir yıl geriden gittiğimi de göz önünde bulundurmak gerekiyor, yani bu dersler için birinci sınıfa, geri kalan dersler içinse ikinci sınıfa gidiyordum. Böylelikle Teknik Okul'a devam durumum şöyle olmuştu: 35-36, ikinci ve birinci sınıflar; 36-37, üçüncü ve ikinci sınıflar; 37-38, dördüncü ve üçüncü sınıflar; 38-39, beşinci ve dördüncü sınıflar; 39-40, beşinci sınıf. Sameiro'ya yaptığımız gezi, hani şu benden bir türlü ayrılmak istemeyen atın olduğu gezi, 38-39 ders yılının sonunda, ama sınavlardan önce yapılmıştı; oyun sırasında bir ara atlayayım derken büyük bir şanssızlıkla sol ayağımın burkulması sonucu ökçe kemiğim kırılmış, bir aydan uzun bir süre, dizime kadar çıkan, alçıdan yapılma bir tür çizmeyle dolaşmak zorunda kalmıştım; alçının içine giren, üzengi dediğimiz kıvrık bir demir parçası sayesinde yere basabiliyordum. Bu bacak alçısı, okul arkadaşlarımın imzaları, resimleri ve karalamalarıyla pek eğlenceli bir hal almıştı. Hatta içlerinden biri, yazılı matematik sınavında alçımdan kopya çekmekte yararlanabileceğimi bile düşünmüştü: "Paçanı yukarı çekiverir-sin, işte o kadar." Onun bu tavsiyesine uymadığım halde sınavda geçmiştim.

Bu dünyaya gelmemle ilgili bir başka öyküyü anlatmam için uygun zamanın geldiğini sanıyorum. Soyadımın neden olduğu o nazik kimlik sorunum yetmiyormuş gibi, onun yanında bir başka sorun daha çıkmıştı, o da doğum tarihimdi. Ben aslında 16 Kasım 1922 günü öğleden sonra saat ikide doğmuşum, yoksa nüfus kâğıdında yazılı olduğu gibi ayın 18'inde değil. Olan şu ki, o sıralarda köyden uzakta bir yerde çalışmakta olan babam, oğlunun doğumunda hazır bulunamamış olması bir yana, eve de ancak 16 Aralık'tan sonra, büyük bir olasılıkla da günlerden pazar olan 17'sinde dönebilmiş. O zamanlar, herhalde bugün de öyledir, herhangi bir doğum olayının otuz günlük bir süre içinde nüfusa kaydedilmesi gerekiyormuş, yasanın ihlali durumundaysa para cezası uygulanırmış. Ataerkil aile düzeninin geçerli olduğu o zamanlarda, meşru bir çocuk söz konusu olduğunda nüfus kaydının çocuğun annesi ya da herhangi bir akrabası tarafından yapılması hiç kimsenin aklının ucundan bile geçmediğinden, doğumun tek faili olarak da resmen babanın kabul edildiği göz önüne alındığından (Gil Vicente Lisesi'ne kayıt kâğıdında annemin değil, yalnızca babamın adı geçiyor), babamın köye geri dönmesini beklemişler, para cezasını ödemek zorunda kalmamak için de (az da olsa herhangi bir miktar aile bütçemiz için fazla gelecekmış), doğumun gerçek tarihini iki gün ileri almışlar ve böylelikle sorun çözümlenmiş. Azinhaga'da hayat hep öyle, hep zahmetli ve zor olduğundan, erkekler çoğu zaman haftalar boyunca çalışmak için köyden uzaklara giderlerdi, dolayısıyla bu olay bu tür küçük sahtekârlıkların ne ilki olsa gerekti ne de sonuncusu olacaktı. Nüfus kâğıdındaki doğum tarihime gelince; öldüğümde iki gün daha yaşlı olacağım, ama aradaki farkın fazla dikkat çekmeyeceğini umuyorum.

Aynı merdiven sahanlığının sağ tarafında (hâlâ Padre Sena Freitas Sokağında oturuyorduk), bir karı kocayla bir de oğullarından oluşan bir aile oturuyordu. Adam, Intendente Mahallesindeki Viüva Lamego seramik fabrikasında ressam olarak çalışıyordu. Karısı İspanyol'du, ama İspanya'nın neresinden olduğunu bilmiyorum, adı Carmen'di; çocukları da küçücük sarışın bir oğlandı, o zamanlar üç yaşında kadardı (ben onu öyle hatırlıyorum, hani sanki biz orada oturduğumuz süre boyunca hiç büyümemiş gibi). O ressamla ikimiz iyi arkadaştık, bu size şaşırtıcı gelebilir, çünkü söz konusu olan, benim küçücük dünyamda sıra dışı bir mesleği olan yetişkin bir insandı, oysa ben, kafası kuşkular ve kesin kanılarla dolu, ama her ikisinin de bilincinde olmayan, şaşkın bir yeniyetmeydim. Adamın soyadı Chaves'di, adı neydi hatırlamıyorum, belki de hiçbir zaman öğrenmemiştim, benim için o her zaman yalnızca Bay Chaves'di. İşinde vakit kazanmak ya da belki fazla mesai parası almak için evde de seramik yapardı, ben de o saatlerde onu ziyarete giderdim. Kapıyı çalardım, karısı açardı, her zaman suratsızdı, benimle pek ilgilenmezdi, küçük yemek odasına geçirdim, orada, hareketli bir masa lambasının aydınlattığı bir köşede, adamın çalıştığı çömlekçi tornası dururdu. Benim üzerine oturacağım yüksek sıra da orada beni bekliyor olurdu. Piştikten sonra bu tür seramiklerdeki o bildik mavi renge dönüşen neredeyse gri denebilecek bir boyayla üzerleri sırlı çanak çömleği boyamasını seyretmeye bayılırdım. Çiçekler, sarmal kıvrımlar, arabesk süslemeler, örgülü kordonlar onun fırça darbeleriyle meydana çıkarken, biz de sohbet ederdik. Ben çok genç olduğum ve hayat tecrübem tahmin edilebileceği gibi olduğu halde, bu duyarlı ve ince ruhlu insanın kendini yalnız hissettiğini sezineyebiliyordum. Bugünse bundan eminim. Ailem Carlos Ribeiro Sokağı'na taşındıktan sonra da onu evinde ziyaret etmeyi sürdürdüm ve bir gün ona halk edebiyatı tarzında yazılmış bir mani götürdüm, o da onu kalp biçiminde küçük bir tabağın içine yazdı, bu hediye vereceğim kişi, kur yapmaya başlamış olduğum Ilda Reis olacaktı. Eğer belleğim beni

yanılmıyorsa, bu benim ilk "şiiresel eserim" olacaktı, doğrusunu söylemek gerekirse, henüz bitirmediysem bile on sekiz yaşımı bitirmek üzere olduğumu düşünürsek, oldukça geç bir eser sayılabilirdi. Dostum Chaves tarafından hararetle tebrik edilmişim: Süslemeli söz sanatı oyunlarına, yani o zamanlar son derece moda olan ve ancak içtenliğin gülünç olmaktan kurtarabildiği o enfes şiir yarışmalarına katılmam gerektiği kanısındaydı. Aldığım ilhamın meyvesi şu mısralardı: "Aman duymasın kimse / verdim bu sırrı sana: / sırlı bir kalp verdimse / benimki senden yana." En azından, ama en azından Gümüş Menekşe madalyasına layık görüleceğimi kabul etmeniz gerekir...

Karı-koca iyi anlaşamıyor gibi görünüyordular; o sevimsiz İspanyol kadın, Portekiz'in kokusunu taşıyan ne varsa nefret edilecek bir şey olarak görüyordu. Adam ne denli sabırlı ve nazikse, ne kadar sözünü sakınır, ölçülü konuşursa, kadın da o kadar jandarma gibi kaba saba, suratsız, enine boyuna iriyarı, Camões'in (Luis Vaz de Camoes:1524-1580 Portekiz'in Homeros, Vergilius ve Dante'yle eşdeğer görülen en büyük şairi. (Ç.N.) dilini acımasızca katleden sivri dilli bir hatundu. Hele o saldırgan karakterinin yanında bütün bunlar hiç kalır. İç Savaş patlak verdiğinde ben onların evinde dinlemeye başlamıştım Radyo Sevilla'yı. Ne tuhaftır ki kavgada kimden yana olduklarını bir türlü kesin olarak anlayamamıştım, özellikle de bir İspanyol olarak kadının kimi tuttuğunu. Yine de Bayan Carmen'in daha ilk baştan itibaren Franco'dan yana olduğundan kuşkulaniyorum... Radyo Sevilla'yı dinlerken, kafamın içinde uzun bir süre silinmeyecek cehennem bir kargaşa yaratmıştım. O zamanlar radyoda General Queipo de Llano siyasi söyleşiler yapardı, kusura bakmasınlar ama bunların tek kelimesini bile hatırlamıyorum, Belleğimde hiç silinmeden kalan şeyse, söyleşinin ardından gelen bir reklamdı, şöyle diyordu: "Ah, ne kadar güzel renkler, Revi Boyaları, en güzel renkler." Siyasi konuşmalar bittikten sonra Queipo de Llano'nun bizzat kendisinin bu neşeli reklamı okuduğuna inanmış olmasam, bu anının pek öyle özel bir yanı olmazdı. İspanya İç Savaşı'nın "küçük tarihi" içinde bu olayın eksik kalmasına gönlüm razı olmazdı. Bu boş laflar için kusura bakmayın. Oysa, aradan birkaç ay geçtikten sonra, her iki taraf ordularının ilerlemelerini ve geri çekilmelerini işaretlemek için renkli toplu iğneler batırdığım İspanya haritasını tutup çöpe atmış olmam gerçekten ciddi bir olay. Tek bilgi kaynağımın sansür uygulanan Portekiz basını olduğunu söylememe gerek yok, o da, tıpkı Radyo Sevilla gibi, Cumhuriyetçilerin zaferini asla haber yapmazdı.

İşin aslına bakarsanız benim de disleksi hastalığına ya da ona benzer bir şeye tutulduğum anlar olmuştur, Leandro bu konuda tek değildi. Örneğin, "*sacerdote*"^{(Din adamı(Ç.N))} kelimesinin "*saquerdote*" diye okunması gerekir diye tutturmuşum, ama aynı zamanda yanılıyor olabileceğimden de kuşkulandığımdan, bu kelimeyi söylemem gerektiğinde (çok "entel" bir kelime olduğundan onu kullanmam pek sık gerekmiyordu, gerçi bugün çok daha az gerekli, çünkü din adamları o kadar az bulunur oldu ki), beni düzeltmek zorunda kalmaları diye, söylediğim şeyin neredeyse anlaşılmaz olması için elimden geleni yapardım. Kuşkunun yararı denilen şeyi herhalde ben icat etmiş olsam gerek. Bir süre sonra bu zorluğu kendi olanaklarımla çözümlenmeyi becermişim ve bu kelime ağzımdan düzgün çıkar olmuştu. Ters söylediğim başka kelimeler de vardı (bunlar ilkokul dönemi hikâyelerim), örneğin "*sacavertense*" Bu kelime, doymak bilmez bir ejderhaya dönüşmüş olan Lizbon tarafından günümüzde yenilip yutulmuş olan Sacavém beldesinden olan kimse anlamının yanı sıra, aynı zamanda, günümüzdeki zorbalıklar ve ikinci ya da üçüncü ligdeki tasfiye

hareketleri karşısında ayakta kalmayı becerip beceremediğini bilemediğim bir futbol kulübünün de adıydı. Peki ben o zamanlar bu kelimeyi nasıl mı telaffuz ediyordum? Beni duyanların ayıpladığı, hiç olmadık bir şekilde söylüyordum: "*Sacanavense*" diye. Sonunda o asi hecelerin konumlarını değiştirebildiğimde ne kadar rahatladığımı hâlâ hatırlarım.

Bir kez daha Cavaleiros Sokağı'na geri dönmem gerekiyor. Bizim oturduğumuz evin arkası, bir zamanlar adı Suja olan Guia Sokağı'na bakıyordu, *fado*'ların güftelerinin ve gitarla içki eşliğinde söyleyen Maria Severa ile Marqués de Marialva'nın hatıralarının kaçınılmaz olduğu şu ünlü Capelão Sokağı da oraya açılıyordu. Bizim sokak kaleyi de görüyordu, yukarıdan ateş edildiğinde ıslık çalarak bizim çatının üstünden geçip giden top mermileriyle ilgili anım da işte oradan geliyor. Biz en üst katta oturuyorduk (biz zaten hemen her zaman en üst katlarda oturmuşuzdur, çünkü oraları daha ucuz oluyordu), o zamanlar ev ilanlarında belirtildiği gibi, mutfağı kullanma hakkıyla birlikte ikinci elden kiralanan bir odada yaşıyorduk. Banyonun sözü bile edilmezdi, çünkü o tür lüksler o zamanlar yoktu. Köşesinde açıkta diyebileceğimiz bir pis su borusu, katı olduğu kadar sıvı da olmak üzere her türlü atık için işe yarardı. *Ressamın Elkitabı*'nın bir yerinde, geceden ve gündüzden kalma atıkların kaplarını götürüp genellikle bembeyaz, tertemiz bir bezle üzeri örtülü olan söz konusu boruya boşaltan kadınlardan söz etmişim; bunlara oturak, lazımlık ve tükürük hokkası da denilirdi, ama aslında bu sonuncusu, belki de bayağılığı ailelerin sözcük dağarcığındaki hoşgörü sınırlarını aştığından pek ender kullanılırdı. Lazımlık daha kibarcasıydı. Cavaleiros Sokağı'nda daracık, dimdik bir merdiveni olan bu ev, uyurken ya da gözlerim açık olarak gördüğüm karabasanlar dönemime aittir, çünkü gece olup da kıyı köşenin gölgelerle dolmaya başlaması, onların her birinden bir canavarın pençelerini bana doğru uzatıp şeytani yüz göz hareketleriyle beni dehşete düşürmesi için yeterliydi. Annemle babamın odasında yerde yattığımı hatırlıyorum (dedim ya, zaten tek oda içindeydik), korkudan tir tir titreyerek oradan onlara seslenirdim, çünkü yatağın altındaki ya da askıya asılı bir paltonun içindeki yahut oradaki iskemlelerin birinin üstündeki tanımlanamaz varlıklar kımıldayıp bir lokmada yutmak için üstüme atılmakla tehdit ederlerdi beni. Bu tür korkularımın sorumlusu, öyle sanıyorum ki Mouraria'daki o ünlü "Bit Sineması"ydı: Arkadaşım Félix'le birlikte orada, Lon Chaney'in binbir yüzüyle, kötü insanlarla ve en rezil türünden hayasızlarla, hayalet görüntüleriyle, büyücülüklerle, lanetli kulelerle, kapkaranlık deniz dipleriyle, uzun lafın kisası, az paraya bireysel ve kolektif korkuyu yaratan ve o zamanlar henüz emekleme döneminde olan her türlü göz aldatici efektlerle ruhumuzu doyururduk. O filmlerden birinin bir yerinde, romantik bir tavırla terasta oturmuş, yüzündeki ifadeden anlaşıldığı kadarıyla sevdiği kadını düşünmekte olan baş kahraman çıkıyordu (o zamanlar öyle denirdi, ama "Bit Sinemasındaki bizler, herhangi bir etikete gerek kalmadan "esas oğlan" derdik yalnızca), adam sağ kolunu oradaki bir duvarın üstüne dayamışken, bir anlık bir duraksamadan sonra, duvarın arkasından, uğursuz görümlü bir kukuletanın altına gizlenmiş bir cüzamlının son derece ağır hareketlerle çıkarak, hastalığın kemirdiği ellerinden birini baş aktörün kar gibi beyaz elinin üzerine koymasıyla, hemen oracıkta, gözlerimizin önünde, Hansen'in hastalığına tutulması bir olmuştu. Bütün tıp tarihinde bu kadar hızlı bir hastalık bulaşması vakasına asla rastlanmamıştır. Böylesine bir korkunun sonucu olarak, o gece Félix'le ikimiz aynı yatakta yatarken (neden öyle, onu da bilmiyorum, çünkü bu alışılmış bir şey değildi), sabahın kör karanlığında uyandım ve aynı zamanda öteki ailenin yemek odası olan yatak odasının orta yerinde filmdeki cüzamlıyı gördüm, tıpkı filmde görüldüğü gibiydi,

kapkara giysiler içinde, kafasında sivri uçlu kukuletası, elinde kendi boyunda bir hacı değneğiyle. Uyumakta olan Félix'i sarsarak kulağına fısıldadım: "Baksana, şuraya bak." Félix dönüp baktı, şimdi bunu açıklayabilecek kimse varsa beri gelsin, benim gördüğümün eşini gördü, yani o cüzamlıyı. Dehşet içinde kafalarımızı çarşafın altına soktuk ve uzun bir süre öyle kaldık, korkudan ve havasızlıktan boğulacak hallerdeyken sonunda çarşafın kenarından şöyle bir bakmaya cesaret edebildik de o zavallı yaratığın çekip gitmiş olduğunu anlayıp rahat bir nefes alabildik. Filmin sonunda oğlan, gidip Lourdes'daki mağarada yıkanmasını sağlayan inanç gücüyle iyileşiyor ve lekeler içinde girdiği mağaradan tertemiz çıkararak kendisini bekleyen sevgilisinin ya da bizim aynı teklifsizlikle dediğimiz gibi saf kızın kollarına atılıyordu. Bu korkularımız Fernão Lopes Sokağı'na taşınmamızla sona erdi, orada da yeni bir korku, köpek korkusu bekliyordu beni. Cavaleiros Sokağındaki evimiz çatı katıydı, Fernão Lopes'deki de öyle olacaktı. Bizim katın arka tarafından bakıldığında bina bana öyle yüksek görünürdü ki, daha sonraları, hatta artık yetişkin bir erkek olduğumda, pek çok kez rüyamda oradan aşağı düştüğümü görmüşümdür, ama düşmek derken kelimenin sözlük anlamıyla düşmek fiili anlaşılmalı, yani korumasız bir biçimde düşmek değildi benimkisi, çünkü gördüğüm şey şuydu: Alt katların teraslarına, iplere asılı çamaşırlara, çiçek saksılarına hafifçe sürtünerek ağır ağır aşağı iniyordum, ta ki sonunda hiçbir yerime bir şey olmadan Guia Sokağı'nın taşlarına yumuşacık bir hareketle konana kadar. O günlerden kalma çok canlı bir anım da, annemin isteğiyle, karşıdaki bakkaldan tuz almaya gitmem, sonra da, bir yandan merdiveni çıkarırken, külahı açıp birkaç tuz kristalini ağzıma atmamdır, tuz taneleri eridiğinde, aynı zamanda hem garip hem de bildik bir tat bırakırdı ağzımda. Ömrümde boğazımdan geçmiş en ilkel meşrubatı keşfetmem de o döneme rastlar: Su, sirke ve şeker karışımı olan bu içecek, şekerini saymazsak, *Íncil'imde*, Hz. İsa'nın son susuzluğunu gidersen diye kullanacağım aynı şeydi. Yine o zamanlar başlamıştım "artistik" resim becerilerimi geliştirmeye. Hep aynı çizgilerle bir leylek, bir de transatlantik çizmeyi öğrenmişim, üst üste defalarca çizerek eriştiğim bu kusursuzluk, bilmem ki bu nedenle mi, sonunda beni bıktırmıştı. O noktadan sonra artık her ne olursa olsun resmini çizmek elimden gelmez oldu, bir tek, o da mecburiyetten, yıllar sonra Afonso Domingues Meslek Okulu'nda resmini çizmek zorunda kaldığım motor parçaları dışında (örneğin bir otomobil karbüratörünün kesitini çizmek, on dört yaşında bir çocukcağızın gördüğünden sonuç çıkarmakta sınırlı yeteneğinden çok, Sherlock Holmes'un kıvrak zekâsına çok daha uygun bir işti). Transatlantiği ve leyleği çizme becerisini bana öğreten, Felix'in babası olmuştu; şimdi aklıma geliyor da, bu adamın o dönemin pedagoji yöntemlerinin en iyileri konusunda son derece kesin fikirleri vardı: Oğlunu bir dikiş ipliğiyle ayak bileğinden masanın ayağına bağlar, okul ödevlerini bitirmesi için gerekli olan bütün süre boyunca onu orada bırakırdı. Ben henüz okula gitmiyordum. Bu utanç dolu görevinde Felix'e eşlik eder, acaba günün birinde bana da aynı şeyi yaparlar mı diye merak ederdim.

Ayağında tulum pantolonuyla, saçları fırça gibi kesilmiş oğlan çocukların girebildiği sinema salonlarında her şey korkudan ibaret değildi elbet. Komik filmler de vardı, Şarlo, Buster Keaton ya da Şişko'yla Siska, yani Laurel ile Hardy gibileri, ama benim en sevdiğim aktörler Pat'la Pataşon'du, bunlar bugün tümünden unutulmuşa benziyor. Kimse artık onlar hakkında bir şey yazmıyor, filmleri televizyonda da gösterilmiyor. Ben onları en çok, arada bir gittiğim Animatograf Sineması'nda seyrederdim; hatırlıyorum da bir defasında

onların değirmenci oldukları bir filmde (şu anda bile gözümün önündeler) ne kadar çok gülmüştüm. Onların Danimarkalı olduklarını çok sonraları öğrenmişim, adları da, uzun boylu, sıska olanınki Cari Schenström, kısa boylu, şişman olanınki de Harald Madsen'miş. Bu fiziksel özellikleri nedeniyle, bir gün gelecek, birinin Don Quijote, öbürünün de Sancho Panza rollerini oynayacakları kesinlikle biliniyordu. 1926 yılında o gün gerçek oldu, ama ben o filmi görmedim. Benim hiç sevmediğim biri varsa o da Harold Lloyd'du. Hâlâ da hoşuma gitmez.

Büyükbabamla babaannem hakkında henüz bir şey söylemedim. Şair Murilo Mendes'in cehennem için söylediği gibi, onlar var olmasına vardılar da, bir işlevleri yoktu. Büyükbabamın adı João de Sousa'ydı, babaanneminki de Carolina da Conceição; sevecenlik konusunda daha bin fırın ekmek yemeleri lazımdı, ama yine de, doğrusunu söylemek gerekirse, karşılıklı sevgi gösterileri söz konusu olduğunda ne dereceye kadar hazır olduğumuzu öğrenebilmek için onların da benim de çok az fırsatımız olmuştu. Onları pek ender görürdüm, her ikisinde de karşılaştığımı sandığım soğukluk, gözümü korkuturdu. Ben beğensem de beğenmesem de bir araya gelen birtakım koşullar, Azinhaga'daki sığınağımın, her zaman büyük bir doğallıkla ve kendiliğinden, anneannemle dedemin evi olmasına neden olmuştu, hatta Maria Elvira Teyzemin Mouchão de Baixo'daki evinden daha fazla. Her ne olursa olsun, babaannem Carolina duygularını göstermeyen biriydi, örneğin bir gün olsun beni öptüğünü hatırlamam, öptüyse bile, hani kuş gagalaması gibi, kupkuru dudaklarıyla öpmüştür (aradaki fark kolaylıkla anlaşılır), bence beni öyle öpeceğine hiç öpmeseydi daha iyiydi. Anneannemle dedemi böyle koşulsuz tercih etmemi hiç anlamayan biri varsa o da babamdı; bir gün, annemin tarafını kastederek "ninemle dedem" demiştim de, hoşnutsuzluğunu örtbas etme zahmetine girişmeden, "Ötekiler de var ya," demişti. Elimden ne gelirdi ki? Hissetmediğim bir sevgiyi var gibi mi göstermeliydim? Duygular yönlendirilemez ki, o an işimize geldiği gibi takılıp çıkarılabilen şeyler değildir onlar, hele hele, yaşımız dolayısıyla, el değmemiş, özgür bir yüreğe sahipsek. Babaannem Carolina ben on yaşımdayken ölmüştü. Bir sabah annem felaket haberini vermeye gelmişti Largo do Leão'daki okula. Benim hiç haberim olmayan, ama görünüşe göre, aile büyükleri öldüğünde torunların derhal okuldan alınmalarını zorunlu kılan bir sosyal davranış kuralı nedeniyle mi bilemiyorum ama, beni okuldan almaya gelmişti. Tam o sırada okulun holünde, kapılardan birinin üstünde asılı duran duvar saatine baktığımı hatırlıyorum; sanki gelecekte kendisine yararlı olabilecek bilgileri bilinçli bir şekilde toplamaya çalışan biriymişim gibi, o saati aklımda tutmam gerektiğini düşünmüştüm. Saat sabahın onunu biraz geçiyordu gibi hatırlıyorum. Benim o el değmemiş, özgür çocuk yüreğim, hayatta bir rol üstlenmeye karar vermişti sonunda: olguları tarafsız bir gözle kaydederken duygularını ikinci plana iten soğukkanlı bir gözlemci rolü. Bunun böyle olduğunu da, yüreğimden daha da el değmemiş ve özgür olan ikinci bir fikir göstermişti bana: Bu da, annemin ve okul müdürü Bay Vairinho'nun önünde duygusuz bir torun gibi görünmemek için bir-iki- damla gözyaşı dökmenin iyi olacağı fikriydi. Çok iyi hatırladığım bir şey varsa o da, babaannem Carolina'nın bir süre bizim evde hasta yattığı. İçinde yattığı yatak annemle babamın yatağıydı, ama o günlerde onlar nerede yatıyorlardı hiçbir fikrim yok. Bana gelince; ben oturduğumuz evin öteki odasında yerde hamamböcekleriyle birlikte yatardım (uyduruyor falan değilim, geceleri üstümde dolaşırlardı). Hatırlıyorum da annemle babam bir kelimeyi tekrar edip duruyorlardı, ben de onu babaannemin geçirdiği hastalığın adı sanıyordum: "Albümin" diyorlardı, onun albümini

olduğunu söylüyorlardı şimdi düşünüyorum da herhalde albüminüri hastasıydı, ama aslına bakılırsa ikisi aynı kapıya çıkar, çünkü ancak albümini olan kimse albüminüri hastası olabilir). Annem ona sıcak sirkeli pansumanlar yapardı, bilmiyorum ne için. Sıcak sirke kokusu, çok uzun bir süre Babaannem Carolina'yla ilgili olarak kalmıştır belleğimde.

Bazen merak ediyorum acaba kimi anılarım gerçekten benim miydi, yoksa bilinçsizce kahramanı olduğum ve kendileri gerçekten orada bulunmuş kişiler bana anlattıkları için sonradan öğrendiğim olaylar hakkında başkalarının anıları mıydı diye, hoş belki onlar da başkalarından duydukları şeyleri anlatıyorlardı ya. Ama Cava-leiros Sokağı'na taşınmadan önce, Morais Soares Sokağındaki bir binanın dördüncü ya da beşinci katında alfabeyi öğrenmeye başladığım o küçük özel okul öyle değildi. Alçacık bir sandalyeye oturur, ağır ağır, özenle çizerdim harfleri tahtahtaya, o zamanlar arduvaza tahta denirdi, belki de onun ne olduğunu bile bilmeyen bir çocuğun ağzından doğru düzgün çıkamayacak kadar iddialı bir kelimeydi arduvaz. Bu bana ait bir anı, kişisel, bir resim kadar net; içine eşyalarımı koyduğum, kahverengi çuvalbezinden yapılma, omuzda taşımak için askısı da olan torbam da eksik değil o resmin içinde. Arduvazın üzerine kırtasiyecilerde iki cinsi satılan bir tebeşirle yazardım, bunlardan daha ucuz olan biri, üzerine yazdığım taş kadar sertti, oysa daha pahalı olan öteki beyazdı, yumuşacıktı, renginden dolayı "sütlü" derdik ona, tam olarak söylemek gerekirse, süt beyazına kaçan açık gri renkteydi. Ancak resmi okula girdikten sonra, o da ilk aylarda değil ha, parmaklarım sonunda dokunabilmişti daha güncel olan yazı tekniklerinin o küçücük harikasına.

Bugünün çocukları bunu nasıl kavrayacaklardır bilemiyorum ama, o uzak dönemlerde, bizim gibi çocuklar için zaman, hepsi de bitmek bilmez bir şekilde ağır ağır sürüklenen özel birtakım saatlerden oluşuyor gibiydi. Bunlardan her birinin ancak altmışar dakikadan oluştuğunu artık çaresiz bir şekilde anlamaya başlamamız için aradan birkaç yıl geçmesi gerekiyordu ve ondan daha da sonra, istisnasız bütün bu dakikaların altmışar saniyede sona erdiğinden emin oluyorduk...

Bir bakkal dükkânının kapısında annemle çekilmiş (ve ne yazık ki kaybolmuş) bir fotoğrafımız, Alto do Pina'da, Sabino de Sousa Sokağı'nda oturduğumuz zamana aittir; resimde annem bir sırada oturuyor, ben de ayakta durup onun dizlerine dayanmışım, yanımızda da bir çuval patates var, üzerindeki elle yazılmış bir kâğıt, o zamanlar ve daha sonra da yıllar boyu mahalle arasındaki dükkânlarda kullanılageldiği gibi, müşteriye daha dükkâna girmeden önce malın fiyatını bildiriyor: kilosu 50 kuruş. Görünüşüme bakılırsa üç yaşlarımda olmalıyım, bu da benim en eski resmim olsa gerek. Francisco'nun, yani 1924'ün Aralık ayında dört yaşındayken bronkopnömoniden ölen kardeşimin daha bebekken çekilmiş bir resmini de saklarım. Birkaç kez düşünmüşümdür o resmin benim olduğunu söyleyip böylelikle kişisel resim albümümü zenginleştirmeyi, ama bunu hiç yapmadım. Oysa dünyanın en kolay şeyi olurdu; annemle babam bir kez öldükten sonra yalanımı meydana çıkaracak kimse kalmazdı, ama hayatını zaten kaybetmiş olan birinin görüntüsünü çalmak affedilmez bir saygısızlık gibi geldi bana, mazur görülecek tarafı olmayan bir rezillik olurdu bu. Öyleyse Sezar'ın hakkını Sezar'a vermek gerek, Francisco'ya da yalnızca ona ait olan şeyi.

Köydeki aileme geri dönüyorum. Dedem Jerônimo'nun Misericórdia de Santarem Manastırının kapısındaki turnikeli kapıya bırakıldığı söylenirdi, bunun böyle olduğuna da hiç kuşku yok, çünkü anneannem Josefa, belki kendisi de bilmediğinden ya da susmayı yeğlediğinden, fazla ayrıntıya girmeden birkaç kez bundan söz etmişti bana. Dedemin kız kardeşinin, yani araları açık olan büyük halam Beatriz'in doğumu ve hayatıyla ilgili olaylar

hakkındaysa daha da az şey biliyordum. Ondan söz etmek, asılmış birinin evinde ipten söz etmekten farksızdı. En şaşırtıcı soru da annemin nüfus kaydında ortaya çıkıyordu, çünkü meçhul bir büyükbabayla Beatriz Maria'nın torunu olduğu yazılıydı nüfus cüzdanında. Kimdi bu kadın? Bu konuda en küçük bir fikrim bile yok, ama bu isim benzerliği, hani eğer gerekecek olsa, Jerónimo'nun annesinin, yandaki evde oturan Beatriz'in de annesi olduğunu doğrulayacak kanıtlara bir yenisini eklemiş olurdu. Büyük halam Beatriz'in nüfus cüzdanı eğer elimizde olsaydı, bu sorunu hemencecik açıklığa kavuştururdu. Ama bütün bu hikâyede tuhaf olan bir konu daha var: Köyde oturmakta olan ve kim olduğunun bilinmesi için pek çok neden bulunan biri, neden kim olduğu bilinmeyen bir kişi olarak görünüyordu? Besbelli ki dedem Jerónimo'nun annesi, oğlunu yanında alıkoymak istememiş ya da bunu yapamamış, bu yüzden de onu manastırın kapısına bırakmıştı, ama ben kızı Beatriz'e ne olduğunu da hâlâ bilmiyorum. Acaba o da mı bir hayır kurumuna verilmişti? Görünüşe bakılırsa, kalpleri fethetmesiyle ve çam yarması gibi olmasıyla nam salmış olan, anneannem Josefa'nın sır vermesi sayesinde benim de kulağıma gelen o ünlü Berberi (herhalde Mağripli olsa gerekti), büyük halam Beatriz Maria'yı iki kez gebe bırakmıştı, meğer ki o ikisi arasındaki gözle görülür farklılıklara rağmen -dedem uzun boylu, büyük halam kısacıktı-, iki kardeş ikiz olmasınlar, gerçi öyle olsa işler çok daha kolaylaşacaktı. Kimseyi asla aldatamayan bir şey varsa o da dış görünüşü, yani fersahlarca öteden tanınabilen bir tür klan içinde dedem Jerónimo'yla kız kardeşini, annemi ve onun bütün kardeşlerini, Maria Elvira'yı, Carlos'u, Manuel'i ve Maria da Luz'u birleştiren aynı aile havasıydı (esmer ten, belirgin yüz hatları, küçük ve çekik gözler). Onları yaratan erkek soyu, o kıyı yöresinden biri değildi. Herhangi bir kimsenin düşünebileceğinin tersine, Azinhaga'dan gelip geçmesiyle ilgili olarak ardında en küçük bir yazılı belge kalmamış gibi görünen Mağripli büyük büyükbabam, ailemizin son derece mütevazı soyağacını süslemek için benim romantik bir uydurmam değil, doğrulanmış bir genetik gerçektir. Köyün dışında, söğüt ağaçları arasında bir kulübede yaşamış, havlamadan sessizce bakarak gelen ziyaretçileri korkutan, onlar uzaklaşmadan da üzerlerinden gözlerini ayırmayan koskocaman iki köpeği varmış. Anneannem Josefa'nın anlattığına göre, o ziyaretçilerden biri ölmüş ve oracıkta defnedilmiş. Adam, karısını neden baştan çıkardığı (terbiyeli bir kelime kullanmış) konusunda Mağripliden açıklama istemek üzere gitmişmiş oraya ve göğsünün ortasına kurşunu yemiştir. Katilin bu suçundan dolayı mahkemeye çıkarıldığı konusunda hiçbir kayıt yok. Acaba kimdi bu adam?

Fernão Lopes Sokağı'nın yanındaki Casal Ribeiro Bulvarı'nda paldır küldür düşmem de bir gerçektir, hem de en katı gerçeklerden biriydi, üstelik hem insanların esenliği hem de Tanrı'nın inayeti açısından hayırlı olması gereken günlerden birine rastlamıştı, çünkü o gün, adaletin savunucusu ve nerede olurlarsa olsunlar unutulmuşların en büyük koruyucusu olan Aziz Antonius yortusuydu. Belki de bu feci düşüş, yoldan gelip geçenlerden dilendiğim birkaç kuruşun, binanın girişinde dindar olsun olmasın bütün iyi insanlar için bir sığınak olan küçük mihrapta ibadete değil, karamela satın alıp en büyük günahlardan biri olan oburluğumu doyuma ulaştırmaya yönelik olduğunun farkına varan ermişin alçakça bir intikamıydı (bu olasılığı da göz ardı etmemek gerek). O üzücü olay şöyle gelişmişti: Ben, mahalledeki meslektaşlarımla yarış halinde o her zamanki nakaratı yüksek sesle tekrarlayıp duruyordum: "Aziz Antonius rızası için birkaç kuruş, Aziz Antonius rızası için birkaç kuruş," diye, tam o sırada Casal Ribeiro Bulvarı'nın öte yanından yaşını başını almış bir beyefendinin geçtiğini gördüm, o uzak geçmişte Lizbon sokaklarında sık sık rastlanılan biçimde koyu renk giyinmişti, başında şapkası, elinde bastonu vardı. Onu görmemle, aynı sadakanın peşinde olan

rakiplerimden önce davranmak için koşmaya başlamam bir oldu. Bulvarda yol çalışması vardı, bütün taş döşeme kaldırılmıştı (galiba çarpık urpuk eski bazalt taşları asfaltla değiştiriyorlardı) ve yerde bir timsahın bile derisini sıyrabilecek kadar sert bir mıcır vardı. İşte orada ayağım takıldı, orada düştüm ve orada dizim patladı, sonunda bacağımdan aşağı şakır şakır kanlar akarak yerden kalkabildiğimde, yaşlı başlı beyefendi bana baktı, yüzüne sahte bir merhamet ifadesi takındı, sonra belki de o terbiyesiz sokak çocuklarından öylesine farklı olan kendi sevgili torunlarını düşünerek yoluna devam etti. Dizimin acısından, ama aynı zamanda yerden kalkmam için bana en küçük bir yardımda bulunmayan birinin ayaklarının dibinde düşmüş olmaktan gururum kırılmış olarak, ağlaya ağlaya eve kadar zorlukla sürükledim kendimi, orada annem dizimi o kaçınılmaz tentrdiyotla ve beni günlerce dizimi bkemez halde bırakacak sımsıkı bir bandajla tedavi etti. şimdi düşünüyorum da bu üzücü olayın, henüz başlamakta olan dinsel eğitimimin gösterdiği doğru yoldan ayrıldığım için gerçekleşmiş olması pek muhtemel. Aynı apartmanda, eğer yanılmıyorsam ikinci katın sol tarafında, son derece koyu Katolik bir aile oturuyordu (anne, baba, bir oğlan, bir de kız ocuk); evin hanımı, benim genel olarak Kilise'nin, özel olarak da Aşai Rabbani ayininin sırlarını öğrenmeye başlamam için Bayan Piedade'ı ikna etmişti. Yani uzun lafın kıtası beni kilisede ayine götürmek istiyorlardı. Annem olur hanımefendi demiş, o nazik ve seçkin komşuların oğluna gösterdikleri ilgi için teşekkür etmişti, ama sonradan onu tanıdığım kadarıyla, hayatının son zamanlarında artık dul kaldığında mahalledeki arkadaşlarıyla birlikte kiliseye gitmeye başlamış olmasının dışında, din konusu hiç ilgisini çekmediğinden kuşkucu olan annem, öyle sanıyorum ki bu rızayı, benim o ya da başka komşularla birlikte plaja gitmeme izin verebileceği aynı tavırla göstermişti. şimdi benim zmem gereken sorun, acaba bu olay o düşme olayından önce mi olmuştu, sonra mı? Her ne zaman olduysa, beni n sırada kendi yanlarına oturttukları halde, bir-iki kez kiliseye gitmem pek fazla bir gelecek vaat etmiyordu. Rahibin mezi çıngırağı alıp da müminler itaatkrlıkla başlarını önlerine eğdiklerinde, ben başımı hafifçe yana çevirip görülmemesi gereken neler olup bittiğini anlamak için belli etmeden gzetlemiştim. Soruna geri dönecek olursak, o düşme olayı eğer daha önce olduysa, demek oluyor ki beni ayine gtrdkleri zaman ben, azizlerden biri nedeniyle hayal kırıklığına uğramış ve geri kalan hepsinin aynı olduğuna inanmış olduğumdan oraya zaten tecrübe sahibi biri olarak gidiyordum. Yok eğer daha sonra olduysa, yediğim bu darbe, beni cennete götürmesi gereken doğru yoldan ayrıldığım için bana verilmiş bir ceza olarak görülebilirdi, böyle bir olasılıktaysa Tanrı, benim bir pagan olarak birkaç yıllık ıracılık dönemimi göz önüne almadan, küçücük bir kabahatin kefareтини hepten deten son derece hoşgörüsüz biri gibi utanç verici bir şekilde davranmış demekti. Öyle olup olmadığını hiçbir zaman bilemeyeceğim. Yine de unutmamak gerekir ki İlahi gler, beni ve yine Femo Lopes Sokağı'nın sakinlerinden olan iki arkadaşımı hiç değilse bir kez olsun gzetmişlerdi. Nasıl olduğunu hatırlamıyorum, evde bir av tüfeği kurşunu bulmuş, arkadaşlarıma göstermeye götürmüştüm; yalnızca göstermekle de kalmamıştım, bir komplo hazırlıyormuşuz gibi heyecandan zangır zangır titreyerek yakındaki merdivenlerden birinde bir araya gelmiş, içindeki barutla saçmaları dışarı çıkarmak için kurşunu açmıştık. Girişteki taş basamakların üstüne oturarak, bir kibrit yakıp üstüne tutarsak ne olacağını görmek için küçük barut kümesinin çevresini sarmıştık. Barutun birden parlaması pek önemsenecek türden değildi ama adamakıllı bir korku geçirmemize yetmişti. Yzmz ve ellerimiz yanmadıysa, kesinlikle Aziz Antonius ya da onun o çok sayıdaki semavi meslektaşlarından biri mucizevi elini bizimle patlamanın arasına koymuştu da ondan.

Eğer öyle olduysa ben dizimdeki yarayı tercih ederdim.

Casal Ribeiro Bulvarındaki düşme olayını anlatmayı düşündüğümde, Maria Natália Teyzemle birlikte VII. Eduardo Parkı'nda bir sokak fotoğrafçısı tarafından çekilmiş bir resim vardı aklımda; zengin evlerde çalışan ne kadar hizmetçi, Lizbon'un bütün kışlarında da ne kadar er varsa hepsi pazar günleri mutlaka o parkta dolaşmaya çıkarlardı. Pek çok başkaları gibi kaybolan o resimde, üzerimde gömlekle kısa pantolon vardı, dizlerime kadar çıkan siyah renkli çoraplarım beyaz bir lastikle tutturulmuştu. İyi giyinme sanatının ana kurallarından biri, çorabın koncunu, görünmesin diye lastiğe sarmaktı, ama görünüşe bakılırsa ben sosyal yaşantının o rafine ayrıntıları konusunda henüz bilgi sahibi değildim. Sol dizimdeki kabuk bağlamış yara açık seçik görülüyordu, ama Casal Ribeiro Bulvarı'ndaki yara değildi o. Ondan birkaç yıl sonra Gil Vicente Lisesi'nin yakınlarında bir yerde olmuş, bir sağlık ocağında tedavi edilmişti. O zamanlar "kenet" denilen, aşağı yukarı pens biçiminde bir metal parçası takmışlardı dizime, yaranın kenarlarını birleştirmek için iki kenarına saplanır, kenarların birbirine değmesiyle yaranın kabuk bağlaması hızlandırılmış olurdu. Yaranın izi uzun yıllar silinmeden kaldı, hatta bugün bile hafif bir iz seçilebiliyor. O zamanlardan kalma bir başka yara izi de, ta Mouchão de Baixo'dayken, bir gün bir mantar parçasından kendime gemi yontayım derken usturayla açılan ince bir çizginin izidir. Geminin içini oymak için usturanın ucunu mantara batırırken, yayın yumuşaklığından ustura birden kapanıverdi ve keskin kenarı, sağ elimin işaretparmağının dış kenarında, tırnağa yakın bir yerinde önüne ne geldiyse keserek kendine yol açtı. Neredeyse etimi doğruyordum. Sonra o zamanki mucizevi ilaçlardan biri olan kınaçiçekli alkolle iyileşti. Yara mikrop kapmadan mükemmel kapandı gitti. Zaten Maria Elvira Teyzem benim iyi et tuttuğumu söylerdi.

Bay ve Bayan Formigalların evinde çalışırdı Maria Natália Teyzem (onlardan söz ederken hep çoğul kullanılırdı); bir de sokak işlerine bakan bir hizmetçileri vardı, alışveriş etmek ya da dışarıdaki başka işleri görmek için sokağa çıkan oydu. Hatırlıyorum da bir sabah (acaba iki haftada bir pazar günleri gezmeye gitmek için teyzemle buluşmaya mı gitmişim?) evin mutfağındaydım (çünkü pırıl pırıl bakırdan çerçeveleriyle farklı büyüklüklerdeki kapakları, üzerinde her zaman içinde sıcak su bulunan kazanıyla oradaki siyah renkli ocak kadar beni büyüleyen başka bir şey hiç görmemiştim), yaşlı Bay Formigal çıkageldi, yanında da eşi Bayan Albertina, o da yaşını başını almış bir kadındı, ama gayet iyi görünüyordu. Aşçı kadınla iki hizmetçi -biri iç işlere, biri dış işlere bakan hizmetçiler-, reverans yaptıktan sonra bir kenara dizilip emirlerini beklemeye koyuldular, ama saçları gibi bembeyaz bıyığı ve sivri bir sakalı olan Bay Formigal, Casal Ribeiro Bulvarı'nda dizimde açılan yarayı görmeye gelmişti yalnızca (sırf nezaketinden, yoksa doktor ya da hastabakıcı falan olduğundan değil). Tıpkı bir koruyucu havasında, acıyan gözlerle baktı bana ve sordu: "Demek dizkapağından yaralandın, öyle mi?" O cümleyi hiç unutmadım. Aslında yaralanmış olan dizkapağım değil dizimdi, ama o kelimenin kendi kişiliğine hiç yaraşmayan, fazlasıyla avam bir kelime olduğunu düşünmüş olsa gerekti. Gözlerimi örselenmiş eklem yerime indirerek bir tek "Evet efendim," diyebildim. Yanağımı okşadı, sonra arkasında Bayan Albertina'yla birlikte çekip gitti. Gururdan göğsü kabarmış olan Maria Natália Teyzem, aşçı kadın ve dış işlere bakan hizmetçi, sanki kafamın üstünde semavi bir hale varmış, sanki iç işlere bakan hizmetçi kadının adı sanı olmayan yeğenininde içinde o zamana kadar hiç bilinmeyen hünerler ve değerler ansızın tomurcuklanmış da Bay Formigal'ın o bakımlı, bembeyaz elinin yüzümü ve kısa kesilmiş saçımı hafifçe okşamasiyla sonunda çiçek açivermiş gibi bakıyorlardı bana. Bay ve Bayan Formigallar,

herhalde kilisede ayine gitmek için olacak, dışarı çıkmak üzereydiler, ama Bayan Albertina mutfağa geri döndü. Elinde bir torba dolusu çikolata vardı. "Al, bunlar senin, dizini bir an önce iyileştirsin," dedi, sonra arkasında tuvalet pudrasının kokusundan bir iz ve dizkapağımı yerli yerinde bırakarak çekip gitti. Teyzem beyefendiyle hanımefendinin yatak odasını göstermek için beni o zaman mı yukarı çıkardı bilmiyorum, ama sanmıyorum. Oda çok şatafatlıydı, ağır havalıydı, neredeyse kilisenin içi gibiydi, her taraf kırmızı kadifeyle süslenmişti, yatağın başucu, yatak örtüsü, yastıklar, perdeler, sandalyelerin kumaşları. "Bunların hepsi en iyi cins Şam işi kadife, hem de en âlâsından," diye bilgi verdi teyzem, sonra ben ona yatağın ayakucundaki kanepenin neden S biçiminde olduğunu sorduğumda şöyle açıkladı: "Bu bir fiskos, beyefendi bir yanına oturuyor, hanımefendi öteki yanına, böylece birbirlerine bakmak için kafalarını çevirmek zorunda kalmıyorlar, çok kullanışlı." Hazır oradayken bir denemek isterdim, ama Maria Natália Teyzem kapının eşiğinden içeri adımımı almama bile izin vermedi. O çikolatalarla başıma gelenleri ise hiç sormayın. Bay ve Bayan Formigalların evinden çıkmadan önce birkaç tanesini yemiştim de ağzımda sanki cennet taamıymış gibi bir tat bırakmıştı, ama Maria Natália Teyzem kesin bir dille açıkça uyarmıştı beni: "Sakın başka yeme, dokunabilir," diye, ben de her zamanki gibi uslu çocuk olduğumdan sözünü dinlemiştim. VII. Eduardo Parkı'nda elimde bir torba dolusu çikolatayla, hem de ağzıma atmam yasaklanmış olarak dolaştığımı hiç hatırlamadığıma göre, oradan dosdoğru Fernão Lopes Sokağı'na gitmiş olmamız gerek; teyzem beni eve bırakmadan önce olan biteni anlattı; mutfakta olanları, yeğenine gösterilen şefkati, Bay Formigal'ın kafamı okşamasını, işte bu çikolataları da hanımefendi .verdi, ne kadar da iyi bir insan şu hanımefendi diye artık nasıl ballandıra ballandıra anlattığını tahmin edebiliyorum. Derken gece oldu, o zamanlar müzikli oyunların manilerini dinlemek için radyomuz olmadığından tavuklar gibi erkenden yattığımız için annem de beni yatmaya göndermekte fazla gecikmedi. Annemlerle ben aynı odada yatardık, onlar kendi çift kişilik yataklarında, ben de eğik olan çatının en alçak yerinde küçük bir sedirde, daha doğrusu açılır kapanır bir karyolada. Öteki tarafta, duvara dayalı bir sandalyenin üzerinde, canımın o kadar çektiği bir torba dolusu çikolata duruyordu. Annemle babam yattıklarında -her zamanki gibi önce babam, sonra da bulaşıkları yıkamaya ya da bir çorap yamamaya koyulan annem yatmıştı ben gözlerimi yummuş, uyur gibi yapıyordum. Işığı kapatıp uykuya dalmışlardı, ama beni bir türlü uyku tutmuyordu. Gecenin geç bir saatinde, oda karanlıklar içindeyken, usulcacık yatağımdan kalktım, ayaklarımın ucuna basa basa çikolata torbasına kadar gittim, sonra üç adımda sessizce yatağıma dönüverdim, çarşafın altına girerek o nefis çikolataları mest olmuş bir halde yemeye koyuldum, ta ki sonunda kendimden geçene kadar. Sabahleyin gözlerimi açtığımda, akşamki ziyafetten arta kalan ne varsa hepsini göğsümün alt tarafında ezilmiş bir halde buldum, cıvıyıp yapış yapış olmuş bu kahverengi çikolata hamuru o güne kadar gördüğüm en pis, en iğrenç şeydi. Hem üzüntümden, hem de utancımdan ve hayal kırıklığından öyle çok ağladım ki, belki de bu yüzden annemle babam beni ne cezalandırdılar ne de azarladılar. Gerçekten de bu talihsiz olaydan dersimi almıştım. Oburluğun cazibesine kapılmıştım ve oburluk beni dayak yememe gerek kalmadan cezalandırmıştı.

Arada bir pazar günleri öğleden sonra kadınlar vitrinlere bakmak için Baixa'ya inerlerdi. Genellikle yayan olarak giderler, bazen tramvaya binerlerdi, o yaştayken başıma gelebilecek en kötü şeydi bu, çünkü o sıcak havada içerideki neredeyse iğrenç denebilecek kokudan çok

geçmeden başım döner, midemin bulanmasıyla birkaç dakika içinde kusardım. O konuda çok nazenin bir çocuktum. Bu koku hoşgörüsüzlüğü (buna daha başka ne ad verebileceğimi bilmiyorum) zamanla azalmıştı, ama yıllar boyu tramvaya biner binmez başımın dönmeye başladığı kesin. Bana acıdiklarından mı, yoksa bacaklarını biraz hareket ettirmek istedikleri için mi, nedeni her neyse, o pazar günü yayan olarak inmiştik Fontes Pereira de Melo Bulvarından aşağı, sonra Liberdade Bulvarı'na, en sonunda da Ali Baba'nın en değerli hâzinelerinin sergilendiği Chiado'ya çıkmıştık, annem, Conceição, sanıyorum Emilia da vardı, bir de ben. Vitrinleri hatırlamıyorum, zaten amacım onlardan söz etmek değil, o dakikalarda aklımı meşgul eden çok daha ciddi meseleler vardı. Grandella Mağazalarının kapılarından birinde adamın biri balon satıyordu, ya kendim istediğim için (ki bundan çok kuşkuluyum, çünkü ancak kendisine bir şeyin verileceğini uman kişi onu istemeyi göze alır) ya da belki annem istisnai bir şekilde bana herkesin ortasında bir sevgi gösterisinde bulunmak istemişti, o balonlardan biri benim elime verildi. Hiç hatırlamıyorum, yeşil miydi yoksa kırmızı mı, sarı mıydı mavi mi, yoksa yalnızca beyaz mıydı? Ondan sonra olan şey, gözlerime sonsuza dek kazınmış olması gereken o rengi belleğimden silip götürecekti, çünkü ne de olsa o benim altı ya da yedi yıllık ömrümün tamamında sahip olduğum ilk balondu. Artık eve dönmek üzere Rossio'da yürüyorduk, ben sanki bütün dünyayı bir ipin ucuna bağlı olarak havada götürüyormuşçasına gururluydum, tam o sırada birden birinin arkamdan güldüğünü duydum. Dönüp bakınca gördüm. Balon sönmüş, ben farkına varmadan yerlerde sürünmekten pis, buruşuk, biçimsiz bir şey olup çıkmıştı, arkadan gelen iki adam da gülerek parmaklarıyla beni gösteriyorlardı, herkesin içinde rezil olan beni. Ağlamadım bile, ipi elimden bıraktım, sanki bir cankurtaran simidiymiş gibi annemin koluna yapışarak yürümeye devam ettim. O pis, buruşuk, biçimsiz şey aslında bütün dünyaydı.

Aşağı yukarı o dönemlerde bir gün Mafra'ya geziye gitmiştik. Azinhaga'da doğmuştum, Lizbon'da oturuyordum ve bu kez, kim bilir belki de kaderin bir cilvesiyle, o zamanlar anlamını kimsenin çözümleyemeyeceği bir kaş göz hareketi sonucu, elli yıldan fazla bir süre sonra bir yazar olarak geleceğimin kesin olarak kararlaştırılacağı bir yere beni gezmeye götürmüşlerdi. Barataların da bizimle geldiklerini hatırlamıyorum. Dahası babamın bir tanıdığının bizi oraya arabasıyla götürdüğünü hayal meyal hatırlıyorum, o kadar ki o kişinin hayatımızdan geçerken geride başka bir iz bırakmadığını biliyorum. O kısa geziden (manastıra girmemiş, büyük kiliseyi şöyle bir dolaşmıştık) aklımda kalan en canlı anı, içeri girince sol taraftaki, yani sanıyorum kilise dilinde İncil tarafı denilen yerdeki ikinci şapele yerleştirilmiş olan, hâlâ da orada duran bir Aziz Bartolomeus heykeli olmuştur. Yaşım dolayısıyla heykeller âlemi konusunda öylesine bilgisiz bir halde orada dolaşırken, şapelin içinde de öylesine az ışık varken, rehberin gevezeliği ve o zavallı din şehidinin elleri arasında tuttuğu (mermerden de olsa) pörsümüş deri kıvrımlarını işaret ederkenki etkileyici hareketi olmasaydı, herhalde bahtsız Bartolomeus'un derisinin yüzülmüş olduğunun farkına bile varmayacaktım. Ne korkunç şeydi. *Manastır Güncesi*'nde Aziz Bartolomeus'dan söz edilmez, ama 1980 ya da 1981 yıllarına doğru sarayın o muazzam kütesini ve büyük kilisenin kulelerini bir kez daha seyrederken yanımdakilere, "Günün birinde bunu bir romanımın içine koymayı isterdim," dediğimde, o acılı anın anısının kafamın içinde bir yerde pusuda beklemekte olması pek muhtemel. Yemin etmiyorum, yalnızca muhtemel olduğunu söylüyorum.

İki ile dört-beş yaşlarım arasındayken annemin kucağında bazı yolculuklar yapmış olmalıyım. Eskiden omzunda çapasıyla kaba saba bir ırgat, şimdiyse bir devlet memuru, yani başkentle ilgili olarak anlatılacak bir sürü yeni haberle dolu dağarcığıyla çiçeği burnunda bir polis memuru olan babamın yıllık izinlerini Lizbon'da geçirmesi mantıklı olmazdı, çünkü ona asıl saygınlık kazandıracak şey, eski iş arkadaşlarının karşısına çıkıp kibar laflar etmek ya da hiç değilse fazla taşralı görünmemek için şivesini elinden geldiğince düzeltmek ve bir meyhanenin samimi havası içinde bir-iki kadeh atarken onlara kadınlarla ilgili hoşlarına gidecek öyküler anlatmak olurdu, hani kimden olduğunu asla itiraf etmese de polisten göreceği belli bir korumanın karşılığını bedeniyle ödeyen bir fahişenin, hatta Figueira Meydanındaki pazarda kolay lokma olan bir satıcı kadının hikâyesi türünden şeyler. Uzun yıllar sonra anneannemin anlattığına göre, bana baksın diye onun yanına bıraktıklarında beni dış odada yere serilmiş bir battaniyenin üzerine oturtur, oradan arada bir seslendiğimi duymış: "Anâne, anâne!" diye. "Ne istiyorsun yavrum?" diye sorarmış. Ben de gözyaşları içinde, sağ elimin başparmağını emerek (sağ eliminki miydi?) cevap verirmişim: "Kaka istiyorum," diye. Ama benim imdat çağırma koştüğunda iş işten geçmiş olurmuş. "Çoktan altına etmiş olurdun," derdi anneannem, gülerek. Yani annem, Francisco ve ben 1924 ilkbaharında Lizbon'a gittiğimizde benim hayat tecrübem bir buçuk yıldan fazla değilken, başkalarıyla iletişim kurma yeteneğim pek de gelişmiş olamazdı. Bu yüzden, demin bahsettiğim açık saçık olayların sonradan, tatilleri geçirmek için Azinhaga'ya gidişlerimizde gerçekleştiğini tahmin ediyorum, annem beni anneannem Josefa'ya emanet ederek gençlik arkadaşlarıyla hasret gidermeye koşar, onlara uygarlıkla ilgili olarak kendi deneyimlerini anlatır, hatta gururu ve utancı konuşmasına engel olmazsa, Lizbon gibi büyük bir metropolde erotik eğlencelerle doğru yoldan sapmış bir kocanın kötü muamelesini de bunların arasına katardı. Öyle tahmin ediyorum ki bu üzücü sahnelerin şaşkın ve korkmuş tanığı olduğumdan ben ömrümde asla bir kadına el kaldırmamışım. Bunlar bana ibret olmuştur.

Evde işler iyi gitmediğinde kadınların falcıya gittikleri zamanlardı bunlar. Biz daha Fernão Lopes Sokağı'nda otururken, annemin odaya kapanıp uzun uzadıya okuduğu duaları ve yaktığı tütsüleri hatırlıyorum; koyu renkli birtakım küçücük, yuvarlak tohumları ocaktaki korların üzerine atarken bir yandan da şu sözlerle başlayan bir büyü duası okurdu: "Kokalar, benim kokalarım, hem de ayrıca..." O sonu gelmeyen duanın gerisini hatırlamıyorum, ama o tohumların kokusunu öyle yoğun olarak hatırlıyorum ki, şu anda bile buram buram burnumda. Aynı zamanda hem iç bayılıcı hem de baş döndürücü kokusuyla insanı sersemleten, sağlıksız, ince bir duman çıkarırlardı. Onların nasıl "kokalar" olduğunu hiç anlayamamışım, herhalde Şark işi bir şey olmalıydılar. Belki de bu hatırladıklarım yüzünden olacak, günümüzde tinsel bir atmosfer yarattıklarını sanarak, bazı evlerde son derece ağır bir koku yayan Doğu kökenli günlüklerle havayı arındırmalarına hiç dayanmam...

Bir gün, Maria Elvira Teyzem, Jose Dinis ve ben, Mouchão de Baixo'da bir kavun tarlasındayken, nasıl oldu hatırlamıyorum, ama eminim öyle sıradan bir rastlantı değildi, Alice ve annesi babasıyla karşılaştık ve benim o kindar kuzenim, kızın ona gösterdiği ilgiden çok daha fazlasını bana gösterdiğini görünce, ondan bekleneceği gibi öyle bir kıskançlık krizine tutuldu ki, elindeki kavun dilimini tutup suratıma fırlattı. Yüzüme nişan almıştı ama isabet ettiremedi, yalnızca gömleğime geldi kavun. Dedim ya, her şey için ve bir hiç yüzünden kedi köpek gibi durmadan didişirdik. Ama bu kez sorun Alice'ti, Şimdiye kadar yaptığımdan daha ayrıntılı bir şekilde ondan söz etmemin zamanı geldi. O olaydan bir süre sonra

(saniyorum bir sonraki yazdı) biz üçümüz, kızın ailesinin taşınmış olduğu (daha önce Alpiarça'da oturuyorlardı) Vale de Cavalos'a gittik, hatta eğer belleğim beni fazla yanıltmıyorsa, onları evlerinde de ziyaret ettik. (Olayların bu şekilde geliştiğinden kesin olarak emin değilim, ama nasıl olduysa oldu, bir fırsat çıkmıştı da -işte belki de o zaman olmuştu bu-, patikalardan ve kestirme yollardan tarlalar arasından geçerek Mouchão de Baixo'dan Vale de Cavalos'a giden bir yolu keşfetmiştim.) Derken, bir-iki hafta sonra orada bir şenlik kutlanıyordu, ben de ne yapıp edip Alice'i görmem gerektiğine karar vermiştim. On beş yaşındaydım, o yaz on altı yaşımı doldurmama az kalmıştı. Tejo üzerindeki gezintilerim, Graviel'in kıyıya demir atmışken yerdeki küçük taşlara dibi sürten sandalı, alacakaranlıktaki solgun ışık, gidiş-dönüş yaptığım uzun yürüyüşler gibi duygusal birtakım serüvenlerimle ilgili hikâyeleri bu kitabın ilk sayfalarında bırakmıştım. Bu yüzden onları tekrarlayacak değilim, şimdi madalyonu çevirip öbür yüzünü gösterecek cesareti bulmam gerekiyor. Köy meydanında dans ediliyordu, yerel filarmoni bandosu bu vesileye yaraşır bir coşkuyla çalıp duruyordu. Alice'le konuşmuştum, beni fazla aşırıya kaçmadan iyi karşılamıştı, onunla dans etmiştim (eğer ona dans denilebilirse, benim onu idare etmemden daha fazla o beni idare ediyordu; eminim diyemeyeceğim ama öyle olduğundan kuşkulaniyorum, bir ara yakınımızda dans etmekte olan bir kız arkadaşına ne yaparsın gibilerden bir işaret yaptı). En sonunda, artık geç bir saatte (Alice'ten sonsuza dek vazgeçmeme onun bu hareketinin neden olduğunu bugün artık biliyorum), yenilgiyi kabul edip kızın yanından ayrıldım. Daha birkaç yıl önce karanlıkta ve onun yarattığı canavarlar karşısında korkudan tir tir titrerken, hışırtılar ve gölgelerle dolu o gecenin içinde nasıl olup da kaybolmadığımı hâlâ merak ederim. Yürüyüşümün sonunda bacaklarım şişmiş olarak bitkin bir halde sığındığım o kaba saba ahşap kulübe, sonradan öğrendiğime göre, eniştem Francisco Dinis'in çiftliğin içinde geceleri dolaşırken mola verdiği bir yerdi. Karnım acıktığından içeride el yordamıyla yiyecek bir şeyler arandım, daha önce sözünü ettiğim ve sabahleyin artanını yediğimde anlama fırsatını bulacağım gibi küflenmiş olan o mısır ekmeği parçasını bulabildim bir tek. Portatif yatağın şiltesi yoktu, ama yorgun kemiklerimle uzandığım yaprak tabakası hoş kokuyordu. Sabaha kadar kalan birkaç saati uyuyarak geçirdim, sabahleyin eniştem çıkageldi. Yanından hiç ayrılmayan köpeğinin havladığını duydum -adı *Pilot*'tu-, uyku mahmurluğu içinde gözlerim ışıktan kamaşarak kulübeden dışarı çıktım. Mouchão de Baixo'ya vardığımda başımdan geçen macerayı Maria Elvira Teyzemle José Dinis'e anlattım, yaşadığım duygusal fiyaskonun sonunda gururumun kırıldığını ele verecek her türlü ayrıntıyı atlamaya özen gösterdiğimden, kuzenim büyük bir öfkeyle dinlemişti beni. Alice kendisini dansa kaldırmamı istemişti ve ben dans etmeyi bilmiyordum. Terzi benden daha talihli çıkmıştı. Hiçbir zaman öğrenemeyeceğim ama acaba kız da talihli miydi, Allah bilir.

Balık tutmakta hiçbir zaman usta olamamışımdır. Kendi yaşıtım olan ve benimkiler kadar mütevazı olanaklara sahip herhangi bir çocuk gibi, misinasının ucuna olta iğnesi, kurşunu ve mantarı bağlı olan sıradan bir kamış kullanırdım, yani sonraları bizim oralarda ortaya çıkacak olan ve ben artık epeyce büyüüp balıkçılık hayallerimi bir yana bıraktığımda yöredeki bazı meraklıların ellerinde görme fırsatını bulduğum o modern gereçlere benzer bir yanı hiç yoktu. Bu yüzden de benim tuttuklarım, birkaç sazanla az sayıdaki küçük boy bıyıklı sirozun ve boşa harcanmış pek çok saatin ötesine hiçbir zaman geçmezdi (daha doğrusu boşa geçmiş denemezdi, çünkü ben hiç farkına varmadan, gelecekte benim için daha az önemli olmayacak şeyleri "tutuyordum": hayalleri, kokuları, sesleri, esintileri, duyguları). Güneş tepemde fazla kaynamıyorsa güneşin altında ya da herhangi bir

ağlayan söğüdün gölgesinde oturup beklerdim balık oltaya gelsin diye. Genellikle, suyun kenarına oturmuş olarak, "bizim köyün suyu"nda, yani Almonda'da avlanırdım akşamüstleri, çünkü hava çok sıcak olduğunda balıkların taşların arasına girdiklerini ve oltaya gelmediklerini herkes bilirdi. Kimi zaman da bizim suyun ötekiyle birleştiği yerde, buradaki ya da karşı taraftaki kıyıda oturur, belirli bazı zamanlarda da daha uzaklara doğru kürek çekerek Tejo Irmağı'nı güneye doğru geçip en hoşuma giden şekilde, sanki bir gölgeğin altındaymışım gibi kıyıdaki kum çıkıntılarının gölgesine sığınırdım. O yörelerin en tecrübeli balıkçıları, kendi yöntemleri, kendi stratejileri, kendi sihirli becerileri olduğunu söyleyerek böbürlenirler, bunlar genellikle bir sezon sürdükten sonra her defasında bir öncekilerden daha etkili olan başka yöntemlere, başka stratejilere, başka sihirli becerilere bırakırlardı yerlerini. Ben bunların hiçbirinden yararlanmayı asla becerememişimdir. Bunlardan aklımda kalan en sonuncusu, ünlü bir gül fidanı tozu (o zamanlar duyduğum, bugüne kadar da sürmüş olan merakım, bu işten anlayanların gül fidanının neresini toz halinde püskürtüyor oldukları konusundaydı; çiçeği olduğuna inanmak geliyor içimden); şiirsel bir tuzak olarak daha önceden suya atılan bu toz sayesinde balıklar, biraz yersiz bir benzetme olursa kusura bakmayın ama, sığırcıklar gibi tuzağa yakalanıveriyorlardı. Zavallı ben, bu işe layık olmayan parmaklarımla hiçbir zaman dokunabilmiş değildim o altın tozuna. Zaten Tejo'nun balıkçılık tarihindeki en büyük (ama asla gözle görülmemiş olan) bıyıklı siroz karşısında uğradığım başarısızlığın nedeni de herhalde buydu. O üzücü olayı en basit şekilde anlatayım: Elimde balık tutma gereçlerimle Almonda'nın öteki suyla birleştiği yere gitmiştim, "ırmak ağzı" dediğimiz yerde kumdan dar bir uzantının üzerinden o dönemde Tejo'ya geçilirdi, işte orada duruyordum, gün ışığı artık çekip gitmek üzereydi ve oltanın mantarı suyun altında en küçük bir hareket belirtisi göstermemişti, sonra birdenbire, iğneye takılan balığın çırpınışlarını bildiren o heyecanlı titreyişten eser olmadan, oltayı neredeyse elimden söküp alırcasına suyun derinliklerine dalıverdi. Oltayı çektim, o da beni çekti, ama bu mücadele fazla uzun sürmedi. Belki misina pek iyi bağlanmamıştı ya da belki çürümüşü, şiddetli bir çekişle balık, iğneyi de, mantarı da, kurşunu da, hepsini birden alıp götürdü. Şimdi siz düşünebiliyor musunuz benim ne hale geldiğimi? Irmağın kıyısında, o namussuzun saklanmış olması gereken yerde, elimde hiçbir işe yaramayan o gülünç kamışla, ne yapacağımı bilemez halde, yeniden durulmuş olan sulara bakakalmıştım. işte o sırada ömrümdeki en saçma fikir geldi aklıma: koşa koşa eve gidip oltayı yeniden hazırlamak ve o canavarla kesin olarak hesaplaşabilmek için ırmağa geri dönmek. İyi güzel de, anneannemlerin evi benim bulunduğum yerden bir kilometreden fazla uzaklıktaydı; o bıyıklı sirozun, yeni tayını gelene kadar, yalnızca balık yemini değil aynı zamanda iğneye kurşunu, hatta o arada mantarı da sindirmekle vakit geçirerek beni bekliyor olacağı gibi saçma bir umuda kapılmak için insanın hepten salak olması (ya da en azından saf olması) gerekirdi. Yine de, bütün mantık ve sağduyu kurallarının tersine, ırmağın kıyısından bir koşu tutturdum, yolu kısaltmak için zeytinliklerin ve anızla kaplı tarlaların içinden geçtim, soluk soluğa evin içine dalarak, bir yandan oltayı hazırlarken anneanneme olanları anlattım, o da bana balığın hâlâ orada olduğuna inanıp inanmadığımı sordu, ama ben onu duymuyordum, duymak istemiyordum, duyacak halde değildim. Aynı yere geri döndüm, güneş batmıştı bile, oltayı atıp bekledim. Dünyada suyun sessizliğinden daha derin bir sessizlik olduğunu sanmıyorum. O saatte onu duymuş, bir daha da unutmamıştım. Yalnızca suyun akıntısının bir parçacık salladığı mantarı seçemeyecek hale gelene kadar kaldım orada ve sonunda, ruhuma işlemiş

bir hüznle, oltayı toplayarak eve döndüm. O bıyıklı siroz çok uzun yaşamıştı, o kadar güçlü olmasına bakılırsa çok iri bir balık olmalıydı, ama eceliyle ölmeyeceği kesindi, günün birinde birisi onu avlayacaktı. Yine de, her ne olursa olsun, benim olta iğnem takılmıştı solungaçlarına, benim işaretimi taşıyordu, benimdi o.

Günlerden bir gün Tejo'nun ağzında balık tutmaya gitmiştik, bir kerecik olsun Jose Dinis'le barış halinde, uyum içindeydik (ırmağın ağzında olduğumuzdan kuşkuluyum, çünkü ne o kadar uzaklara yürümüştük ne de o yöne de gitmiştik; herhalde yaz sıcaklarının kurutamayacağı kadar derin olan ve yükselen sularla birlikte sürüklenerek gelmiş birkaç balık sürüsünün bulunduğu bir su birikintisi olsa gerekti), bir-iki sıska balık yakalamıştık ki, aşağı yukarı bizim yaşımızda iki oğlan çıkageldi, Mouchão de Cima'dan olsalar gerekti, bu yüzden de, bir taş atımı uzaklıkta bulunmasına rağmen onları tanımıyorduk (tanımamız da pek tavsiye edilmezdi ya). Bizim arkamızda bir vere oturdular ve her zamanki konuşma başladı: "E, balık var mı bari?", biz de "Eh şöyle böyle" dedik, onların güvenini kazanmaya kesin kararlı olarak. Yine de, bize gülmesinler diye, tuttuğumuz iki parçanın kazanın içinde olduğunu söyledik. Kazan dediğimiz şey, silindir biçiminde bir teneke kutuydu, üzerine oturan bir kapağı vardı, bir de kolumuza asmaya yarayan yuvarlak telden sapı. Genellikle bir sopanın ucunda omuzda taşınan bir tür sefertası olan bu kutuların içinde ırgatlar tarlaya giderken yiyeceklerini taşırlardı, her birinin olanaklarına göre mevsiminde soğuk domates çorbası, kuru fasulye çorbası, artık ne olursa. Göründüğümüz kadar beceriksiz olmadığımızı açıkça belli ettikten sonra, suyun kurşun gibi ağır yüzeyinde hiç kıpırdamadan duran mantarlara çevirdik dikkatlerimizi yeniden. Ortalığı bir sessizlik kaplamıştı, vakit geçip gidiyordu, bir süre sonra ikimizden biri dönüp arkasına baktığında o ikisi artık orada değildi. Yüreğlerimiz hop etti, gidip kazanın kapağını kaldırdık. O iki balığın yerinde iki dal parçası yüzüyordu suyun üstünde. O iki haylaz, en küçük bir ses çıkarmadan, kutunun kapağını nasıl açıp da balıkları oradan alıp atmışlardı, bugüne kadar anlayabilmiş değilim. Eve dönüp de başımıza gelenleri anlattığımızda, Maria Elvira Teyzemle Francisco Eniştem bizim hesabımıza gülmekten katıldılar. Şikâyet edecek halimiz yoktu, bunu hak etmiştik.

Avcılık yeteneğimin balıkçılık becerilerimin de altında kaldığı gerçeğini söylemek zorundayım. Bir defasında sapanımla bir serçe avladığım olmuştu, ama onu o kadar isteksizce ve öylesine acıklı bir şekilde öldürmüştüm ki, günün birinde pişmanlıktan kıvranarak içimi döktüğüm bir yazımda bu iğrenç olayı anlatmaktan kendimi alamamıştım. Yine de, gökteki minik kuşlara karşı nişancılığım her zaman fiyaskoyla sonuçlanmış olsa bile, Almonda'daki kurbağalar konusunda hiç de öyle olmaz, hem isabetli hem de acımasız olan sapanımla onları kırıp geçirirdim. Doğrusu çocuklardaki acımasızlığın haddi hesabı yok (büyüklerinkinin de sınırsız olmasının en büyük nedeni de bu zaten): Dalgalanan balığın üzerine güzelce oturup aynı zamanda hem yukarıdan gelen sıcacık havanın, hem de aşağıdan gelen serinliğin tadını çıkararak güneşlenen o masum kurbağaların bana ne zararı vardı ki? Attığım taş vınlı olarak gidip tam yerine isabet eder, bahtsız kurbağalar hayatlarının son perendesini attıktan sonra sırtüstü düşüp ayakları havada kalırlardı. O ölümlerin failinde merhametten eser olmadığı gibi, ırmak da döktükleri azıcık kanı alıp götürür, o arada ben de, zafer kazanmışçasına bir edayla, aptallığının bilincine varmaksızın, yeni kurbanlar peşinde ırmağın bir aşağısına bir yukarısına dolaşıp dururdum.

Ne gariptir ki başka yerlerdeki başka insanların "terzi kadın"dan söz ettiklerini hiç duymadım. Vaktinden önce akılcı olduğumu daha o küçük yaşlarımda kaç kez göstermiş

biri olarak (hani kilisede ayine gittiğim zaman, çingirak çalındığında neyi görmemi istemediklerini anlamak için başımı yana çevirip baktığım o sapkınlık öyküsü var ya, onu hatırlamak yeterli), o "terzi kadın" in olsa olsa bir "tahta böceği" ya da ona benzer bir hayvancık olacağını düşünmüş, hatta hatırladığım kadarıyla bunu anneme de söylemiştim; ama tümüyle yersiz bir düşünceydi bu, çünkü "tahta böcekleri" (yani bildiğimiz tahta kurtları), modern betonların çimentoları kadar olmasa da, o zamanki kemirilmesi zor olan kaba saba yapı harçlarının içinde yaşayamazlardı. Öyleyse neydi bunlar? Evin sessizliği içinde bir ara annem, sanki dünyanın en doğal şeyini söylemiş gibi şöyle derdi: "İşte yine başladı o terzi kadın." Ben de kulağımı duvarda onun işaret ettiği yere yaklaştırır, orada bir dikiş makinesinin yanığıya meydan vermeyen sesini duyardım, yemin ediyorum ki duyardım, hani şu pedallı olan makinelerden (zaten başkası yoktu ya), onun dışında arada bir de yine ona özgü bir başka ses daha duyardım, sanki sürüklenir gibi bir ses, terzi kadın iğnenin hareketini durdurmak için sağ elini kaldırıp tekerleğe dokundurduğunda çıkan fren sesi. Lizbon'dayken de duymuştum onu, ama Azinhaga'da anneannemlerin evindeyken de duymuştum, anneannem Josefa, Maria Elvira Teyzeme şöyle derdi: "İşte terzi kadın, bak yine başladı." Kireç badanalı duvarın masum beyazlığından çıkan sesler aynı seslerdi. O zamanlar bana yaptıkları masalsı -başka türlü olamazdı- açıklama, net bir şekilde duyduğumuz o şeyin, pazar günü çalışmış olan imansız bir terzi kadının acıklı alinyazısının sonucu olduğu biçimindeydi; bu büyük kabahati yüzünden evlerin duvarlarının içinde sonsuza dek makede dikiş dikmeye mahkûm edilmişti (ama yargıcın kimliği hakkında hiçbir kayıt yoktu). Pazar günleri çalışmak ihtiyacında olan herhangi bir Hıristiyan'ı hiç acımadan ve kılı kıpırdamadan cezalandırma merakı, uzak geçmişte bir başkasını daha kurban seçmişti kendine: Ay'daki adam, hani buradan aşağıdan bakıldığında son derece belirgin bir şekilde gördüğümüz, sırtında bir çalı çırpı demeti taşıyan şu adam, kötü örnek olmaya devam etmekten kendilerini alamayan pervasızlara ibret olsun diye, o yükü sonsuza kadar taşımak üzere yerleştirilmişti oraya. Duvarların içindeki "terzi kadın"a geri dönecek olursak, dünyada ne haltlar olup bitti de öylesine ortadan kayboluverdi bilemiyorum, çünkü yetmiş yıldan fazla oluyor, ne onun sesini duyuyorum ne de ondan söz edebilecek birine rastladım. Belki de ceza indirimine uğramıştır. Eğer öyle olduysa, umarım aynı merhamet Ay'daki adama da gösterilir. Zavalılık artık yorulmuştur.

Hem de onu oradan indirecek olsalar, o gölgeyi oradan yok etseler, Ay daha fazla ışık verir, bu işten hepimiz kazançlı çıkardık.

Dedim ya, anneannemlerin evine Küçük Ev derlerdi, bulunduğu yerin adı da Taksim'di, belki de karşısındaki seyrek ve dağınık zeytinlik (sonradan futbol sahası olmuştu, son zamanlarda da park yapıldı) başka başka kimseler arasında taksim edilmiş olduğundandı. Sanki ağaçlar yerine sığırlar söz konusuymuş gibi, zeytin ağaçlarının gövdelerine sahiplerinin adlarının baş harfleri kazınmıştı. Ev, o zamanlar yapılageldiği gibi son derece kaba saba, tek katlı kerpiç bir binaydı., ama zemini, ırmağın yükselmesine karşı bir önlem olarak, yerden bir metre kadar yükseltilmişti, hiçbir penceresi bulunmayan kör cephesinde geleneksel küçük bir kapıdan başka bir şey yoktu, içerisi geniş iki bölümden oluşuyordu, sokağa baktığı için dış oda denilen bir tanesinde iki yatakla birkaç sandık -belleğim beni yanıltmıyorsa üç tane sandık- dururdu, onun devamında da mutfak yer alıyordu; ikisinin de tepesinde çatı boşluğu vardı ve zeminleri topraktandı. Geceleri, gaz lambası söndürüldüğünde, çatıdaki çatlakların arasından

serseri bir yıldızın ışıltısı seçilebilirdi. Dedem, belirsiz aralıklarla, belki iki ya da üç ayda bir, dış odanın zeminini çamurla sıvardı. Bir kova suyun içinde yeterli miktarda çamuru eritir, sonra dizleri üzerine çökerek, çamurlu karışımın içine batırdığı bir bezle kollarını bir o yana bir bu yana gezdirir, ön taraftan başlayıp arkaya doğru gelerek zeminin her yanını yeni bir çamur tabakasıyla kaplardı. Çamur tamamen kurumadıkça üstüne basmamız yasaktı. O ıslak çamurun kokusu hâlâ burnumda, suyu buhar olup uçtukça yavaş yavaş solan o kırmızı renk de hâlâ gözlerimin önündedir. Hatırladığım kadarıyla mutfak hiç çamurla sıvanmazdı, süpürülmesine süpürülürdü ama yine de aşırıya kaçmadan. Çamurla sıvandığı asla görülmemişti. Dış odada, yataklarla sandıklardan başka ham ahşaptan, yani boyanmamış bir masa vardı, bu yüksek ayaklı masanın üzerinde de kenarları zımparalanmış, cıvalı sırları yer yer dökülmüş eski bir ayna, bir şapel saati ve hiçbir değeri olmayan birkaç ıvır zıvır dururdu. (Çok sonraları, kırk yaşımı çoktan aştığım zamanlarda, Lizbon'daki bir antikacıdan ona benzer bir saat satın almıştım, sanki çocukluğumdan ödünç alınmış bir şeymiş gibi onu hâlâ saklarım.) O ayna, yine boyalı olmayan, küçük, kaba saba bir tuvalet masasının parçasıydı; ortadaki bir, yanlardaki ikişer çekmenin içi, hiçbir işe yaramayan ve yıldan yıla gözle görülür hiçbir değişikliğe uğramayan ufak tefek şeylerle doluydu. Masanın üzerindeki beyaz duvarda, tıpkı yüzlerden oluşan bir galaksi gibi aile resimleri yer almıştı; dış odanın kireç badanalı duvarlarına onları süs eşyaları olarak dağıtmak kimsenin aklına gelmemişti. Mihraptaki azizler gibi duruyorlardı orada; ortak bir kutsal emanet odasındaki yerleri değiştirilemez sabit eşyalar gibiydiler. Mutfak bizim bütün dünyamızdı. Orada iki tane yatak, düzgün olmayan zeminde sallanıp duran ve kımıldamasın diye her defasında ayağının altına bir şey konması gereken bir masa, maviye boyalı iki iskemle, arka duvarında belli belirsiz dış hatlarıyla az çok insan biçimindeki "ocak tanrıçasının durduğu bir ocak vardı, geri kalan her şey gibi o da yok oldu gitti; dayılarımın en genci ve babam gibi polis memuru olan Manuel Dayım, anneannem öldüğünde eve konup da onun yerine, orta karar zevk sahibi olan herhangi bir kimseye iğrenç gelen, ama kendisinin göz kamaştırıcı bulduğu bir bina çıktığında. Bu eseriyle mutlu olup olmadığını hiç sormadım ona, çünkü köklü aile geleneklerimize uyarak birbirimizle konuşmaz olmuştuk. O "ocak tanrıçası"nın, pagan bir ev perisinin küçültülmüş temsili olduğunu tahmin ediyorum, hani Romalıların ev tanrıları gibi (o zamanlar sıklıkla kullanılan bir sözü hatırlıyorum, "tanrının yanına gitmek" demek sadece "eve dönmek" anlamına gelirdi). O kabartmadan anlaşılabilirdi kadarıyla, tanrıça dört köşeli tuğlalardan yapılmış ve bunlar öyle bir biçimde yerleştirilmişti ki, en altta iki tanesi gövdenin üst kısmına benzeyecek şekilde yan yana, onların üzerinde boynu oluşturacak şekilde ortaya bir tane, en üste de kafa olacak şekilde yanlamasına üçüncü bir tuğla duvara gömülmüştü. Anneannem buna "ocak tanrıçası" derdi, ben de bu bilgiyle yetinmiştim, ta ki yıllar sonra, kitap okumanın öğretici erdemleri sayesinde, sanıyorum asıl cevabı bulana kadar. Gerçekten öyle bir şey miydi o tanrıça? Ocak küçüktü, içine ancak iki kişi sığabiliyorduk, genellikle de anneannemle ben. Her zaman olduğu gibi, kışın soğuktan ibriklerin içindeki sular geceleyin donunca, sabahleyin suyun üzerinde oluşan buz tabakasını bir sopayla kırmamız gerektiğinde, ön tarafımız sıcaktan kavrulur, arkamız soğuktan donardı. Hava adamakıllı soğuk olduğunda, evin içinde olmakla dışarıda olmak arasında fazla bir fark yoktu. Mutfağın bostana açılan kapısı öylesine eskiydi ki, arasına elimin sığıldığı aralıklarıyla kapıdan çok parmaklığı andırırdı, ama en acayip tarafı, yıllar boyunca öyle kalmış olmasıydı. Sanki

menteşelerine taktıklarında zaten eskiydi. Ancak çok sonraları, dedem Jerónimo vefat ettiğinde (dedem, 1948'de bu dünyadan çekip gitmişti), aslında basit birkaç yamadan öteye geçmeyecek şekilde birazcık tamir gördü. Yine de öyle sanıyorum ki yerine hiçbir zaman yenisini koymadılar. Anneannemle dedem evlendikten sonra bütün ötekiler kadar yoksul olan bu eve yerleşmişler; biri, o zamanlar herkesin dediği gibi Azinhaga'nın en güzel kızımı, Misericordia de Santarém'in turnikeli kapısına bırakılmış bir kimsesiz çocuk olan ötekine de esmer teni yüzünden "kara değnek" derlermiş. Hep o evde oturmuşlar. Anneannemin anlattığına göre, dedem Jerónimo, evlendiklerinin ilk gecesini o rutubetli havada evin kapısında oturarak geçirmiş; dizlerinin üzerinde bir sopayla, çatıyı taş yağmuruna tutmaya yemin etmiş olan kıskanç rakiplerini bekliyormuş. Sonunda hiç kimsecikler görünmemiş ve dolunay gökyüzünde bütün gece yol almış (bırakın da öyle olduğunu hayal edeyim), o arada anneannem de yatağa uzanmış, gözlerini yummadan kocasının gelmesini bekliyormuş. Birbirlerine sarıldıklarında artık sabah olmuşmuş.

Yirmili yıllarda Lizbon'un mütevazı mahallelerindeki ailelere onca gözyaşı döktüren o ünlü *Ormanlar Perisi Maria* romanından bahsetmenin vakti geldi. Yanılmıyorsam Romano Torres Yayınevi tarafından basılmış olan bu roman, on altı sayfa tutan haftalık fasiküller ya da kitapçıklar halinde belli günlerde abonelerin evlerine dağıtılırdı. Cavaleiros Sokağı 57 numaranın en üst katındayken bize de gelirdi, ama o dönemde, arduvaz üzerine harfler çizmekten aklımda kalmış olan kıt ve her halükârda yetersiz bilgimin dışında, hiyeroglifleri çözümlenmek gibi zor bir zanaate henüz başlamış değildim. Annemle ben de bilgi sahibi olalım diye -çünkü ikimizin de okuması yazması yoktu; ben daha bir süre öyle kalacaktım, annemse bütün ömrü boyunca cahil kalacaktı- bunları yüksek sesle okuma işini üstlenmiş olan da, Félix'in, hafızamı ne kadar zorlarsam zorlayayım adını bir türlü hatırlayamadığım annesiydi. Okuyucu ile dinleyicileri olarak üçümüz, o alçak taburelere oturur, kelimelerin kanatlarına binerek bizimkinden çok farklı bir dünyaya giderdik. Kudretli ve kötü kalpli bir rakibenin nefretinin ve kıskançlığının kurbanı olan bahtsız Maria'nın haftalar boyunca aman vermeden başına gelen binlerce felaketin arasında bir tanesi vardı ki sonsuza dek belleğime kazınmıştır. Zamanla aklımdan silinen, ama zaten burada anlatılmasına gerek olmayan türlü maceralar sırasında Maria, amansız düşmanının şatosunun karanlık mahzenlerine kapatılmıştır; düşmanı da, değerli okurların daha önce anlattıklarımın zaten bildikleri şeyleri, yani daha doğuştan içinde var olan kötü kalpliliğini sanki doğrulamak ihtiyacındaymış gibi, o zavallı kızcağızın iş işleme sanatında ve kadınlara özgü daha başka ev işlerinde Allah vergisi yeteneğinden yararlanıp onu bildik bilmedik en ağır cezalarla korkutarak, kendisi için çalışmasını emreder. Görüyorsunuz ya, yalnızca kötü kalpli değil, aynı zamanda sömürücüymüş de. O arada Maria'nın zindana kapatıldığı bütün o süre boyunca işlediği dünya güzeli parçalar arasında muhteşem bir *déshabillé* (ince ve süslü sabahlık(ç.n)) vardır ki hıznır İspanyol dilber onu kendine ayırmaya karar vermiştir. Derken, ancak romanlarda geçen ve onlar olmasa kimsenin bu romanları yazma zahmetine girişmeyeceği o inanılmaz rastlantılardan biri sonucunda, Maria'ya âşık olan, ondan da büyük bir sevecenlikle karşılık gören kibar bir beyefendi, sevgilisinin orada mahpus tutulduğundan ve zindanda oturup iş işlemekten parmaklarının delik deşik olduğundan habersiz, kalkıp o şatoyu ziyarete gider. Uzun zamandan beri ona göz koymuş olan İspanyol kadın -zaten yukarıda kısa ve öz bir

şekilde değinilen o korkunç rekabetin nedeni de budur-, onu hemen o gece baştan çıkarması gerektiğine karar verir. Ve bunu düşünmesiyle gerçekleştirmesi de bir olur. Gecenin geç bir saatinde, üzerinde o *déshabillé*'yle, iç gıcıklayıcı kokular sürünerek, cefakâr ve melekler kadar saf Maria'ya ne kadar âşık olursa olsun hayatın gereği olarak içinden güç fişkırان o beyefendiyi bir yana bırakın, gökyüzündeki tüm azizlerin başını döndürecek kadar şuh bir tavırla, konuğunun yatak odasına usulca girer. Koynuna girmiş olan o ahlaksız yaratığın kollarında, dantellerin arasından kuşkuya yer bırakmayacak şekilde görünen o yusyuvarlak, sarhoş edici memelerin üzerindeyken, yenilgiyi kabullenip o baştan çıkarıcı uçuruma yuvarlanmasına ramak kaldığı bir sırada, birdenbire, tam da o hain kadın zaferini ilan etmeye hazırlanırken, o kibar beyefendi, sanki Kleopatra'nın memelerinin arasındaki engerek tarafından sokulmuşçasına geri çekilir ve titreyen elini uzatarak o işlemleri tutup çekerken bir yandan da avaz avaz bağırır: "Maria! Maria!" diye. Ne olmuştur? Biliyorum inanılması zor, ama romanda öyle yazıyordu. Maria zindandayken, tıpkı denizdeki bir kazazedenin suya bir şişe atıp da içindeki mesajın kendisini kurtaracak olan bir el tarafından günün birinde bulunmasını beklemesi gibi, o *déshabillé*'nin üzerine kendi adını ve hapsedildiği yerin neresi olduğunu belirten bir yardım çağrısı işlemiştir. Son anda bu alçakça tuzaktan kurtulan beyefendi, o şehvet düşkününü kadını kendinden uzaklaştırarak taparcasına sevdiği bakire Maria'yı tutsaklıktan kurtarmaya koşar. İşte aşağı yukarı o sıralarda Femão Lopes Sokağı'na taşınmış olmamız gerek, çünkü romana abone olan Felix'in annesi olduğundan, *Ormanlar Perisi* romanı biz oradayken sona ermişti. Biz yalnızca haftalık bedava okuma seansından yararlanıyorduk, o da az şey değildi, özellikle de, o zamanlar çok küçük yaşta olmama rağmen, öylesine dramatik ve insanı altüst eden bir olaylar zincirinin anısı belleğimden asla silinip gitmeyecek olan benim için.

Okumayı kısa zamanda sökmüştüm. Martens Ferrão Sokağındaki -yalnızca girişiyle her zaman karanlık olan merdivenlerini hayal meyal hatırlayabildiğim- ilkokulda almaya başladığım o özenli eğitim sayesinde, neredeyse hiçbir geçiş dönemi yaşamadan, bir gazetenin sayfalarında üst düzeylerdeki Portekiz dilini düzgün bir biçimde okuma aşamasına geçmiştim; *Haber Gazetesi* adındaki bu gazeteyi babam her gün eve getirirdi, öyle sanıyorum ki iyi satış yapan gazetelerin dağıtıcısı, hatta belki kendisi de bir gazete bayiinin sahibi olan bir arkadaşı ona hediye ediyordu bu gazeteyi. Yoksa, bizim buna benzer lüklere harcayacak paramız olamayacağına göre, onu satın aldığını hiç sanmıyorum. Durumumuz hakkında açık bir fikir sahibi olmanız için şu kadarını söyleyeyim yeter: Annem, yıllar boyunca, her mevsim şaşmaz bir dakiklikle, kış sona erdiğinde battaniyeleri alıp rehinciye götürür, sonra parasını santim santim biriktirip her ayın faizlerini ve son taksidi bu şekilde ödeyerek, ilk soğuklar bastırmaya başlarken onları rehinden kurtarabilirdi ancak. Elbette ki artık tarihe karışan o sabah gazetesini hiç duraksamadan okuyor değildim, ama benim için apaçık olan bir şey vardı: Gazete haberleri, adlarını, işlevlerini ve aralarındaki ilişkileri okulda öğrenmekte olduğum aynı karakterlerle yazılıyordu (biz onlara karakter değil, harf diyorduk). Bu yüzden de daha harfleri sökmeyi yeni öğrenmiştim ki, okuduğumu anlamasam da, okumaya başlamıştım bile. Gazeteyi okurken bildiğim bir kelimeyi sökmek, sokakta giderken doğru yolda olduğumu, doğru yönde ilerlediğimi söyleyen bir işaret görmek gibiydi. İşte böylece, pek rastlanmadık bir şekilde, *Gazete* üzerine *Gazete*, bir ay derken bir ay daha, sanki duvara bakarmışım gibi gazeteye baktığımı gördükçe beni alaya alan evdeki büyükleri duymazdan

gelerek, sonunda bir gün hiç kekeleymeden, heyecanlı ama muzaffer bir edayla, art arda birkaç satırı yüksek sesle bir defada okuyarak onları şaşkınlıktan ne diyeceklerini bilemez halde bırakmıştım. Okuduklarımın hepsini anlamıyordum, ama bunun önemi yoktu. Önceleri kuşkuluyken bu kez yenilgiyi kabul eden o dediğim büyükler, annemle babamın dışında bir de Baratalardı. Şu işe bakın ki, hiç kitap olmayan o evde aslında bir tane kitap vardı, tek bir tane; kalın bir kitaptı, yanılmıyorsa cildi açık maviydi, adı *A Toutinegra do Moinho*'ydu, yazarı da, eğer belleğim yine yanıltmıyorsa, Emile de Richebourg'du; Fransız edebiyatı tarihlerinin, hatta en ayrıntılı olanların bile, onun adına pek itibar ettiklerini sanmıyorum, ama duyarlı kalpleri ve en ateşli türden bir romantizmi kelimelerle keşfetme sanatında onun üstüne yoktu. Yine fasiküller halinde basılmış olduğu her halinden belli olan bu müthiş edebiyat şaheserinin sahibi, onu pelür kâğıdına sarılı olarak naftalin kokuları içinde konsolun bir çekmesinde tıpkı bir hazine gibi saklayan Conceição Barata'ydı. Bu roman, bir okuyucu olarak benim ilk büyük deneyimimi oluşturacaktı. Galveias Sarayı'nın kütüphanesinden henüz çok uzaktaydım, ama oraya ulaşmak için ilk adım atılmıştı artık. Ailemle Barata ailesinin oldukça uzun bir süre bir arada oturmaları sayesinde, bu kitabı okumayı sona erdirip yeniden başa dönmeme yetip de artacak kadar vaktim olmuştu. Yine de, *Ormanlar Perisi Maria*'yla olduğunun tersine, ne kadar çabalarsam çabalayayım, bu kitabın tek bir pasajını bile hatırlayamıyorum. *Toutinegra*'sını silinmez mürekkeple yazdığını sanan Emile de Richebourg'un herhalde hiç hoşuna gitmezdi bu dikkatsizlik. Ama iş o kadarla da kalmamıştı. Yıllar sonra, Molière'i de Fernão Lopes Sokağındaki o altıncı katta okumuş olduğumu büyük bir şaşkınlıkla keşfedecektim. Günlerden bir gün, babam elinde bir kitapla eve gelmişti (onu nasıl ele geçirdiğini düşünemiyorum), Portekizce-Fransızca bir konuşma kılavuzundan başka bir şey değildi bu, sayfaları üç sütuna bölünmüştü, soldaki birincisi Portekizce'ydi, ortadaki ikincisi Fransız dilindeydi, onun yanındaki üçüncüsü de ikinci sütundaki kelimelerin telaffuzunu gösteriyordu. Konuşma kılavuzunun yardımıyla bir Fransız'la iletişim kurması gerekecek olan bir Portekizlinin karşılaşabileceği çeşitli durumlar arasında (tren istasyonunda, otel resepsiyonunda, araba kiralama bürosunda, limanda, tiyatroya bilet alırken, terzide giysi prova ederken, vb.), iki kişi arasındaki bir diyalog beklenmedik bir şekilde insanın karşısına çıkıveriyordu; bu iki erkekten biri öğretmen gibi bir şeydi, öteki de bir tür öğrenci gibiydi. Bunu pek çok kereler okumuştum, çünkü öğretmenin açıklamakta olduğu şeye, yani doğduğundan beri düzyazı dilinde konuşmakta olduğuna inanamayan o adamın hayreti çok komiğime gidiyordu. Ben Molière hakkında hiçbir şey bilmiyordum (nasıl bilebilirdim ki?), ama daha a-e-i-o-u'dan öteye geçmemişken, ana kapıdan girmiştim onun dünyasına. Hiç kuşku yok, çok şanslı bir çocuktum ben.

Birinci sınıfı Martens Ferrão Sokağı'nda okuduktan sonra transfer olduğum Largo do Leão okulunun -ilk adını bir türlü hatırlayamadığım- müdürünün Vairinho diye az rastlanır bir soyadı vardı (bugün Lizbon telefon rehberinde bir tane bile Vairinho yok); uzun boylu, zayıf, ciddi suratlı bir adamdı; tıpkı babamın yaptığı gibi, saçını bir taraftan alıp öteki tarafa götürerek briyantınle tutturmak suretiyle gizlerdi ini, ama itiraf edeyim ki bence öğretmenin saçı bizim pederinkinden çok daha hoş görünüyordu göze. Babamın görünümü, o küçük yaşında bile parodilerdeki kadar gülünç geliyordu bana (saygısızlığımı bağışlayın), özellikle de onu yataktan kalktığında, dağınık saçlarını normal tarafına düşmüş olarak ve kafasının beyaz derisini yumuşacık bir solgunlukta gördüğüm zamanlar, çünkü polis memuru olduğu için çoğunlukla üniformasının kasketini kafasına geçirmiş olarak dolaşırdı. Largo

do Leão okuluna gittiğim zaman, ikinci sınıfı okutan öğretmen hanım, yeni gelen çocuğun verilen derslerden ne dereceye kadar yararlanmış olduğunu bilmediğinden ve benim gibi birinden dikkate değer bir bilgelik beklemesi için hiçbir neden bulunmadığından (başka türlü düşünmek zorunda olmadığını kabul etmek gerekir), benim gidip en geri kalmış öğrenciler arasında oturmamı istemişti; bunlar, sınıftaki sıraların dağılımı nedeniyle, öğretmen hanımın sağ tarafında, kendilerine örnek olmaları gereken en çalışkanların karşısında hiçbir şeyden habersiz durumdaydılar. Dersler başladıktan birkaç gün sonra öğretmen hanım, yazım kuralları bilimine ne derece aşına olduğumuzu anlamak amacıyla bir metin yazdırdı. O zamanlar benim yuvarlak ve dengeli, düzgün, yaşıma göre güzel bir yazım vardı. Neyse, olan şu ki bizim Zezito (adımın bu kısaltmasında benim hiç kabahatim yok, aile içinde beni bu adla çağırırlardı, adım Manuel olsaydı da bana Nelinho deselerdi çok daha beter olurdu ya...), diktede bir tek yazım hatası yapmıştı, o da çok önemli bir şey değildi, düşünün ki kelimenin bütün harfleri oradaydı ama ikisi yer değiştirmişti: "Sınıf" yazacağıma "sınıfı" yazmıştım. Belki de fazla dikkat harcamaktan olmuştu. Şimdi düşünüyorum da, hayatımın hikâyesi işte orada başladı. (O okulun sınıflarında, büyük bir olasılıkla da ülkedekilerin hepsinde, o zamanlar oturduğumuz ikişer kişilik sıralar, aradan elli yıl geçtikten sonra 1980'de, *Portekiz'e Yolculuk* adlı kitabıma koymak amacıyla insanları ve yöreleri tanımak için gitmiş olduğum Pinhel ilçesindeki Cidadelhe Köyü' nün okulunda karşılaştıklarımla tıpatıp aynıydı. Hayatımın ilkbaharında onlardan birinde oturmuş olabileceğimi düşündüğümde heyecanımı saklayamadığımı itiraf edeyim. Özensizce kullanılmaktan bizimkilerden daha kırık dökük, her tarafı daha lekeli ve çiziklerle dolu olsalar da, sanki 1929'un Largo do Leão'sundan oraya getirilmiş gibiydiler.) Hikâyenin bıraktığımız yerine geri dönelim. Sınıfın en çalışkan öğrencisi, giriş kapısının tam yanındaki bir sırada oturur, son derece onurlu bir şey olan sınıf kapıcılığı görevini yerine getirirdi, çünkü dışarıdan birisi kapıyı vurduğunda kalkıp açmak ona düşüyordu. Derken, başka bir okuldan yeni gelmiş olan, yani kötü bir öğrenci olduğundan kuşku edilen bir çocuğun yazım yeteneğine şaşırın öğretmen hanım, benden gidip sınıf birincisinin yerine oturmamı istedi, tabii ki orada bulunan ve tahtından indirilen kralın da yerinden kalkmaktan başka çaresi kalmamıştı. Eşyalarımı alelacele toplayıp sınıf arkadaşlarımla şaşkın bakışları karşısında (hayranlık mı doluydu bu bakışlar? Yoksa kıskançlık mı?) sınıfı boydan boya geçerek, kalbim küt küt atar bir halde gidip yeni yerime oturmam, bugün gibi gözümün önündedir. PEN Kulüp, *Levantado do Chão* adlı romanıma ödül verdiğinde, orada hazır bulunanlara, ne şimdiki ne de gelecekteki hiçbir övünç kaynağımın o günküyle kıyaslanabileceğini belirtmek için bu öyküyü anlatmıştım. Oysa bugün, çocuk pedagojisinden, ancak benim -eğer o zaman öyle bir şeyden söz ediliyor idiyse- atom zerreciklerinden anladığım kadar anlayan bir öğretmen hanım tarafından acımasızca yerinden edilmiş olan o zavallı çocukcağızı düşünmeden edemiyorum. Evlatlarıyla haklı olarak iftihar eden ana babasına nasıl anlatmıştır acaba, hani sanki Tom Mix'le atı *Şimşek* gibi, ufkun öte yanından ansızın belirmiş olan bilinmedik bir yabancının yüzünden tahtından alaşağı edildiğini? Bu bahtsız sınıf arkadaşımın sonunda dostluk kurabildim mi hatırlamıyorum, herhalde suratımı görmek bile istememiştir. Dahası, eğer belleğim beni yanıltmıyorsa, ondan kısa bir süre sonra, kim bilir belki de öğretmen hanımın duyarsızlığı yüzünden çıkan sorunu çözmek için, başka bir sınıfa verildiğimi sanıyorum. Öfkeden kuduran bir babanın, oğlunun kurbanı olduğu ayrımcılığı (acaba o zamanlar bu kelime kullanılıyor muydu?) şiddetle protesto etmek için Okul Müdürü

Vairinho'nun ofisine dalmasını hayal etmek hiç de zor değil. Gerçi, doğrusunu isterseniz, o ilkel zamanlardaki ana babaların bu tür ayrıntıları pek de umursamadıkları gibi bir izlenim var bende. Her şey sınıfı geçtin mi geçmedin mi, sınavı verdin mi vermedin mi sorusuna indirgenmişti. Geri kalanı vız geliyordu.

ikinci sınıftan üçüncü sınıfa geçtiğimde Profesör Vairinho babamı çağırttı. Dediğine göre çalışkan, iyi bir öğrenciymişim, bu yüzden de üçüncü ve dördüncü sınıfların ikisini birden bir yılda yapabilecek yetenekteymişim. Üçüncü sınıfı normal derslikte okuyacaktım, oysa dördüncü sınıfın karmaşık dersleri, evi aynı okulun en üst katında olan Vairinho'nun kendisi tarafından özel derslerde öğretilecekti bana. Babam kabul etmişti, özellikle de bu düzen ona bedavaya geleceğinden; öğretmen sırf iyilik olsun diye yapıyordu bunu. Bu özel anlaşmadan yararlanacak tek kişi ben olmayacaktım, aynı durumda olan üç arkadaşım daha vardı, bunlardan ikisi hali vakti yerinde ailelerin çocuklarıydı. Üçüncüsü hakkında bir tek annesinin dul olduğunu duyduğumu hatırlıyorum. Bu çocuklardan birinin adı Jorge'du, birininki Mauricio'ydu, yetim olan çocuğun adı bile aklımdan çıktı, ama zayıf, birazcık kambur hali gözümün önünde. Jorge'un, eğer yanılmıyorsam, bıyığı terlemeye başlamıştı bile. Mauricio'ya gelince; tam bir baş belasıydı o, kavgacı, kuduruk, hep dövüşmeye bahane arayan bir çocuktü; bir defasında bir öfke krizine tutulduğunda sınıf arkadaşlarından birinin üstüne atladığı gibi elindeki mürekkepli kalemi çocuğun göğsüne saplayıvermişti. Böyle bir yaradılıştta, böylesine kötü huyları olan bir çocuk hayatta ne yapmıştır acaba? Onlarla arkadaşlık, ama pek fazla samimiyetimiz yoktu. Onlar bizim eve hiç gelmemişlerdi (ikinci elden kiralanmış odalarda oturduğumuzdan, onları davet etme fikri aklımın ucundan bile geçmemişti), ben de onların evlerine hiç çağrılmamıştım. Birlikteliğimiz, ilişkilerimiz, oyunlarımız yalnızca teneffüslerde olan şeylerdi. Aklıma gelmişken (olası disleksi hastalığımın bir başka şekilde ortaya çıkması mıydı acaba?), hatırlıyorum da o günlerde "*retardador*" kelimesini "*redentor*" kelimesiyle karıştırıyordum, hem de akla gelebilecek en olmadık yerlerde. Sinema görüntülerini ağır çekimle kaydetme efekti o zamanlar yeni yeni kullanılıyordu ya da ben o zaman keşfetmişim, buna da "ağırlaştırıcı efekt" deniyordu. Derken, bir oyun sırasında kendimi yere atmam gerekiyordu, ama bunu çok ağır bir şekilde yapmaya karar vermişim ve bir yandan da şöyle diyordum: "Bakın bu kurtarıcı efekt!" Ötekiler kullandığım bu kelimeye aldırılmamışlardı; belki de benim iyi bilmediğim bir şeyi onlar hiç bilmiyorlardı.

Okul dışında, başka apartmanlardaki çocuklarla muhteşem birkaç kavgayı hatırlıyorum, birbirimizi taş yağmuruna tuttuğumuz bu savaşlarda neyse ki ne kan dökülmüştü ne de gözyaşı, ama adamakıllı ter dökmüştük. Kalkanlarımız, gidip çöplüklerden bulduğumuz tencere kapaklarıydı. Gerçi ben öyle pek fazla yararlık gösterebilmiş değildim ama hatırlıyorum da bir keresinde bir taş yağmuru altında saldırıya geçmişim de sırf bu kahramanca hareketim sayesinde bize karşı koymakta olan düşmandan iki-üç kişiyi bozguna uğratmışım. Bugün bana öyle geliyor ki, yüzüm açık olarak öylece ilerlerken, açıkça söylenmese de herkesin bildiği bir savaş kuralına itaatsizlik etmekteydim, o da her ordunun kendi pozisyonunu koruması ve doğrudan saldırıya ya da karşı saldırıya geçmeden oradan düşmana ateş açması gerektiği kuralıydı. Aradan yetmiş yıldan fazla bir süre geçtikten sonra, belleğimin sisleri arasında, iki tarafın yaylım ateşi kafamın üzerinde geçip giderken, kendimi sol elimde bir tencere kapağı, sağ elimde bir taşla (iki tane de pantolonumun ceplerinde vardı) görür gibi oluyorum. Profesör Vairinho'nun özel derslerinden en iyi hatırladığım şey,

ders sona erdiğinde, biz dördümüz tahta platformun üzerindeki kürsünün karşısına sıralanmış olarak dururken, kara kaplı defterlerimizin içine o günün notlarını, o güzel el yazısıyla K, O, İ ve P olarak kısaltarak yazardı: kötü, orta, iyi ve pekiyi. Benimkini hâlâ saklarım, o zamanlar ne kadar iyi bir öğrenci olduğum oradan anlaşılabilir: "Kötü"ler çok azdı, "orta"lar pek fazla yoktu, "iyi"lerden bol bol vardı, "pekiyi" ler de eksik değildi. O günkü sayfanın altını babam imzalar, yalnızca Sousa diye atardı imzasını, dedim ya, oğlunun onu almak zorunda bıraktığı Saramago soyadı hiçbir zaman hoşuna gitmemiştir. Dördüncü sınıf sınavını, hem şehirdeki hem de köydeki aileme bir gurur kaynağı olacak şekilde başarıyla vermiştim. Sözlü sınav zemin kattaki bir sınıfta yapılmıştı (binanın teneffüse çıktığımız avlusuna açılan arka tarafına kıyasla zemin kattı, ama sokaktan gelindiğinde birinci kat oluyordu), güneşin pırıl pırıl parladığı berrak bir sabahtı, her iki tarafın da açık olan pencerelerinden içeri rüzgâr esiyordu, avludaki sık yapraklı ağaçlar yemyeşildi (onların gölgesinde bir daha hiç oynayamayacaktım), eğer belleğim beni yanıltmıyorsa, yeni giysim kollarımın altında dar geliyordu. Öğretmenler heyetinin sorduğu bir soru karşısında duraksadığımı hatırlıyorum (belki de yanıtı bilmiyordum ya da belki arada bir olduğu gibi kekemeliğim yüzünden dilim tutulmuştu), okulda daha önce hiç görmediğim genç bir adam, avluya açılan kapılardan bana en yakın olanın menteşelerine dayanmış olarak üç adım ötemde dururken, sorunun yanıtını usullacık fısıldamıştı bana. Ne işi vardı o adamın orada, neden herkes gibi sınıfın içinde oturmuyordu? Anlaşılır şey değil. Bu olay 1933'te olmuştu, ocak ayında, ve ben ekim ayında, o zamanlar eski São Vicente de Fora Manastırının içinde bulunan Gil Vicente Lisesi'ne girecektim. Bir süre bu iki adın, yani lisenin adıyla azizin adının mutlaka birlikte olmaları gerektiğini sandım... Bu Gil Vicente'nin kim olduğunu bilmem beklenemezdi. (Cil Vicente, 1465-1537 yılları arasında yaşamış ünlü Portekizli tiyatro yazarı ve şair. (Ç.N.))

Öyle sanıyorum ki (ama kesin olarak emin değilim), o Portekizce-Fransızca konuşma kılavuzundaki "dersler" ve o zamanlar belleğimin kuvvetli olması sayesinde, lisedeyken beni ilk kez tahtaya kaldırdıklarında çok sükse yapmıştım; *papier* kelimesini ve daha başka birkaç kelimeyi öyle büyük bir kolaylıkla yazmıştım ki öğretmen, belki de Moliere'in dilinde uzmanlaşmış biriyle karşılaştığını düşünerek, pek memnun kalmıştı. Beni yerime yolladığında başarılı olmamdan duyduğum sevinç o kadar büyüktü ki, platformdan aşağı inerken arkadaşlarımı güldürecek bir yüz ifadesi takınmadan edemedim. Sırf heyecanımdan olmuştu bu, ama öğretmen bunun gelecekteki yaramazlıkların bir habercisi olmasından korkmuş olmalı ki hemen o anda bana vermek niyetinde olduğu notu düşüreceğini söyledi. Yazık olmuştu, o kadar da ciddi bir şey değildi yaptığım. Daha sonra, zaman geçtikçe, sınıfında profesyonel bir tahrikçi olmadığını anlayacak fırsatı bulacak ve alelacele verdiği bu yargıyı değiştirecekti. Matematik öğretmenine gelince; tabii ki öğretmen kadrosundan habersiz olan acemi birinci sınıf öğrencileri olarak içimizden hiçbiri ondan söz edildiğini duymamıştı. Bu yüzden de, kendisini tanıtmaya girişmeden, derslerimizi yaparken izleyeceğimiz kitabın kendisinininki, yani kendi yazdığı kitap olacağını söyleyince şaşırmıştık. Tabii hiç kimse sormaya cesaret edememiştir, "Peki sizin adınız ne?" diye. Sonradan imdadımıza yetişen bir okul görevlisi olmuştu. Öğretmenin adı Germano'ydu. Soyadını hatırlamıyorum.

Birinci sınıfta bütün derslerim iyiydi, bir tek koro dersi dışında, ondan ucu ucuna geçiyordum. Şöhretim öyle bir yayılmıştı ki birkaç kez daha yüksek sınıflardan büyük

öğrencilerin bizim sınıfa gelip, herhalde öğretmenlerin benim hakkında söyledikleri sözler yüzünden olacak, Saramago adındaki öğrencinin kim olduğunu sordukları olmuştu. (Babamın arkadaşlarına göstermek üzere cebinde bir kâğıt parçası taşıdığı mutlu zamanlardı onlar, aldığım notların daktiloyla yazılı olduğu kâğıdın başlığı "Şampiyonumun notları" idi. Hem de büyük harflerle.) Ünüm öyle olmadık bir şekilde yayılmıştı ki, ikinci sınıfın başında, Öğrenci Derneği için seçim yapılırken, düşünebiliyor musunuz, beni veznedarlık görevine seçmişlerdi. On iki yaşındaydım... Hatırlıyorum da elime bir sürü kâğıt tutuşturmuşlardı (harçlar ve bilançolar), ne işe yaradıklarına pek aklım ermiyordu, gerçekten de sonunda hiçbir işe yaramamışlardı. İkinci sınıf kötü geçti. Kafamın içinde neler olmuştu bilemiyorum, belki ayaklarımın bu yollar için yaratılmadığından kuşku duymaya başlamıştım, belki de ilkokuldan getirmiş olduğum bilgi birikimi ve enerji artık tükenmişti. Ayrıca babamın hayatın ve baştan sona bir lise öğreniminin hesabını yapmaya başladığını da unutmamak gerekir, daha sonra ne gibi bir geleceğim olabilirdi ki? Notlarım genelde düşüktü, örneğin matematikte ne birinci dönemde sınavı geçebilmişim ne de İkincisinde, sonunda asgari notun birazcık fazlasıyla geçebildiysem, sınava girmemi sağlayacak şekilde durumumu düzeltmiş olmamın son ve umutsuz bir çabayla kendimi dersime vermiş olmamdan kaynaklandığını kimse sanmasın. Bunun başka bir açıklaması vardı. Bize vermeye niyetlendiği notları açıkladığı gün, sınıftakilerin kanısına göre, benim sayılar bilimi konusundaki bilgimin sınavda kalacağımı belli eden iki düşük nottan daha fazla olup olmadığı gibi hoş bir soru sormak esmişti Profesör Germano'nun aklına; çocuklar da tam bir dayanışma içinde oybirliğiyle evet efendim, o daha fazlasını biliyor diye cevap vermişlerdi... Aslında bilmiyordum.

Gil Vicente'ye, São Vicente Meydanı'ndan Campo de Santa Clara'ya giden dar sokağa paralel çıkan bir yokuştan girilirdi. Ana kapıdan içeri girer girmez büyük bir avlu vardı, teneffüslerde oraya çıkardık. Burasını çok geniş bir alan olarak hatırlıyorum (eğer hâlâ varsa, bugün nasıldır bilemiyorum), belki de birinci sınıftan yedinci sınıfa kadar tüm öğrencilerin oraya sığabildiğim, yine de boş yer kaldığını sanıyorum. Daha önce de anlattığım gibi, bir defasında orada çok kötü düşmüştüm de sol dizim yarılmıştı, yara izi yıllarca silinmemişti. Beni revire götürmüşlerdi, oradaki hastabakıcı (hep nöbetçi bir hastabakıcı olurdu) bana bir "kenet" takmıştı, Daha önce de yazdığım ve burada ek bir ayrıntı için tekrarlayacağım gibi, göze basit bir kıskaç gibi görünen, uçları dik açı biçiminde kıvrılmış, dar bir dikdörtgen metal parçasıydı bu, yaranın kenarlarına geçirildikten sonra olabildiğince düzgün bir şekilde yavaşça sıkıştırılır, böylece kesik dokuların kapanma süreci hızlandırılmış olurdu. Metalin ete girmesini görmemin (ve çok fazla olmadığını kabul etsem de, hissetmemin) bende yarattığı izlenimi bugün gibi hatırlıyorum. Daha sonra, "kenet" i çıkarsınlar diye revire geri döndüğüm güne kadar, dizim bandajlı olarak, bacağımı bükmeden dolaşmıştım. O metal parçasını yavaşça çekip çıkaran pens ve artık kanamayan iki küçük açık yara da çok canlı olarak hatırladığım şeyler. Ben daha fazlasını bekliyordum.

Lisenin upuzun, geniş koridorlarını da neredeyse fotoğraf gibi denebilecek bir netlikte hatırlıyorum; koyu renkli yer döşemesi cilalanmışa benzeyen vişneçürüğü karolarla kaplıydı, bütün gün onca bot ve ayakkabının bastığı yeri temiz tutmak o kadar zahmetli ve bitmek bilmeyen bir iş olmalıydı ki belki de cilalı değildi, ama eğer tahmin edileceği gibi cilalı değildiyse, nasıl oluyordu da o kadar parlıyordu anlayamıyorum. Duvarlarda ne bir çizik yerlerde ne bir kâğıt parçası ne bir sigara izmariti olurdu, bugünkü gençliğin davranışında

öylesine olağan olan o aşırılıkların ve kayıtsızlıkların hiçbiri yoktu, sanki o zamandan bugüne kadar geçen süre bunları mükemmel bir eğitim formasyonu için vazgeçilmez öğeler haline getirmiş gibi. Belki de Ahlak ve Yurttaşlık Bilgisi dersinde öğrendiklerimiz sayesinde öyle oluyordu, ama doğrusunu isterseniz bize öğretilmiş olan kurallardan bir tekini bile hatırlayamıyorum. Öğretmeni kimdi? Onu da hatırlamıyorum, rahip olmadığını biliyorum, Gil Vicente Lisesi'nde din dersi olmadığını da biliyorum. Ne yazık ki, o zamanlar hâlâ laik ve cumhuriyetçi olan o dersler, orada geçirdiğim iki yıl içinde, özellikle de ikinci yıl, daha önce kadar hiç olmadığım kadar büyük bir yalancıya dönüşmemi engelleyememişti. Hiç nedensiz yalan söylüyordum, sağa sola yalanlar atıyordum, her konuda ve bir hiç için yalan söylüyordum. Şimdi dedikleri gibi, tutku halinde yalan söylüyordum. Siyasete karışacak adam olmadığı halde, ama otoritenin temsilcisi olarak amirlerinin sözünü dinleyip emirlerini yerine getirmekten başka çaresi olmayan, bundan da kaçınmayan babam hakkında bile bir şey uydurmuştum; sınıfların bulunduğu koridora açılan galerinin üst katında bir arkadaşımınla dolaşıyorduk (sıska bir çocuktuk, dişlekti, her Allah'ın günü öğle yemeğinde arasında sade bir omlet bulunan bir parça ekmek yerdik), dediğim gibi, babamın Kitap Fuarı'nda Antönio Ferro'nun *Salazar* adlı kitabını satın aldığı yalanını uydurmuştum. Bu arkadaşımın adını hatırlamıyorum. Çok iyi hatırladığım bir şey varsa o da suskunluğu ve bakışıydı: Herhalde evinde ayaklanmadan yana olmuşlardı... En mazur görülebilecek yalanlarım, hiç görmediğim filmlerin olaylarını uydurmaktı. Bizim oturduğumuz Penha de França ile lise arasında, bugün General Roçadas Bulvarı ile daha ileride Graça Sokağı'nın bulunduğu yolda iki tane sinema vardı, biri Salon Oriente, biri de Sinema Royal, o taraflarda oturan arkadaşlarımla ben, o zamanlar bütün sinemalarda âdet olduğu gibi filmlerin dışarıda sergilenen resimlerine bakarak oyalanırdık. Sekizi ya da onu geçmeyen o birkaç resme bakarak, başı, ortası ve sonuyla bütün hikâyeyi baştan sona oracıkta kuruverirdim, hiç kuşkusuz bu şekilde kendi kafama göre kurgulama manevrasında, Moureria'daki "Bit Sineması"nın altın çağında Yedinci Sanat hakkında vaktinden önce edinmiş olduğum bilgilerin de yardımı olmuştur. Arkadaşlarım, birazcık da kıskanarak, pürdikkat dinlerlerdi beni, arada bir kuşkulu bir yeri açıklığa kavuşturmak için sorular sorarlardı, ben de yalan üstüne yalan atardım, öylesine uydurduğum şeyleri gerçekten gördüğüme neredeyse kendim de inanarak...

Gil Vicente Lisesi'ne gitmeye başladığımda hâlâ Heröis de Quionga Sokağı'nda oturuyorduk. Öyle olduğundan eminim, çünkü dersler başlamadan birkaç gün önce, annemle babamın yatak odası olmayan bir odada yerde oturmuş (o zamanlar artık sosyal merdivende bir basamak yükselmiştik, bir apartman dairesinin bir bölümünü işgal ediyorduk) Fransızca kitabımı okuduğumu hatırlıyorum. Bu Heröis de Quionga Sokağındaki evde bir biz vardık, bir Fernão Lopes Sokağındaki evden buraya taşınırken bizimle birlikte gelen Baratalar vardı, bir de onların bilmem nereden gelen bir teyzeleri vardı, yaşını başını almış bu kadının adı, büyük Barata'nın karısının gibi Emilia'ydı. Arada bir, sanıyorum ayda bir-iki defa, bir akrabaları onları ziyarete gelirdi, yeğenleri ya da kuzenleriydi, adı Júlio'ydu, gözleri görmüyordu ve bilmem hangi yurttan kalıyordu. Açık gri renkli pamuklu bir forma giyerdi. Köse suratlıydı ve kafasında azıcık saç vardı, o da fırça gibi kesilmişti, gözleri neredeyse beyazdı, her gün mastürbasyon yapıyormuş gibi bir havası vardı (bunu şimdi düşünüyorum, o zamanlar öyle düşünmezdim), ama onda en hoşuma gitmeyen şey, etrafa yaydığı kokuydu, bayat bir şey kokusu, hüznü ve soğuk yemek kokusu, doğru dürüst yıkanmamış çamaşır kokusu gibi bir şey, belleğimde her zaman körlükle bağlantılı olarak kalacak olan duygulardı bunlar, büyük bir

olasılıkla da *Körlük* adlı deneme kitabımda yeniden ortaya çıkan aynı duygular. Bana sımsıkı sarılırdı, bu da hiç hoşuma gitmezdi. Yine de yazı yazmaya hazırlandığını gördüm mü hemen gidip yanına oturdum. Amacına uygun olan kalın bir tabaka kâğıdı iki metal levhanın arasına yerleştirir, sonra da sivri uçlu bir aletle, sanki dünyanın en sağlam gözlerine sahipmiş gibi, hiç duraksamadan, büyük bir hızla kâğıdı delmeye koyulurdu. Jülio'nun, belki de, o şekilde yazı yazmakla, körlüğünün çaresiz karanlığı içinde yıldızların ışıklarını yaktığını düşündüğünü hayal etmek istiyorum şimdi ben.

O zamanlar Müneccim Krallar henüz yoktu (ya da ben onları hatırlamıyorum), Hz. İsa'nın doğum sahnesinin inekle, öküzle ve geri kalanlarla temsil edilmesi diye bir âdet de yoktu. En azından bizim evde yoktu. Akşamdan ayakkabı ("ayakkabıcık") ocağın üstüne, gaz lambalarının yanına bırakılır, ertesi sabah da gidip bakılırdı acaba Çocuk İsa oraya ne bıraktı diye. Evet, o zamanlar bacadan aşağı inen Çocuk İsa'ydı, çobanlar ona süt ve peynir götürsünler diye bekleyerek, göbeği açıkta, samanların içinde yatmazdı, öyle ya, hayatta kalmak için onlara ihtiyacı olacaktı o çocuğun, yoksa Müneccim Kralların getireceği ve bilindiği gibi kendisine hayatta yalnızca acılar tattıracak olan altın, günlük ve mür lazım değildi ona. O dönemdeki Çocuk İsa henüz çalışan bir Çocuk İsa'ydı, topluma yararlı olmak için çaba gösteren biriydi, yani kısaca pek çok başkası gibi bir proleterdi. Her ne olursa olsun, evdeki biz en küçüklerin bazı kuşkuları vardı: Çocuk İsa'nın bacaların içlerini kaplayan o kapkara, yapışkan ise bulanmış duvarlardan bütün gece inip çıkarak bembeyaz giysilerini bu şekilde kirletmeye hevesli olabileceğine inanmak zor gelirdi bize. Belki de bu sağlıklı kuşkuculuğumuzu yarım yamalak sözcüklerle belli ettiğimizden, bir Noel gecesi büyükler, doğaüstü bir şeyin gerçekten var olması bir yana, üstelik de bizim evin içinde olduğuna bizi inandırmak istemişlerdi. İçlerinden ikisi, sanıyorum iki kişiydiler, belki babamla Antönio Barata'ydı, koridora gidip oyuncak arabaları bir uçtan öbür uca sürüklemeye başladılar, mutfakta bizim yanımızda kalanlar da şöyle diyorlardı: "Duyuyor musunuz? Duyuyor musunuz? Bunlar melekler!" Ben o koridoru sanki içinde doğmuşçasına iyi bilirdim, örneğin ellerimle ve ayaklarımla iki yana tutunup kafam tavana değene kadar tırmandığımda, meleklerin varlığıyla ilgili herhangi bir belirtiyeye asla rastlamış değildim. Orada yukarıda dururken ne melek ne de peri, ilaç olsun diye bir tane bile bulunmazdı. Gel zaman git zaman, artık delikanlı olduğumda, bu becerimi yinelemeye kalkışmıştım da yapamamıştım. Bacaklarım uzamıştı, ayak bileklerimin ve dizlerimin eklemleri eskisi kadar esnek değildi, kısacası yaşlanmanın ağırlığı vardı üzerimde...

Bir başka anım (*Ressamın Elkitabı*'nda anlatmıştım), Emilia Teyze'yle ilgili, pek de hoş olmayan bir olaydı; daha önce de dediğim gibi ensesinde toplayıp bir kurdeleyle bağladığı bembeyaz saçlarıyla yaşını başını almış bir kadındı, iriyarıydı, dimdik dururdu, hem yaradılıştan hem de fazla içkiden yüzü kıpkırmızıydı, hep görülmedik derecede temiz bir insan olduğu izlenimi bırakmıştır bende. Bizden biraz daha aşağıda, Morais Soares Sokağı'yla Heröis de Quionga'nın köşesindeki bir meyhanenin kapısında, mevsiminde kestane kebab satardı, ama ayakları katlanabilen bir masanın üzerinde daha başka abur cubur da bulundururdu: karamelalar, balbadem çikolatalar, balı olmayan sade çikolatalar, kolye dediğimiz ipe geçirilmiş fıstıklar falan. Arada bir şarabı fazla kaçırır, kafayı bulurdu. Bir gün evdeki kadınlar onu odasında yerde boylu boyunca yatarken bulmuşlardı, bacaklarını açıp eteğini kaldırmış, bilmem hangi şarkıyı söylüyor, bir yandan da mastürbasyon yapıyordu. Ben de sokulmuştum merakla seyretmek için, ama kadınlar önümde engel oluşturmuşlardı, asıl önemli olanı zar zor görebilmiştim... Dokuz yaşlarında falandım, daha fazla değil. Temel

cinsellik eğitimimin en baştaki bölümlerinden birini oluşturmuştu bu olay.

Daha az eğitici olmayan bir üçüncü anım, Sular idaresini aldatmak için evde yapılan numaraydı. İnce bir iğneyle kurşun borunun gözle görülür bir yerine bir delik açılır, buraya bir bez parçası bağlanarak bir ucu bir kabın içine sarkıtılırdı. Böylelikle ağır ağır, damla damla dolardı kap, bu su saatten geçmediği için de tüketim kaydedilmiş olmazdı. Aktarım tamamlandığında, yani kap dolduğunda, bir bıçakla o minicik deliğin üzerine bastırılır, yerine oturan kurşun suçu örtbas ederdi. Bu ne kadar sürdü bilemiyorum, ama onca kez delinen boru günün birinde bu sahtekârlığa suç ortağı olmayı daha fazla istemeyerek, yeni de olsa eski de olsa her delikten su akıtmaya başladı. "Şirketin adamı" nı acilen çağırmak şart olmuştu. Adam geldi, baktı, borunun bozuk kısmını kesti, kendisi için herhalde bir yenilik olmayan bu hileden haberdar olduğunu belli etmek istemeyerek, borunun içine bakıp şöyle dedi: "Evet, her tarafı çürümüş." Yeni boruyu lehimle tutturduktan sonra çekip gitti. Şirket'e rapor ederek bizi sıkıntıya sokmak istemediğine göre iyi bir adam olsa gerekti. Hatırladığım kadarıyla, aile reislerinin üçü de bu olay sırasında Allahtan evde yoktu, yoksa evin içinde iki tane polis memuru varken, hele bunlardan biri emniyetin suç masasındaiken, böyle kanunsuzluklar yapmaya nasıl cesaret edebildiğimizi onlara anlatmak kolay olmazdı. Ciddi bir şekilde göz önüne alınması gereken bir başka olasılık da, şirket görevlisinin babam ya da öteki ikisinden biri tarafından önceden haberdar edilmiş olmasıydı. Bu da pekâlâ olabilirdi.

Heróis de Quionga Sokağı hakkında söyleyebileceğim pek az şey kaldı, çok da önemi olmayan tek tük anılar: yerde uyurken üzerimde dolaşan hamamböcekleri; annemle benim aynı kâsenin başına oturup bir kaşık o, bir kaşık ben, her birimiz kendi tarafımızdan çorba içmemiz; çok yağmur yağdığı bir sabah, annemin çok kızmasına rağmen, hasta olmadığım ve daha başka önemli bir nedenim de olmadığı halde dersleri kaçırmaya cesaret edebildiğim için kendim bu işe daha da çok şaşırarak, okula gitmemeye karar verişim; evin arka tarafındaki boydan boya terasa açılan pencerelerin birinde camdan aşağı ip gibi kayan yağmur sularını seyretmem; camın üzerindeki düzgün olmayan yerlerde öteki taraftaki şeylerin biçimsizleşen görüntülerine bakmanın ne kadar hoşuma gittiği; fırından aldığımız ve "yedi buçukluk" dediğimiz, mis gibi kokan, sıcacık minik ekmekler; daha ince hamurdan yapılan ve daha pahalı olan, büyük bir iştahla yeme zevkine kırk yılda bir eriştiğimiz "vanilyalılar" ... Zaten ekmeğe her zaman bayılmışımdır.

Daha önce söylediğim tersine, Barata ailesi Cavaleiros Sokağı'ndan Fernão Lopes Sokağı'na taşındığımızda girmedim benim hayatıma. Kayıp olduğunu sandığım ve başka bir şeyler ararken Allah'ın hikmetiyle hiç beklenmedik bir şekilde önümeçıkıveren birtakım kâğıtların sayesinde, yönünü şaşırmış olan belleğim, dağılmış olan bazı şeyleri bir araya getirip yerli yerine oturtabilmiş, kuşkulu ve belirsiz olan şeylerin hüküm sürdüğü yere en sonunda kesin ve gerçek olanları koyabilmişti. Bunun anlaşılabilmesi için, sık sık gerçekleşen taşınmalarımızın tam ve kesin güzergâhını vereyim: ilk taşındığımız yer, Picheleira'da Quinta do Pemade-Pau diye bilinen bir yerdi, sonra Alto do Pina'da E Sokağı (burası sonradan Luís Monteiro Sokağı olacaktı), daha sonra sırasıyla Sabino de Sousa Sokağı, Carrilho Videira Sokağı (işte Baratalar ilk olarak burada ortaya çıkmışlardı), Cavaleiros Sokağı (Baratalar yoktu), Fernao Lopes Sokağı (yine onlarla birlikte), Heróis de Quionga Sokağı (yine onlarla birlikte), bir kez daha Carrilho Videira Sokağındaki aynı ev (hep Baratalarla birlikte), Padre Sena Freitas Sokağı (yalnızca Antonio Barata ve Conceição ile birlikte) ve Carlos Ribeiro Sokağı (en sonunda bağımsız olarak). On yıldan biraz fazla bir süre içinde on ev, hem de kirayı ödemediğimizden değil, yani ben öyle sanıyorum... Görüldüğü gibi,

Carrilho Videira Sokağı'nda iki kez oturduğumuzu yazdığım da yanılmıyormuşum, ama cinsel fizyolojinin ve hormonal gelişmenin bazı temel sorunları üzerinde durup düşünmeden, Domitilia'yla başımdan geçen o olay sırasında yaklaşık on bir yaşında olduğumu söylemem son derece ciddi bir hataymış. Gerçek hiç de öyle değilmiş. Aslında ben altı yaşından büyük değilmişim, kız da sekizinde falan olmalıymış. O zamanki ince uzun halimle eğer on bir yaşlarımda olsaymışım kızın da on üç yaşında olması gerekirdi ki, bu durumda işler çok daha vahim bir hal alır ve suçumuzun cezası her birimizin kışına inen ikişer şaplakla sınırlı kalmazdı... Artık kuşku ortadan kalktığına ve vicdanım yanılığının ağırlığından kurtulduğuna göre hikâyeme devam edebilirim.

O zamanlar âdet olduğu gibi, kamyonete para veremeyen kimselerin evden taşınmaları, sırik, halat ve çuvallardan başka gereç kullanılmadan, sırt hamallarının omuzlarında gerçekleştirilirdi. Ve bu iş sabır isterdi, hem de çok büyük sabır. Ama ufak tefek şeyleri onlar taşımazlardı, bu yüzden de annem, bütün o yıllar boyunca (bu fantezi değil, kendi gözlerimle gördüm) kafasının üstünde sepetler ve bohçalar taşıyarak, ya da daha uygun olduğunda kalçasının üstüne oturarak, iki ev arasında kilometrelerce mekik dokumak zorunda kalmıştı. Belki de bu gidip gelmeler sırasında hatırlamıştır, köydeyken babam çeşme başında kendisine teklifte bulundu diye akli başından gitmiş bir halde şaşkın şaşkın yürürken, tepesinde testiyle evin içine girebilmek için çömelmesi gerektiğini unuttuğu günü. Bunu akıl etmeyince testi kapının üstüne çarpıp yeri boylamış. Tuzla buz olan testi, akıp giden su, anneannemin öfkesi, belki de kazanın nedenini öğrenince gülüşmeler. Benim hayatımın da oracıkta, kırık bir testiyle başladığı söylenebilir.

Anneyle çocukları Lizbon'a 1924 ilkbaharında gelmişler. Aynı yıl aralık ayında Francisco ölmüş. Bronkopnömoniden gittiğinde dört yaşındaymış. Noel arifesinde defnedilmiş. Aslında ben yanlış anılar diye bir şey olmadığını düşünüyorum, yanlış olarak hatırladıklarımız şeylerle kesin ve güvenilir olarak kabul ettiklerimizin arasındaki fark, basit bir güven sorunuyla sınırlıdır; kesinlik dediğimiz o iflah olmaz belirsizliğin içindeki her durumda duyduğumuz bir güvendir bu. Francisco'yla ilgili tek anım yanlış mıydı? Belki de öyleydi, ama doğrusu ben seksen üç yıldır onu doğru olarak görüyorum... Alto do Pina'da E Sokağı'nda bir bodrum katı, duvardaki yatay bir açıklığın altında bir konsol var, bu ince uzun açıklık, pencereden çok, sokağın kaldırımıyla aynı hizada bir hava deliği gibi (perde olduğunu tahmin ettiğim şeyin arkasından gelip geçenlerin bacaklarını görüyorum), konsolun en alttaki iki çekmecesini açık duruyor, en sonuncusu bir öncekiyle bir tür merdiven oluşturacak şekilde daha fazla dışarı çekilmiş. Francisco'nun öleceği yılın yaz ayları ya da belki sonbahar. O sıralar (görmek isteyenler için resmi orada duruyor) neşeli, sağlıklı, kusursuz bir yaratık, anlaşılabilir konsolun üzerinde duran bir şeye erişmek için bedeninin büyümesini, kollarının uzamasını beklemeye sabrı yok. Hatırladıklarımın hepsi bu. O sırada Francisco'nun dağcılık hevesini kökünden yok etmek üzere annem çıkıp geldi mi, bunu bilemiyorum. Onun evde olup olmadığını bile bilmiyorum, yoksa yakınlardaki bir apartmanın merdivenlerini temizlemeye mi gitmişti? Daha sonraları, ben neler olup bittiğini anlayacak kadar büyüdüğümde, ihtiyaçtan bunu yapıyor idiyse, ihtiyacın daha da büyük olduğu o zamanlar da yapmış olması pek muhtemel. Francisco'nun kardeşi, şayet düşecek olursa o pervasız dağcıyı koruyacak hiçbir şey yapamazdı. Ağzında emziğiyle yerde oturuyor olmalıydı, ancak bir buçuk yaşındaki haliyle, ne yaptığının farkında bile olmadan, görmekte olduğu şeyleri sonradan, aradan bir hayat boyu süre geçtikten sonra, kalkıp saygıdeğer okurlara anlatmak için o küçük beyninin

bir köşesine kaydetmekle meşguldü. İşte bu benim en eski anım. Belki de yanlıştır...

Oysa şimdi anlatacağım şeyde bir yanlılık yok. Acı ve gözyaşları şimdi buraya çağrılacak olsalar, o şiddet dolu, acımasız gerçeğin tanıkları olurlardı. Francisco ölmüştü, ben de sanıyorum iki-üç yaşlarındaydım. Evin biraz ötesinde (hâlâ E Sokağı'nda oturuyorduk), bir inşaattan kalma bir kireçtaşı yığını vardı. Üç-dört tane büyük çocuk beni zorla oraya götürdüler (karşı koymak için gösterdiğim güçsüz çabalar hiçbir işe yaramamıştı). Beni itip yere düşürdüler, pantolonuyla donumu aşağı indirdiler, birileri kollarımla bacaklarımdan tutarlarken, bir tanesi sidik yoluma bir tel sokmaya başladı. Bağırdım, umutsuzca debelendim, becerebildiğim kadar tekmeler attım, ama o gaddarca hareket devam ediyor, tel daha derine giriyordu. Belki de eziyet çeken o küçücük çükümden şakır şakır akmaya başlayan kanlar beni daha beterinden kurtardı. Oğlanlar korktular ya da sadece yeterince eğlendiklerini düşündüler ki kaçıp gittiler. Oralarda yardımına gelecek kimse yoktu. Kanlar bacaklarımdan aşağı akarken, giysilerimi kireçtaşı yığınının üstünde bırakarak, ağlaya ağlaya eve kadar kendimi zorlukla sürükledim. Annem zaten beni aramaya çıkmıştı (neden sokakta tek başıma olduğumu hatırlayamıyorum) ve beni o perişan halde görünce feryadı bastı: "Ah canım yavrum! Kim yaptı bunu sana?" diye, ama çılgınlık ve gözyaşları bir işe yaramıyordu, suçlular çoktan uzaklaşmışlardı, belki de o mahalleden değillerdi. Çok şansım varmış ki içerdeki yaralarım geçti, çünkü yerden alınan bir telde her şey olabilirdi, hepsinden önce de tetanos için açık bir kapıydı. Francisco'nun ölümünden sonra sanki talihsizlik yakamızı bırakmak istemiyordu. Bir süre sonra, artık beş yaşındayken, boğazımda bir sorun çıkınca beni kardeşimin ölmüş olduğu o aynı hastaneye götürmek zorunda kaldıklarında annemle babamın ne kadar kaygılandıklarını tahmin edebiliyorum. Daha sonra hastalığının yalnızca anjin ve sinüzit olduğu anlaşılmıştı, beş-altı günde geçmeyecek bir şey değildi, gerçekten de öyle olmuştu. Aradan bunca zaman geçtikten sonra bütün bu ayrıntıları nasıl olup da bildiğimi soracaklardır bana. Bu uzun bir hikâyeye, ama birkaç kelimeyle özetlenebilir. Küçüklüğümün anılarını ve deneyimlerini yazma fikri bundan yıllar önce aklıma geldiğinde, kardeşim Francisco'nun ölümünden de bahsetmem gerektiğini biliyordum (çünkü hayatı o kadar kısa sürmüştü ki). Onun Câmara Pestana Bakteriyoloji Enstitüsü'nde difteriden ya da annemin ifadesiyle kuşpalazından öldüğünü aile içinde her zaman duymuşumdur. Oysa ölümün gerçekleştiği tarihten söz edildiğini hiç hatırlamıyorum. Konuyu araştırmaya başlayarak Câmara Pestana Enstitüsü'ne mektup yazdım, onlar da büyük bir nezaketle bana cevap yazarak, giriş kayıtlarında Francisco de Sousa adında dört yaşında bir çocuk bulunmadığını bildirdiler. Herhalde beni uğratacakları hayal kırıklığını telafi etmek için olacak, 4 Nisan 1928 tarihinde José Sousa adıyla benim kendi girişimin kaydının bir kopyasını yolladılar bana (aynı ayın 1 Tinde taburcu olmuşum), isim aynen böyle, yani iki kez kısaltılmış olarak yazılmış. Saramago'nun izi bile yok, bu da yetmiyormuş gibi, José ile Sousa arasına konulan "de" tanım edatı da yok olmuş. En azından bu kâğıt sayesinde o günlerde geçirdiğim anjin ve sinüzit sırasında ateşimin kaçta yükseldiğini öğrenebildim... Annemle babamın bana yaptıkları ziyaretlerin birini gayet net olarak hatırlıyorum. Ben tecrit odası dedikleri yerdeydim, bu yüzden de birbirimizi ancak bir camın arkasından görebiliyorduk. Yatağımın üstünde topraktan yapılma oyuncak bir ocak olduğunu da hatırlıyorum, bir muz kabuğunu yelpaze gibi kullanarak ocağın olmayan ateşini canlandırırıyordum. Evde öyle yapıldığını görmüştüm, aslında hayat hakkında daha fazla bir şey bildiğim de yoktu...

Kardeşime geri dönelim. Doğal olarak her şeyden önce ilk yaptığım şey,

doğduğumuz köyün bağlı olduğu Golegâ Kaymakamlığının Nüfus Müdürlüğünden, Jose de Sousa ile Maria da Piedade'ın Azinhaga doğumlu oğulları olan Francisco de Sousa'nın doğum sertifikasını bana yollamalarını istemek oldu, çünkü öldüğü tarihin de aynı belgede görünmesi gerekiyordu. Ama hayır efendim, öyle olmadı, ölüm tarihi görünmüyordu. Bu resmi belgeye bakacak olursanız, Francisco ölmemişti. Câmara Pestana Bakteriyoloji Enstitüsü'nün yöneticilere yakışır büyük bir ciddiyetle onun oraya asla yatırılmamış olduğunu söylemesi zaten şaşırtıcıyken -oysa ben son derece kesin bir kaynaktan onun oraya yatırıldığını biliyordum-, bu kez Golegâ Nüfus Müdürlüğü, üstü kapalı bir şekilde, kardeşimin hayatta olduğunu bildiriyordu bana. Geriye bir tek çare kalıyordu: Lizbon mezarlarının uçsuz bucaksız arşivlerinde araştırma yapmak. Bu işi benim yerime yapmayı kabul edenler oldu, onlara her zaman minnettar kalacağım. Francisco 22 Aralık günü öğleden sonra saat dörtte ölmüş, ayın 24'ünde neredeyse aynı saatte Benfica Kabristanına defnedilmişti (annemle babam için kim bilir ne kadar hüzünlü bir Noel olmuştur). Yine de Francisco'nun öyküsü burada bitmiyor. İçtenlikle inanıyorum ki 1966 yılında ben nüfus müdürlüklerinde neler olup bittiği konusuna öylesine dalıp gitmiş olmasaydım, *Bütün isimler* adlı romanım bugün okuduğumuz şekliyle var olamazdı...

Adı Francisco Carreira'ydı ve ayakkabıcıydı. Dükkânı pencereleri olmayan izbe bir hücreydi, ancak çocukların eğilmeden geçebilecekleri bir kapısı vardı, çünkü bir buçuk metreden biraz yüksek olsa gerekti. Onu hep taburesinde oturur görürdüm, önündeki tezgâhın üzerinde meslek aletleri dururdu, bunların arasında, ne zamandan kaldığı bilinmeyen bir artık tabakasının içinde, çarpılmış başsız çiviler, kösele kırpıntıları, küt burunlu bir iğne, işe yaramaz bir pens görünürdü. Çarpılmış belkemiğiyle vaktinden önce yıpranmış hasta bir adamdı. Bütün kuvveti, birer levye kadar güçlü olan kollarıyla omuzlarında birikmişti. Bunlarla köseleleri yumuşatır, ipliklere mum sürer, ilmikleri çeker, isabet ettiremediğini hiç görmediğim iki küçük çekiç darbesiyle kabaraları çakardı. Ben bir deri parçasına zımbayla delikler açmakla oyalanır ya da tanenin etkisiyle köseleye dönüşecek kıvama gelsin diye deriyi içine bastırıldığı suyla oynarken, o da bana gençlik hikâyelerini, belirsiz siyasi emellerini, korkunç bir uyarı olarak kendisine gösterilmiş olan ve -uyaran kişinin ifadesiyle-davaya ihanet edecek olana yöneltilecek tabancanın öyküsünü anlatırdı... Sonra bana okulun nasıl gittiğini, Lizbon'da olan bitenlerle ilgili ne gibi haberlerim olduğunu sorardı, ben de onun merakını giderebilmek için lafı elimden geldiğince uzatırdım. Bir gün onu çok endişeli buldum. Seyrek saçlarını elindeki bizle düzeltiyor, ipliği çekerken durup kalıyordu, benim iyi bildiğim ve özellikle önemli olan bir soru soracağına işaret eden belirtilerdi bunlar. Derken az sonra Francisco Carreira sakat bedenini geriye doğru yasladı, gözlüğünü alnına kaldırıp birden soruverdi: "Sen dünyaların çokluğuna inanıyor musun?" Fontenelle'i okumuştum, ben okumamıştım, bu konuda kulaktan dolma azıcık bilgiye sahiptim. Gök cisimlerinin hareketleri hakkında bir cevap çırpıştırıverdim, Kopemik'in adından şöyle bir bahsettim ve orada bıraktım. Her ne olursa olsun, evet, ben başka dünyaların olduğuna inanıyordum, bütün sorun oralarda kimse olup olmadığını bilmekte yatıyordu. Tatmin olmuştu ya da bana öyle gelmişti de rahat bir nefes almıştım. Uzun yıllar sonra onun hakkında iki sayfalık bir yazı yazacak, başlığını da, besbelli Lorca'dan esinlenerek, "Mucizevi Ayakkabıcı" koyacaktım. Bundan başka hangi kelimeyi kullanabilirdim? Düşünsenize, bizim köyde, otuzlu yıllarda, Fontenelle'den söz eden bir ayakkabıcı...

Daha önceki bir sayfada domuzları satmak için panayıra gitmemi anlatırken söyleyecek bir şeyim kalmıştı. O yıl komşular arasındaki süt domuzu satışı az olmuş, bunun

üzerine dedem, kalan domuz yavrularını Santarém Panayırına götürmenin en iyisi olduğuna karar vermişti. Manuel Dayıma yardım etmek üzere benim de gitmek isteyip istemediğimi sordu, ben de iki kez düşünmeye gerek bile görmeden evet efendim dedim. Yolculuk için botlarımı cilaladım (çıplak ayakla yürünecek yol değildi), gidip sundurmanın altından da boyuma en uygun sopayı seçtim. Öğleden sonra yola koyulduk, süt domuzları yoldan ayrılmasın diye pürdikkat kesilmiş olan dayım arkadan yürüyordu, ben de, onları bir arada tutan, bazılarının gerçek annesi, bazılarının de bu defalık analığı olan dişi domuz ayağımın dibinde, en önde yürüyordum. Arada bir dayım benim yerime geçiyordu, bana da, onun daha önce yaptığı gibi, huzursuz hayvanların ayaklarıyla yoldan kaldırdıkları tozu yutmaktan başka çare kalmıyordu. Cruz de Léguas çiftliğine vardığımızda neredeyse gece olmuştu, orada yatmamız önceden ayarlanmıştı. Domuzları büyük bir barakanın içine soktuk, ya içeri girmek istemediğimizden ya da daha büyük bir olasılıkla çiftlik kâhyası bizi davet etmediğinden, bir pencereden vuran ışığın altında ayaküstü torbamızdakileri yedik. Biz yemek yerken bir uşak gelip atların yanında yatabileceğimizi söyledi. Bize iki tane battaniye verdikten sonra çekip gitti. Ahırın kapısı açık duruyordu, bu da işimize geliyordu çünkü panayırın açılış saatinde Santarém'e varabilmemiz için sabah erkenden, daha günün ilk ışıkları gökyüzünü aydınlatmadan yola çıkmamız gerekiyordu. Yatağımız, ahırın bütün arka duvarı boyunca uzanan yemliğin iki ucundan biri olacaktı. Atlar kişniyor, ayaklarını taş döşeli yere vuruyorlardı. Yemliğin içine tırmanıp tıpkı beşikte yatar gibi taze samanların üzerine uzandım, battaniyeye sarınmış yatarken hayvanların ağır kokusunu soluyordum, hayvanlar bütün gece huzursuz olmuşlardı ya da ara ara uykumdan uyandığımda bana öyle gelmişti. Hiç olmadıkları kadar perişan durumdaki bacaklarım ve ayaklarım yüzünden kendimi çok yorgun hissediyordum. İçerideki karanlık sıcak ve yoğun, atlar yelelerini şiddetle sallıyorlar, kafası neredeyse ayaklarıma değen dayım horul horul uyuyordu. Daha yeni daldığım derin uykudan, sabahın kör karanlığında dayımın seslenmesiyle uyandım: "Hadi kalk Zé, gitmemiz gerekiyor." Yemliğin içinde kalkıp oturduğumda, uykudan kapanan gözlerim beklenmedik bir ışıkla kamaşmıştı. Yere atlayıp dışarı çıktım: Karşımda yusuvarlak, koskoca bir ay duruyordu, mehtabın tüm gücüyle aydınlattığı ışıltılı bir beyazlık, bunun karşıtı olarak da gölgeli yerlerde son derece yoğun bir siyahlık görünüyordu. Ömrümde bir daha böyle bir mehtap görmedim. Gidip domuz yavrularını bularak vadiye kadar indik, her taraf yüksek ağaçlıklarla, böğürtlen çalılar ve derin hendeklerle kaplıydı, sabah karanlığında şaşkın haldeki süt domuzları kolaylıkla dağılıp kaybolabilirlerdi, bu yüzden binbir dikkatle ilerliyorduk. Vadinin dibine indiğimizde her şey daha kolaylaşmıştı. Üzümleri artık olgunlaşmış olan bağlar boyunca, gecenin serinliğinin bastırıldığı toz kaplı bir yoldan yürüdük, bağ kütüklerinin arasına atlayarak iki koca üzüm salkımı kesip gömleğimin altına soktum, bir yandan da acaba bekçi var mı diye etrafı gözlüyordum. Yola geri dönüp salkımlardan birini dayıma ikram ettim. Hem yürüyor, hem de buz gibi soğuk ve tatlı üzümleri yiyorduk, taneler öyle sertti ki sanki kristalize olmuş gibiydi. Güneş doğduğunda Santarém'e doğru tırmanmaya başlamıştık. Bütün sabahı ve öğleden sonranın bir bölümünü panayırda geçirdik. İşler fena gitmemişti ama domuz yavrularının hepsini satamamıştık. Nedenini artık hatırlamıyorum - herhangi bir neden göstermiş olması da pek olası değil ya-, dayım eve dönüş yolculuğunun Tejo'nun bu bölümü boyunca yayılan alçak tepeler üzerinden yapılmasına karar vermişti. Onun bu kaprisinden Allah razı olsun, o sayede ilk Roma yolumu tanımış oldum...

Yağmur yağıyor, rüzgâr yaprakları dökülmüş ağaçları sallıyor ve geçmiş zamanlardan bir görüntü çıkıp geliyor, uzun boylu, zayıf; yaşlı bir adam, şimdi daha yakından

bakınca görülüyor sellerin bastığı bir yoldan yürüyüp geldiği. Omzunda bir çoban asası var, çamur içinde, eski püskü kabanının üzerinden gökyüzünün tüm suları süzülüyor. Önü sıra domuzlar yürüyor, kafalarını öne eğmişler, burunları yere sürtünüyor. İp gibi yağın yağmurun arasında görüntüsü bulanarak yaklaşan bu adam benim dedem. Yorgun argın yürüyor yaşlı adam. Yokluklarla, cehaletle geçmiş yetmiş yıllık zor bir hayatı sürüklüyor arkasında. Yine de bilge bir adam, suskun, yalnızca kaçınılmaz olanı söylemek için açıyor ağzını. O kadar az konuşuyor ki, yüzünde uyarı ışığına benzer bir şey yandığında ona kulak vermek için hepimiz susuyoruz. Garip bir tarzda bakıyor uzaklara, hatta o uzaklar karşısındaki duvar olsa da. Yüzü sanki keserle yontulmuş, durağan ama anlamlı bir ifade taşıyor, keskin bakışlı küçük gözleri ara sıra ışıltıyor, sanki düşünmekte olduğu şeyi kesin olarak anlamış gibi. Bu topraklardaki, bu dünyadaki onca kişiden biri o, belki de bir olanaksızlıklar dağı altında ezilmiş bir Einstein, bir filozof, okuması yazması olmayan bir büyük yazar. Hiçbir zaman olamayacağı bir şey. O koca incir ağacının altında yattığımızda, yaşadığı hayatı, kafalarımızın üzerinde parıldayan Samanyolu'nu, yetiştirdiği hayvanları, ta uzaklarda kalmış çocukluğunun hikâyelerini ve efsanelerini anlatmasını dinlediğim o ılık yaz gecelerini hatırlıyorum. Sabaha yakın çıkan soğuktan korunmak için battaniyelerimize sıkı sıkı sarınarak geç vakit uykuya daldardık. Ama şu melankoli anımda kafamdan silinmeyen görüntü, yağmurun altında, sanki değiştiremeyeceği bir kadere boyun eğen biri gibi inatla, sessizce ilerleyen o yaşlı adamın görüntüsü. Belki de ölümün kendisi. Neredeyse ellerimle dokunabildiğim bu yaşlı adam nasıl öleceğini bilmiyor. Son gününden birkaç gün önce sonunun geldiğini sezineyeceğini, meyve bahçesinde ağaçtan ağaca dolaşarak gövdelerine sarılıp onlarla, dost gölgelerle, bir daha yiyemeyeceği meyvelerle vedalaşacağını henüz bilmiyor. Çünkü o büyük gölge gelmiş olacak, sular altındaki o yolda ya da gökkubbenin ve gök cisimlerinin o sonsuz sorgulamasının altında anılar onu hayata geri döndürmedikçe. O zaman ne diyecek acaba?

Evinin kapısında oturuyordun sen, anneanne, yıldızlı, uçsuz bucaksız geceye açılan kapısında evinin, hakkında hiçbir şey bilmediğin ve asla yolculuk yapamayacağın gökyüzünün altında, büyümlü tarlaların ve ağaçların sessizliği içinde, sonra doksan yaşının vakarı içinde ve hiçbir zaman kaybetmediğin bir gençlik ateşiyle dedin ki: "Dünya öyle güzel, öleceğime öyle yanıyorum ki." Aynen böyle dedin. Ben oradaydım.

Yeni doğmuş süt domuzlarının arasında, arada bir, ötekilerden daha zayıf olan birkaç tanesi çıkar, özellikle de mevsim kışsa, kaçınılmaz olarak gecenin soğuşundan etkilenirlerdi, onlar için ölümcül olabilirdi bu soğuk hava. Yine de bildiğim kadarıyla bu hayvanlardan hiçbiri ölmemişti. Her gece dedemle anneannem domuz ağıllarına gidip süt domuzları arasında en zayıf olan üç-dört tanesini alır, ayaklarını temizledikten sonra onları kendi yataklarına yatırırlandı. Orada koyun koyuna yatarlandı, insanları örten aynı battaniyelerle aynı çarşaflar hayvanları da örterdi, anneannem yatağın bir yanında, dedem yatağın öbür yanında, ikisinin arasında da herhalde kendilerini gökyüzü cennetinde sanan üç-dört tane domuz yavrusu...

Küçük Ev'in meyve sebze bahçesi, biçim ve büyüklük olarak birbirinden farklı iki bölümden oluşuyordu. Bunlardan daha küçük ve aşağı yukarı dört köşe olan birincisine, mutfak kapısındaki iki taş basamaktan inilir ya da doğrudan doğruya sokağa açılan parmaklıklılı bir kapıdan girilirdi; açıkça söylemek gerekirse bu kapı, şafak vakti parlayan ilk yıldızla birlikte anneannem domuzları alıp dışarı çıkarken ya da neredeyse günbatımında onları eve geri getirirken domuzların girip çıkmasına yarardı. Elbette biz de kullanırdık o kapıyı, ama hayvanların dışarı çıkmak ya da içeri girmek için başka seçenekleri yoktu.

Bahçenin bu bölümünde, bana hep yıkılmak üzereymiş gibi görünen bir sundurmanın altında dört-beş tane ağıl vardı, burada yan yatıp memelerini ortaya çıkaran dişi domuzlar yavrularını emzirir, bütün gece ve onları orada bıraktıkları gündüz saatlerinde yavrularla birlikte uyurlardı. Aslında her dişi domuzun, arkasında bir batın yavruyla birlikte, kendine ait yere girmesi için ağılların kapılarını açmak yeterliydi. Ben onların yuvalarını şaşırtdıklarını hiç hatırlamıyorum, ama telaştan gözleri hiçbir şey görmeyen bir-iki domuz yavrusunun yanlış kapıdan içeri girmeleri de ender rastlanan bir şey değildi. Gerçi orada fazla kalmazlardı. Böyle şeyleri görmemiş ya da duymamış olanlar için ne kadar inanılmaz görünse de, anne domuz, her bir yavrusunun sütü içmek için memeyi emme tarzını tanır, bu yüzden de araya sokulan yabancı yavru bir burun darbesiyle derhal kovulurdu. En fazlasından bir ısırıkla karşılaşabilirdi ki ben öyle olduğunu hiç hatırlamıyorum. Zavallı domuzcuk, o annenin kendisinininki olmadığını çok geç olarak anlar, imdadına koşsunlar diye telaş içinde homurdanırdı. Dedem ya da anneannem, "Zezito," derlerdi, "git şuna bir bakıver." Ben de, domuzgillerin yetiştirilmesi konusunda artık deneyimli bir çırak olarak gidip yanlış eve giren yavruyu arka ayaklarından birinden yakaladığım gibi öteki elimle karnından tutarak tatlı yuvasına yönlendirir, sefih evladı yuvasına geri dönüş yolunu buldu diye meşru anasının keyiften homur homur homurdanmasını duyma zevkine erişirdim. Peki ben nasıl biliyordum yolunu kaybeden yavrunun hangi ağıla ait olduğunu? Ondan kolay ne var? Her bir süt domuzunun derisine ağıl sayısı kadar kesik atardık, birinci için bir kesik, ikinci için iki kesik ve böylece birbiri ardından devam ederdi. (Anneannemin dükkânda ne kadar para harcadığını gösteren işaretler yöntemi bundan çok daha karmaşıktı ve onun bir kuruş bile yanlış olduğunu görmemiştim. Bir defterin içine, ortalarında çarpı işareti olan birtakım halkalar, halkaların dışında olan çarpılar, kendisinin çubuklar dediği çizgiler, şimdi hatırlayamadığım daha başka işaretler çizerdi. Bazen kendi hesaplarını, adı Vieira olan dükkân sahibinin tuttuğu kâğıtla karşılaştırdığını görürdüm de bu ayarlamadan hep anneannem kazançlı çıkardı. O defterlerden birini ondan istemediğim için kendimi hiç affetmeyeceğim, anneannem Josefa'nın aritmetiği yeniden icat ettiğini gösteren harika bir belgesel kanıt olurdu, hatta bunun bilimsel olduğunu bile söyleyebilirdik; Jose Dinis'in daha on yaşında bile yokken dairenin dördülleşmesi gibi tarihi bir problemi çözdüğünü hatırlayacak olursak, benimki gibi bir aile için bu hiç de olağandışı ya da önemli sayılmaz...) Domuz ağıllarından ve domuzların ara sıra birkaç avuç mısır unuyla çeşnilendirilen su ve hamur karışımını şapırdada şapırdada yedikleri hamur teknelerinden başka, bahçenin bu kısmında bir tavuk kümesi, bir tavşan kümesi, bir de eşek ahırı vardı. Tavuk kümesiyle ilgili olarak, insan kendini ne kadar zorlarsa zorlasın, anlatılacak fazla bir şey hiçbir zaman olmaz; bunların içinde birkaç tavukla onları dölleyen bir horozun birlikte yaşadıkları, satmak için yumurtalar, civcivlerin çıktığı yumurtalar, kralın doğum gününde sofrada yemek için yumurtalar bulunduğu varsayılır. Anneannemlerin kümesi de bir istisna değildi, bütün öteki kümeslerde olan şeyler onda da vardı ama sülüngiller familyasından olanların miktarı ve onların ürünleri bakımından herhalde ötekilerden daha fakirdi. Tavşan kümesine gelince; onun bir hikâyesi var. Carlos Dayım, arada bir, meydandaki hapisanede yattığı zamanlarla -özellikle aranan bir meta olan ve dayımın aklını resmen başından alan bakır telefon tellerini direklerin tepesinden aşırır diye- hırsızlık kuşkusuyla herhangi bir yerde firarda olduğu zamanlar arasında kalan boş vakitlerinde, hep de gecenin geç saatlerinde ziyaret ederdi orasını. Kötü insan değildi ama çok fazla içerdi ve kendisinin olanı başkasınınkinden ayırt etmekte zorluk çekerdi. Ben onun tavşan etini tavuk etine tercih ettiğini pek sanmıyorum, ama tavşangiller, deyim yerindeyse,

dilsizdiler; birkaç homurtudan başka ses çıkmaz, onları kulaklarından tutup da bir çuvalın içine koyarlarken seslerini yükseltmeyi hiç bilmezlerdi, oysa tavuklar bütün konu komşuyu ayağa kaldırabilecek yaygarayı kopartacak kadar çocukça davranırlardı. Anneannem, genel kural olarak günün ilk belirtileri daha çok uzaklardayken yataktan kalktığında, Carlos Melrinho, geceki gezintilerinden sonra bir evlat yadigârı olarak ona bir-iki tavşan bırakma hayırseverliğini göstermişse, kendini dünyanın en mutlu kadını sayabilirdi. Bunun atfedilebilecek bir şey olmadığı söylenebilir, ama en iyi ailelerde bile her şeyin güllük gülistanlık olmadığını hepimiz biliriz. Her halükârda, orada burada telefon telleriyle tavşanlardan çok daha fazlasını götürenler hiç eksik olmaz ama yine de dünyanın gözünde namuslu insan olarak kabul görmeyi becerirler. O zamanlar, o yörelerde, her şey görüldüğü gibi olurdu, olduğu gibi de görünürdü. Küçük Ev'deki tek istisna belki de az önce sözünü ettiğim eşek ahırıydı. Benim tanıma fırsatını bulamadığım bir merkebin barındığı zamanlardan kalmıştı bu ad. Aradan uzun yıllar geçmesine rağmen de adı hep öyle kaldı; kökeni hakkında herhangi bir kuşkuyla yer vermemek için ahırın içinde eski yemlik hâlâ dururdu, sanki baklaların ve samanların anısıyla karnını doyurmak için her gece oraya dönmek eşek ruhunun kaderiymiş gibi. Mutfağın yanında bulunan ekmek fırınından başka, yalnızca dişi domuzlarla yavrularının -o da ancak tıkiş tıkiş- sığıdığı ağıllardan daha büyük olan bir başka ahırdan daha söz edersem, bahçenin bu bölümünün dökümü tamamlanmış olur. Bu büyük ahırda, her yıl olmasa da, semirtilmek için seçilmiş bir domuz barınırdı; haftada en az bir kere, elimde yabayla, bu nankör hayvanın yattığı yeri değiştirmek, sidik ve dışkıyla kirlenmiş pis kokulu samanları kaldırıp yerine, doğal kokusunun tazeliğini bir saate varmadan kaybedecek olan yeni samanlar koymak zorundaydım. Bir gün ben bu işle uğraşırken yağmur yağmaya başladı, önce koca koca seyrek damlalar, derken sonunda şakır şakır boşandı. Eşek ahırına sığınıp yağmurdan korunmamın iyi olacağını düşündüm, ama dedemin sesi beni yarı yolda durdurdu: "İnsan başladığı işi bitirmeli, yağmur ıslatır ama kemikleri kırmaz." Doğruydum. Dönüp yabayı elime alarak hiç aceleye getirmeden, hiç telaş etmeden, iyi bir ırgat gibi işimi bitirdim. Sırılsıklam olmuşum, ama mutluydum.

Toprağa saplanmış sıriklardan yapılmış kaba saba bir çit, bahçenin iki bölümünü birbirinden ayırıyordu; bunların birinden ötekine geçişi de yine kaçınılmaz olan parmaklıklılı bir kapı sağlıyordu. İçeri girince sol tarafta, altı dört köşeli olup yukarı doğru daralan tipik piramit biçimiyle ortası sıriklı koskoca bir saman yığını vardı; anneannemin, elinde bir tırmık, bir bez, bir de ipe, yanında öteki yoldaşlarıyla birlikte, buğday hasatlarından arta kalan sapları bekçilere belli etmeden toplamak için sabahın kör karanlığında gizli gizli yaptığı zahmetli çalışmanın meyvesiydi bu yığın. Onun yanında, dalları saman yığınının üst tarafına degecek kadar yakınında, o büyük incir ağacı vardı ya da sadece Bizim incir, çünkü başka bir incir ağacı daha vardı ama o hiçbir zaman fazla büyümezdi, hem doğası gereği, hem de öteki emektar ağacın onda uyandırdığı saygı nedeniyle. Yıllanmış bir zeytin ağacı da vardı, bahçeyi ikiye bölen çit onun çarpılmış gövdesine dayanırdı. Çevresini saran böğürtlen çalılı ve ona korkutucu bir bekçilik görevi yapan bir akdiken yüzünden, anneannemlerin evinin civarında hiç tırmanmadığım tek meyve ağacıydı bu. Pek fazla olmasa da birkaç ağaç daha vardı: ellerinden geleni yapan bir-iki yabancı erik ağacı, az meyve veren bir nar ağacı, meyveleri on adım öteden mis gibi kokan birkaç ayva ağacı, bir zeytin ağacı daha. Geri kalan azıcık toprak sebze yetiştirmek içindi, özellikle de bütün yıl yaprak veren, bu yüzden de yerel mutfak kültürünün temel malzemesini oluşturan Portekiz lahanası; içinde zeytinyağından başka çeşni olmaksızın kuru fasulyeyle pişirilmiş lahana; arada bir de, üstüne gündelik tayın dökülmeden

önce tabağın dibine mısır ekmeğinin içi döşenirdi. Bahçenin bu bölümü, Salvador'un ki dedikleri bir zeytinlik boyunca uzanan, elli-altmış metre uzunluğunda dar bir toprak parçasıydı; öteki yanında da, onu yoldan ayıran, yeşil sazlardan, böğürtlen çalılardan, her yerde bulunan agavelerden ve birkaç mürver ağacından oluşan kalın bir çit vardı. Bu çitin yakınlarında, iki-üç kere, yılanların içine sığmadıklarında attıkları kurumuş yılan gömleklerinden bulmuştum. Bu deriler domuzların bilmem hangi hastalığına iyi gelirmiş. Sonuna doğru yaklaştıkça arazi daralır, en sonunda da kaplumbağa kuyruğu gibi sivrilirdi. Anneannemle ben, sıkışıp da zeytinliklerin içine dalmaya vakit olmadığında işte orada defi hacet ederdik. (Dedem bu sorunu domuzlarla nerede dolaşırsa orada hallederdi herhalde.) Okuyucu defi hacet etmek biçimindeki örtmeceli ifademe şaşırmasın. Doğanın yasasıydı bu. Adem'le Havva da cennetin herhangi bir köşesinde aynı işi yapmak zorunda kalmışlardır.

Sandık maviydi, yağlıboya ile boyanmıştı, kirli bir gökyüzünün ki gibi yorgun bir rengi vardı. Dış odada dururdu, kapıdan girince sağ tarafta. Büyüktü, kocamandı, içine kuru baklaların konulduğu sandıktı bu. Anneannem onu açmamamı tembih eder, baklaların çıkardığı tozun, bunu yapacak tedbirsiz kişinin derisini isilikle kaplayarak (o rahatsız edici fiskelere biz öyle derdik) korkunç bir kaşıntıya neden olduğunu söylerdi. Dedem, insanın karakterinin oluşmasıyla ve ruh gücünün sağlamaştırılması yöntemleriyle ilgili karmaşık sorunlar konusunda son derece katı birtakım fikirlere sahipti, bu tür tembihlere ve endişelere bıyık altından güler, arada bir, güneş battıktan sonra sığırlarla birlikte eve döndüğünde, sandığı açıp açmadığımı sorardı bana.

O zamanlar kaşıntı yapan bu sebze pek meraklı olmadığım için -hâlâ öyleyimdir ya-, sandığın dışında da görebileceğim ve hiçbir tehlikeye maruz kalmadan dokunabileceğim baklaların aynısına bakacağım diye sandığın o haşmetli kapağını kaldırmak, Almonda'nın ve Tejo'nun kıyılarında ya da Boquilobo Bataklığının labirenti andıran karmaşası içinde keşfe çıkmak gibi başka ölçekteki serüvenlere dalmış benim gibi on yaşında bir çocuğun merakını kabartacak bir iş değildi. Ancak dedenin o sessiz alaycılığı, torununun kolay etkilenirliğine o kadar çok dokunmuş, onun o küçük gururunu o kadar çok kıskırtmıştı ki, bir gün evde yalnızken sandığın başına geçti, o ağır kapağı kollarının erişebildiği yüksekliğe kadar ıkına sıkına kaldırarak kireç badanalı duvara çarpana kadar geri itti, işte orada duruyordu baklalar. Koyu renklerinin üzerini bir tül gibi örtmüş olan incecik bir toz, o ani hava akımıyla yerinden kalkarak elleriyle kollarına konmuş, önceden söylendiği gibi kabarcıkların çıkması ve kaşıntının başlaması birkaç saniyeden fazla sürmemişti. Ancak, sanki ellerinin bu hali o inatçı çocukcağız için yeterli bir kanıt değilmiş gibi, bir de ellerini o hınzır baklaların içine daldırıp onları çakıl taşları gibi tıkırdatmış ve bu kez gerçekten de bir toz bulutunun kalkmasına neden olmuştu. Anlatacağım başka bir hikâyeye olmasa, o rahatsız edici sonucu burada uzun uzadıya tarif etmem yersiz kaçmazdı. Ellerimi sandığın köşelerinden birinden döndürüp kapağın üst kenarına kolaylıkla eriştikten sonra aşağı indireyim diye dolaştırırken, sandığın iç tarafının gazete kâğıdıyla kaplanmış olduğunu fark etmiştim. Anneannemlerin evi kitap okuyan insanların evi değildi, daha önce de kaç kere dediğim gibi ikisinin de okuması yazması yoktu. Diyelim ki dayılarımdan biri askerden izinli olarak bir süre kalmak için geldi, birkaç harfi okuyabilecek yetenekte olsa bile ancak büyük harfleri, hem de en büyükleri okuyabilirdi. O *Século* gazetesinin o sayfalarının oradaki varlığı -son derece haklı bir nedene dayanarak, sayfa başında ülkenin her tarafında okunan bir gazete olduğunu duyuruyordu, "son derece haklı bir nedene dayanarak" dememin nedeni de, Azinhaga'ya ulaşan tek gazete olmasıydı-, dediğim

gibi o sayfaların oradaki varlığı, ancak anneannemin onları, artık okunup bir tarafa atıldıktan sonra, her zaman alışveriş yaptığı Bay João Vieira'nın dükkânından istemiş olduğu anlamına geliyordu. Bu benim anneannemler narin ve nazenin insanlar olsalardı, ben bugün o kâğıtların o eski ahşap sandığın kapağında gerçekten de var olan yarıkları tıkamak ve böylelikle baklaların o tehlikeli kahverengi tozunun savunmasız Melrinho, Caixinha ve Saramago klanlarına acımasızca saldırıya geçmelerini engellemek için orada buldukları olasılığını kabul ederdim. Bu kez sanatsal olan bir başka varsayım da, harflerin, kelimelerin ve resimlerin, anneannemin gözüne, fazla uzağa gitmeye gerek yok, Çinlilerin ya da Arapların yazılarının yıllar sonra torununun gözüne görüneceği kadar çekici görünmüş olması. Bu anlaşılmaz şey hâlâ aydınlatılmayı bekliyor.

On yaşımıdaydım, ama su gibi okuyor, okuduğumu da gayet güzel anlıyordum, üstelik çok küçük olmama rağmen yazım hataları da yapmıyordum; gerçi bu, yeri gelmişken söyleyeyim, o zamanlar madalya almayı gerektirecek bir marifet değildi. Bu yüzden de, o dayanılmaz kaşıntılar bir kova soğuk suyun iksir gibi gelecek serinliğini ya da sirkeyle ovulmayı bekliyor olsa da, bir rastlantının karşıma çıkardığı değişik okuma parçalarının içine dalmak için bu fırsattan yararlanmış olmam anlayışla karşılanacaktır. 1933 yılının yaz aylarıydı, on yaşımıdaydım, bir önceki yılın belli bir gününde *O Século* gazetesinin o sayfalarında yayınlanmış olan bütün haberlerin içinde aklımda yalnızca tek bir anı kaldı: altında açıklayıcı yazısıyla birlikte, Avusturya Şansölyesi Dollfuss'un ülkesinde askeri bir geçit törenine katılmasını gösteren bir fotoğraf. 1933 yılı yazı, Hitler Almanya'da iktidara geçeli altı ay olmuş, ama ben bu haberi Lizbon'dayken babamın eve getirdiği *Diario de Noticias* gazetesinde o zaman okuyup okumadığımı hatırlamıyorum. Anneannemlerin evinde tatildeyim, bir yandan dalgın dalgın ve yavaşça kollarımı kaşırken, bir şansölyenin (şansölye de neyin nesiydi?) bu kadar kısa boylu olabileceğine şaşırıyorum.

Dollfuss'un ertesi yıl Avusturyalı Naziler tarafından öldürüleceğini ne o biliyor ne de ben biliyorum.

Yine o dönemlerdeydi (belki hâlâ 1933 yılıydı, belki de 1934 olmuştu bile, eğer tarihler beni yanıltmıyorsa), bir gün oturduğumuz Penha de França'yla o zamanlar Gil Vicente Lisesi'nin bulunduğu São Vicente arasındaki her günkü yolum olan Graça Sokağı'ndan geçerken, tam eski Sinema Royal'in karşısındaki bir tütün ve gazete bayiinin kapısında asılı bir gazete görmüştüm, ilk sayfasında bir şey yakalamaya hazırlanır gibi bir pozisyonda mükemmel çizilmiş bir el resmi vardı. Altında şöyle yazıyordu: "Kadife eldiven giymiş bir demir yumruk." Haftalık mizah dergisi *Sempre Fixe*'ydi bu, resmi çizen Francisco Valença'ydı; elin de Salazar'ın eli olduğu anlaşılıyordu.

Bu iki görüntü -biri, birliklerin geçişini seyrederken gülümseyen Dollfuss, Hitler tarafından çoktan ölüme mahkûm edilmiş miydi Allah bilir, biri de, Salazar'ın riyakâr bir kadifenin yumuşaklığının ardına gizlenmiş demir yumruğu- ömrüm boyunca kafamdan çıkmadı. Nedenini sormayın. Hatırlamak isteyeceğimiz şeyi çoğu kez unutturuz, bazen de geçmişten görüntüler, tek tek sözcükler, debdebeli sahneler, tasvirler çıkıp gelir, saplantı halinde, tekrar tekrar, en küçük uyarıya tepki göstererek; bunun hiçbir açıklaması yoktur, öylece oradadırlar. Ta o zamanlar bile, elbette yeterince bilgi sahibi olmaktan çok öncezilerime dayanarak, benim için Hitler'in, Mussolini'nin ve Salazar'ın aynı topun kumaşı olduklarını, aynı soydan geldiklerini, demir yumruk olarak birbirlerinin eşi olduklarını, yalnızca kadifenin kalınlığı ve yumruğu sıkma konusunda birbirlerinden farklı olduklarını işte

bütün bunlar sayesinde bilirim.

«

İspanya'da iç savaş başladığında ben, Gil Vicente Lisesi'nden Xabregas'daki Afonso Domingues Meslek Okulu'na çoktan geçmiştim; Portekizce, Matematik, Fizik, Kimya, Mekanik Çizim, Mekanik ve Tarih derslerinin yanı sıra biraz da Fransızca ve Edebiyat öğrenmek (düşünsenize, o zamanlar bir meslek lisesinde Fransızca ve Edebiyat okutuluyordu...) ve mekanik çilingirlik mesleğinin sırlarını yavaş yavaş anlayabilmek için - çünkü ne de olsa bunun için gidiyordum oraya- elimden geleni yapıyordum. Gazetelerde okuduğuma göre, bir tarafın savaşçılara kızılar deniyor, öteki tarafinkiler milliyetçiler olarak tanınıyordu; gazeteler kimi zaman haritalarıyla birlikte çarpışma haberlerini verdiklerinden, daha önce de anlattığım gibi, ben de kendi haritamı yapmaya karar vermiştim ve çarpışmaların sonuçlarına göre farklı renklerdeki -sanıyorum kırmızı ve sarı renkli- küçük bayrakları bu haritanın üzerine saplıyor, bu sayede, o zamanki devamlı kullanılan deyimlerle, operasyonların gelişmesini izleyebildiğime inanıyordum. Ta ki aradan fazla bir zaman geçmeden gelip çatan günün birinde emekli askerler tarafından aldatıldığımı anlayana kadar; bunlar kendilerini basına sansür uygulama işine vererek, demir yumrukla kadife eldiveni, saygıda kusur etmeden, kendilerine mal etmişlerdi. Yalnızca Franco'nunkiler olmak kaydıyla bütün zaferlere onlar karar veriyorlardı. Benim harita çöpe atılmış, bayraklar kaybolup gitmişti. Mocidade Portuguesa'nın yeşilli kahverengili uniformalarının dağıtıldığı Camões Lisesi'ndeki arkadaşlarımla bağlantılı olarak, sokağa kadar varan kuyruğun sonundan hiçbir zaman ayrılmamanın bir yolunu bulmamın nedenlerinden biri de büyük bir olasılıkla buydu, ben hâlâ oralardayken mezunlardan biri gelip (ona öyle diyorlardı) uniformaların tükendiğini haber vermişti bize. Ondaki sonraki haftalarda birkaç kez daha bere, gömlek ve pantolon dağıttıkları oldu, ama ben, yanımda birkaç kişiyle birlikte, hep sivil giyimli olarak gitmiştim eğitime, geçit törenlerine son derece karşıydım, silah kullanmakta son derece beceriksizdim, hedefe ateş etmekte son derece tehlikeliydim. Kaderim değildi bu benim.

Lisedeki arkadaşlarımdan biri şişko bir çocukcağızdı, hüzünlü bir hali vardı, yuvarlak camlı kocaman bir gözlük takardı, her zaman ilaç kokuyormuş duygusunu verirdi insana. Sınıfa gelmediği çok olurdu, ama hastalık mazeretiyle devamsızlıktı onunki. Ne sabahleyin derse gelip gelmeyeceği bilinirdi ne de bütün gün kalıp kalmayacağı. Yine de zeki ve çalışkan olduğundan en yüksek notları alanlardan biriydi. Jimnastik dersinden izinliydi, bizim gürültülü patırtılı oyunlarımızınsa yanına bile yaklaşmazdı. Teneffüslerde onu yakından hiç görmemişim. Onu liseye arabayla getirirler, sonra da arabayla gelip alırlardı. Okulda yemekhane olmadığından, biz öğrenciler yemeğimizi nerede olursa orada yedik, koridorlarda, avluda, manastır avlusunun lisenin bulunduğu kata ait olan galerisinde. Müdürün verdiği özel bir izin sayesinde, bir hizmetçi kadın onun yemeğini daha sıcakken getirir, aşağı kattaki salonlardan birinde, yaygaralardan ve kavga gürültüden uzakta, sessiz sakin bir ortamda, örtüsü ve peçetesi olan bir sofrada yedirirdi. Acırdım ona. Belki de bunu fark etmişti, çünkü bir gün kendisine eşlik etmek isteyip istemeyeceğimi sordu. Besbelli yemek yemek için değil, yalnızca ona arkadaşlık etmek için. Ben de evet dedim. Yukarı katta her zamanki sucuklu, peynirli ya da omletli sandviçimi bitirdikten sonra ona katılmama ve sınıfa birlikte çıkmamıza karar verdik. O yuvarlak yüzünde hüzünlü bir ifadeyle, iştahsız bir tavırla ağır ağır çiğniyordu lokmasını, hizmetçi kadının "Birazcık daha, yavrum, hadi birazcık daha..." diye yalvarmalarına kulak asmadan. Derken, bu durum karşısında, ikinci gün yanına gittiğimde, onu canlandırmak için soytarlıklar yapmaya başladım, diyelim sanki kendi

kendimle çarpıştıyormuşum gibi yapıyordum, işe bakın ki komedyenlik sanatının bu kadar ilkel gösterileri sonuç vermişti. Çocuk gülüyor, neredeyse farkına bile varmadan yemeğini yiyordu, hizmetçi kadın bayılmıştı bu işe. Aile içinde benden söz etmiş olmalı ki bir gün beni evine davet etti, ev tam bir malikâneydi (bana saray gibi görünmüştü), Cruz de Pedra Bulvarı'nda, Tejo'ya bakan kat kat bir bahçenin tepesindeydi. Onun yanına gittiğimde kendinden küçük bir kız kardeşi de oradaydı, annesi bizlerle birkaç dakika kaldıktan sonra çıkıp gitti. Çay saatiydi. Küçük bir salonda kahvaltı ettik. Salonun mobilyası Bay ve Bayan Formigalların evini hatırlatmıştı bana, ama onun kadar debdebeli değildi, o Şam işi kadifeler yoktu. Fincanımın ve sofraya örtüsünün altına konulan ve arkadaşımın masanın ta öbür ucundan küçük bir şırıngayı sıkmasıyla şişen lastik bir boruyla oyun yaparak beni korkutmak istediler. Tabakla fincanın atlayıp sıçramaya başladığını gördüm ama korkmadım. Orada bir şeyin etkisi görülüyordu ve bunun nedenini bulmam gerekiyordu. Örtüyü kaldırdım ve sonunda hepimiz birden gülmeye başladık. Sonra bahçeye inip eşek oyunu oynadık (üzerinde bölmelerle bunların içinde numaralar olan bir tahtanın adıydı bu, taşları atarak en fazla sayıyı yapmaya çalışıyorduk) ve ben kaybettim. Artık Afonso Domingues'e devam ederken onun evine son kez gittim. Sahte olduğunu bildiğim bir gururla, teknik öğretim öğrencisi olduğumu kanıtlayan kimlik cüzdanımı gösterdim ona, ama hiç önemsemedi, şöyle bir göz attı, o kadar. Bir daha da onlardan haber almadım. Afonso Domingues'e giderken onların malikânesi yolumun üstündeydi, ama gidip kapılarını çalmak için gerekli olan o birkaç metreyi aşacağım diye hiçbir zaman yolumu değiştirmedim. Herhalde orada artık yararlı olmadığının bilincine varmış olmalıydım.

Bir gün mekanik dersinde işaret sopasını kırdım. Öğretmen daha gelmemişti, biz de fırsattan yararlanarak her zamanki gibi şamata yapıyorduk, kimileri fıkra anlatıyor, kimileri de avuç içi oyununu oynuyorlardı (refleksleri harekete geçirmek için harika bir oyundur, çünkü avuçları aşağı doğru duran oyuncu, avuçları yukarı doğru olanın kendisine indirmeyi deneyeceği şaplaktan kaçmaya çalışır), ben de, artık hangi amaçla olduğunu bilmiyorum ama belki bir filmde gördüğüm dendir, mızrağın nasıl kullanıldığını göstermek için işaret sopasını mızrak tutar gibi kavrayarak, herhalde atından düşürmem gereken düşmanım olan karatahtaya doğru koştum. Uzaklığı iyi hesaplayamamışım, öyle bir çarptım ki sopa elimde üç parçaya ayrıldı. Bu marifetim kimileri tarafından alkışlarla karşılanmış, kimileri de yüzlerinde dünyanın her dilinde "hapı yuttun" anlamına gelen o eşsiz ifadeyle bakarak susmuşlardı, o arada ben de sanki bir mucizenin gerçekleşmesini beklermişim gibi, sopanın iki parçasının kırık uçlarını birbirine uydurmaya çalışıyordum. Mucize gerçekleşmeyince kırık parçaları götürüp kürsünün durduğu platformun üstüne koydum, tam o sırada öğretmen içeri girdi. "Ne oldu?" diye sordu. Ben olmadık bir cevap verdim ("Sopa yerdeydi de istemedim üstüne basmışım, öğretmenim"), o da kabul eder gibi göründü. "Biliyorsun ya, yenisini getirmen gerekecek," dedi. Bu kuraldı ve öyle olması gerekiyordu. İşin kötüsü, okul malzemeleri satılan bir dükkâna gidip bir işaret sopasının kaç para olduğunu sormak evde kimsenin aklına gelmemişti. Hemencecik fazlasıyla pahalı olacağı prensibinden hareketle, en iyi çözüm yolunun bir marangozhaneden aynı boyda, işlenmiş durumda, yuvarlak bir sopa satın alıp, gerçek bir işaret sopasına olabildiğince benzemesini sağlayana kadar üstünde çalışmam olduğuna karar verildi. Öyle de yapıldı. Annem de babam da, ne lehime ne de aleyhime, bu işe karışmamışlardı. Cumartesi öğleden sonraları ve pazarlar da

dahil olmak üzere belki de iki hafta boyunca, elimde çakıyla, tıpkı bir mahkûm gibi, o lanet sopayı yonttum, rendeledim, törpüledim, eğeledim, cilaladım durdum. Azinhaga'da edindiğim deneyim, alet edevat kullanmamda işe yaramıştı. Yaptığım iş öyle mükemmel denebilecek bir şey olmamıştı, ama idarenin onayı ve öğretmenin anlayışlı bir tebessümüyle, kırılan sopanın yerini şerefle almıştı. Benim mesleki uzmanlık alanının marangozluk değil, mekanik çilingirlik olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekiyordu...

José Dinis genç öldü. Çocukluğumuzun altın yılları sona ermişti, her birimiz hayata atılmak zorunda kalmıştık, aradan bir süre geçtikten sonra bir gün Maria Elvira Teyzeme sordum, "José Dinis'e ne oldu?" diye. O da, fazla açıklama yapmadan "José Dinis öldü" diye cevap verdi. Zaten biz böyleydik, içimiz kan ağlardı, ama dışımızdan belli etmezdik. Dünya böyledir, şimdi doğarsın, sonra yaşarsın, sonunda da ölürsün, bunun üzerinde daha fazla düşünüp taşınmaya değmez, José Dinis de geldi geçti, zamanında birkaç gözyaşı dökülmüştür, ama doğrusu insanlar hayatlarını ölümlerine ağlamakla geçiremezler. Bu sayfalar yazılmış olmasaydı, bugün kimsenin José Dinis'i hatırlamayacağına inanmak istiyorum. Ekin biçme makinesinin basamağına çıkıp dengemizi zar zor bularak buğday tarlasını bir uçtan bir uca dolaşırken, başakların nasıl kesildiğini seyrettiğimizi ve tepeden tırnağa toza bulandığımızı hatırlayabilen bir tek ben varım. Tejo'nun kıyısında yediğimiz koyu yeşil renkli o nefis karpuzu, yaz aylarında suyun azalmasıyla ortaya çıkarak kimi zaman genişleyip dil gibi uzanan o kumlu toprak parçalarından birinin üzerinde, adeta ırmağın içinde yer alan kavun tarlasını hatırlayabilen bir tek ben varım. Çakının gıcirtısını, siyah çekirdeklerle kıpkırmızı dilimleri, art arda kestikçe (çakı meyvenin eksenini boydan boya kesmeye yetişmezdi) ortasında meydana çıkan göbeğini (bazı yerlerde ona yüreği derler), gırtlığımızdan aşağı göğsümüze kadar akan suyunu hatırlayabilen bir tek ben varım. Ama bir keresinde José Dinis'e sadakatsizlik ettiğimi hatırlayabilen de bir tek ben varım. Maria Elvira Teyzemle birlikte mısır koçanlarını aramaya giderdik; her birimiz boynumuzda asılı bir torbayla kendi yolunda yürürken, hasat mevsiminde dikkatsizlikle sapında unutulmuş koçanları toplardık. Derken José Dinisen yürüdüğü yolda kocaman bir koçan gördüm, acaba farkına varmadan geçip gider mi diye hiç sesimi çıkarmadım. Kısa boyunun kurbanı olarak görmeden geçince ben de gidip onu kopardım. Malı gasp edilen zavallı çocuğun öfkesi görülecek şeydi, ama Maria Elvira Teyzem ve yakınlarda bulunan öteki büyükler bana hak verdiler, onu kendisi görmüş olsaydı ben gidip elinden almayacaktım ki. Yanılıyorlardı. Ben cömert bir insan olsaydım, o koçanı ona verirdim ya da ona yalnızca şöyle derdim: "José Dinis, bak karşında bir tane var." Kabahat sürekli olarak içinde bulunduğumuz rekabetteydi, ama bana öyle geliyor ki Kıyamet Günü, yaptığım iyiliklerle kötülükleri teraziye koyduklarında, o koçanın ağırlığı yüzünden cehennemin dibini boylayacağım...

Anneannemlerin meyve sebze bahçesinin biraz uzağında birtakım yıkıntılar vardı. Eskiden kullanılan domuz barınaklarının kalıntılarıydı bunlar. Biz bunlara Veiga'nın barınakları derdik, bir zeytinlikten ötekine kestirmeden gitmek istediğimde geçerdim oradan. On altı yaşlarımda falandım, bir gün onun içinde otların arasında ayakta durmuş eteklerini düzelten bir kadınla pantolonunu iliklemede olan bir adama rastladım. Kafamı çevirip yoluma devam ettim, biraz uzakta, birkaç gün önce altında kocaman yeşil bir kertenkeleyi görmüş olduğum bir zeytin ağacının yakınında, yolun kenarındaki çitin üstüne oturdum. Aradan birkaç dakika geçtikten sonra kadının karşımdaki zeytinliğin içinden geçtiğini gördüm. Koşar adım gidiyordu. Adam da yıkıntıların içinden çıkıp yanıma yaklaştı (o yöreden

geçmekte olan, özel bir iş için tutulmuş bir traktörcü olsa gerekti) ve yanıma oturdu. "Temiz kadınmış," dedi. Hiç sesimi çıkarmadım. Kadın zeytin ağaçlarının gövdeleri arasında, gittikçe uzaklaşarak, bir görünüyor, bir kayboluyordu. "Dediğine göre onu tanıyormuşsun, gidip kocasına haber verecekmisin." Yine cevap vermedim. Adam bir sigara yaktı, ağzından iki duman bulutu çıkardı, sonra çitin üzerinden atlayarak vedalaştı: "Hoşça kal." Ben de "Güle güle," dedim. Kadın hepten gözden kaybolmuştu. O yeşil kertenkeleyi bir daha hiç görmedim.

s. 97. Aradan yıllar geçmiş, bu belki de babamın son resmi. Saçmalıklarına rağmen kötü insan değildi. Ben artık koca adam olmuşum, bir gün bana "Sen gerçekten de her zaman iyi bir evlat oldun," dedi. O anda bütün yaptıklarını affettim. Birbirimize hiç bu kadar yakın olmamıştık.